

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ.
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ.**

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

VƏLİYEVƏ KÖNÜL NAZİM QIZI

**“AZƏRBAYCANIN NEFT STRATEGİYASI VƏ ONUN XARİCİ
TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNƏ TƏSİRİ” MÖVZUSUNDA**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şirifti və adı	ii060401	Dünya iqtisadiyyatı
İxtisasın şirifti və adı		Beynəlxalq ticarət
Elmi rəhbər		Magistr proqramının rəhbəri
(A.S.A., elmi dərəcəsi və elmi adı)	(A.S.A., elmi dərəcəsi və elmi adı)	
Dos. i.e.f.d M.M.Məmmədli		i.e.n. M.M.Aslanova
Kafedra müdiri		prof. A.Ş.Şəkərəliyev
		(A.S.A., elmi dərəcəsi və elmi adı)

BAKİ - 2016

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3-6
 I Fəsil. Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşmasında neft amilinin rolu	
1.1. Neft strategiyasının mahiyyəti və ölkə iqtisadiyyatının inkişafında onun rolu.....	7-17
1.2. Neft layihələrinin həyata keçirilməsinin sosial-iqtisadi inkişafa təsiri.....	17-26
1.3. Neft layihələrinin həyata keçirilməsinin normativ-hüquqi əsasları.....	26-37
 II Fəsil. Neft məhsullarından istifadənin müasir vəziyyəti və onun xarici ticarət əlaqələrinə təsirinin qiymətləndirilməsi	
2.1. Neft məhsullarının xarici ticarət əlaqələrinə təsirinin müasir vəziyyətinin müqaisəli təhlili və onun qiymətləndirilməsi	37-50
2.2. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində neft və neft məhsullarının rolunun artması.....	50-59
 III Fəsil. Azərbaycanın neft strategiyası və onun xarici ticarət əlaqələrinə təsirinin təkmilləşdirilməsi	
3.1. Neft və neft məhsulları ixracının perspektivləri və neft gəlirlərinin perspektiv sahələrə yönəldilməsi.....	60-71
3.2. Neft və neft məhsulları bazarının dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması.....	71-80
3.3. Neft və neft məhsulları ixracının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri və proqnozlaşdırılması.....	80-88
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	89-90
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	91-92
PEZİOME	93
SUMMARY	94

GİRİŞ.

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycanın neft strategiyasının təməli 1994-cü il sentyabrın 20-sində dünyanın 11 transmilli neft şirkətinin iştirakı ilə çağdaş tariximizə “Əsrin müqaviləsi” adı ilə düşmüş neft müqaviləsinin imzalanması ilə qoyulmuşdur. Azərbaycanın neft strategiyası neft-qaz sənayesinin inkişafı üçün planlaşdırılmış məqsəd və strategiyanın həyata keçirilməsinə istiqamətlənərək, dünya iqtisadiyyatında ölkəmizin mövqeyinin tanıtması, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına və genişlənməsinə töhfə vermişdir. Azərbaycanın neft strategiyasının özəyi, əsası olan “Əsrin müqaviləsi”nin reallaşdırılması ölkəmizin inkişafına töhfə verəcək yeni bir yol, istiqamət açdı. Neft strategiyası çərçivəsində reallaşdırılan ardıcıl tədbirlər, mühüm infrastruktur layihələri, neft sektorunun sürətli inkişafı, ölkəmizin dinamik sosial-iqtisadi inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Milli Neft Strategiyasının uğurla reallaşması şəraitində karbohidrogen ehtiyatlarının xarici şirkətlərlə birgə istismarı və ixracı ildən ilə genişlənir və bunun sayəsində ölkəmizə valyuta daxil olmaları sürətlə artmaqdadır. Ölkəyə neft gəlirlərinin axını ilə əlaqədar olaraq, milli iqtisadiyyatın infrastrukturunun yenilənməsi, ayrı-ayrı sahələrin modernizasiyası prosesləri intensivləşdirilmiş, neft sektoru inkişaf edərək ölkəmizi sürətli inkişafa aparan lokomotivə çevirmişdir. Bu imkandan bəhrələnməklə, Azərbaycan Respublikası regionun ən sabit və dinamik inkişaf edən ölkəsinə çevrilmişdir. Neft sektorundan gələn gəlirlər ölkəmizin həm neft, həm də qeyri-neft sektorunun inkişaf etməsi üçün geniş imkanlar yaratmışdır.

Azərbaycanın həyata keçirmiş olduğu neft strategiyası ölkəmizin xarici ticarət mövqelərinin şaxələnməsinə, ölkəmizin geoiqtisadi nüfuzunun artmasında şərait yaratmışdır. Hazırda Azərbaycan dünyanın 165 ölkəsi ilə ticarət əməkdaşlığı edir. Azərbaycan qonşu ölkələrdən Türkiyə və Gürcüstanın neft-qaz təminatında əhəmiyyətli rol oynayır. Hazırda Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyini təmin edəcək layihələr üzərində çalışır. «Şahdəniz» yatağında nəhəng qaz potensialının aşkarlanması ölkəmizin neft-qaz strategiyasına növbəti konturlar gətirmiş, iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsində yeni istiqamətin açılmasına səbəb olmuşdur. Neft və qaz amili artıq iqtisadiyyatın inkişafında əsas “vasitəyə” çevrilmişdir. Bu baxımdan seçdiyimiz mövzu günün aktual məsələlərdəndir.

Problemin öyrənilməsi səviyyəsi. Təməli Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan bu strategiyanın gerçəkləşməsi və beynəlxalq neft şirkətləri ilə sazişlərin imzalanması sayəsində ölkənin neft ehtiyatlarının istismarına çoxmilyardlı xarici investisiyalar cəlb edildi. Azərbaycan dünya miqyasında tanınmağa başladı, ölkəmizin beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə güclü təkan verildi. Neft strategiyası çərçivəsində imzalanmış beynəlxalq sazişlər ölkəmizin təhlükəsizliyinin

təmin olunmasına, iqtisadiyyatın sürətli inkişafına, sosial-iqtisadi tərəqqiyə səbəb olmuşdur. Azərbaycan regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatçısına, beynəlxalq layihələrin iştirakçısına, Cənubi Qafqaz regionunun ən zəngin və qüdrətli ölkəsinə çevrilmişdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşmasında neft amilinin rolunu yüksək qiymətləndirən ölkəmizin bir sıra alimləri də bu problemi tədqiq etmişdirlər. Azərbaycanın alimlərindən X.B.Yusifzadə, E.M.Rüstəmov, Ə.N.Əlixanov, S.A.Orucov, Ə.B.Süleymanov, B.Ə.Hacıyev, Z.S.Abdullayev, G.Z.Yüzbaşovanın, T.Ə.Paşayev və başqalarının elmi araşdırmaları mühüm yer tutur.

Müasir qloballaşma şəraitində Azərbaycanın neft strategiyasını inkişafı xarici ticarət əlaqələrimiz genişlənməsinə, şaxələndirilməsinə, ticarət dövriyyəsinin artmasına, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiya etməsinə şərait yaradır. Bu sahənin inkişaf qanunauyğunluqlarının dərk edilməsi və bu yolda qarşıya çıxan problemlərin həlli yollarının axtarılması, göstərilən istiqamətdə elmi araşdırmaların davam etdirilməsi zərurətini yaradır. Hazırda Azərbaycanın təbii qaz hasilatının artması və ixrac perspektivləri “Yeni Neft Strategiyası”nın xarici ticarət əlaqələrinin, iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində məqsədyönlü, effektiv və çevik strategiyanın ölkəmizin gələcək inkişafında oynaya biləcəyi həlledici rol mövzunun seçilməsini şərtləndirmiş və bu problemin tədqiq olunması zərurətini müəyyən etmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi neft strategiyasının ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolunu müəyyənləşdirmək, neft layihələrinin həyata keçirilməsinin hüquqi təminatı, neft layihələrinin həyata keçirilməsinin sosial-iqtisadi inkişafa təsiri, neft və neft məhsulların ixracının xarici ticarət əlaqələrinə təsiri ilə bağlı mövcud vəziyyətin öyrənilməsi və onun təkmilləşdirilməsi yollarının aşkar edilməsi, milli inkişaf istiqamətlərinin və üsullarının araşdırılması və bütün bunların konseptual qiymətləndirilməsi əsasında, milli iqtisadi mənafeələr, baxımından konkret təklif və tövsiyələrin hazırlanması tədqiqat işinin əsas məqsədlərindəndir.

Neft stratefiyasının vəzifəsi isə xarici ticarət əlaqələrinə təsirinin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, strategiyasının həyata keçirilməsinin məqsədinin inkişaf qanunauyğunluqlarının nəzəri-metodoloji təhlilinin həyata keçirilməsi, neft və neft məhsullarının ixrac perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi, neft və neft məhsulları ixracının tənzimlənməsi, neft və neft məhsullar ixracının tənzimlənmənin təkmilləşdirilməsi, neft gəlirlərinin perspektiv sahələrə yönəldilməsi, neft və neft məhsullar ixracının istiqamətləri və proqnozlaşdırılması və s aiddir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın obyektı Azərbaycanın neft strategiyasının mahiyyəti və ölkə iqtisadiyyatının inkişafında onun rolunun müəyyən

edilməsidir. Tədqiqatın predmeti neft və neft məhsullarının xarici ticarət əlaqələrinə təsirinin qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. İqtisadiyyat elmi sahəsində tanınmış alimlərin elmi əsərləri, prezidentin fərman və sərəncamları, problemlə bağlı mövcud ideyalar, beynəlxalq neft sazişləri və müqavilələr eləcə də digər qanunvericilik aktları dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsasını təşkil edir. Tədqiqat prosesində müqayisəli təhlil və ümumiləşdirmə, sistemli-struktur və sistemli-funksional, analiz və sintez, induksiya və deduksiya və s. kimi metodlar, prinsiplərdən geniş istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatda informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, qanunlar, müvafiq dövlət qurumlarının siyasət və hesabat sənədləri, Energetika Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Neft Fondunun, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin, Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin, və digər qurum və şirkətlərin rəsmi elektron-məlumat bazaları, həmçinin müxtəlif elmi jurnalların, dövri mətbuatın və bu mövzu ilə əlaqədar olan kitabların məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Neft strategiyasının mahiyyəti və əhəmiyyəti açıqlamışdır. Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- Tədqiqatda Azərbaycanın neft strategiyasının mahiyyəti və iqtisadi inkişafda rolu araşdırılmışdır;
- neft layihələrinin uğurları sistemləşdirilmişdir;
- neft layihələrinin həyata keçirilməsinin normativ-hüquqi bazası araşdırılaraq sistemləşdirilmişdir;
- xarici ticarət əlaqələrində neft və neft məhsullarının rolu araşdırılmışdır.
- neft məhsulları bazarının şaxələndirilmə istiqaməti, ixrac perspektivləri dəyərləndirilmişdir;
- neft gəlirlərinin azalması və dünya neft bazarında qiymətlərin düşməsi ilə əlaqədar müqayisəli təhlillər aparılmışdır;
- neft və neft məhsulları ixracının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri araşdırılmışdır;
- neft sənayesinin şaxələndirilməsi məsələləri tədqiq edilmiş və bu istiqamətdə əhəmiyyətli təkliflər işlənmişdir;
- Neft gəlirlərinin perspektiv sahələrə qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi istiqamətləri dəyərləndirilmiş, əhəmiyyətli təkliflər irəli sürülmüşdür və s.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Neft strategiyasının əhəmiyyəti elmi əsaslandırılmışdır. Neft strategiyasının xarici ticarət əlaqələrinə təsiri araşdırılmış, müqaisəli təhlillər aparılmış, xarici ticarətdə neft və neft məhsullarının rolu dəyərləndirilmiş və praktiki əhəmiyyətli konkret təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Dissertasiya işindəki araşdırma, təhlil və tövsiyələrdən müasir şəraitdə yeni neft strategiyasının işlənilməsində, bu mövzuda növbəti araşdırmaların aparılmasında istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın strukturu. Magistr dissertasiyası giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, habelə istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından, резюме, summary ibarət olmaqla 94 səhifə həcmindədir. Dissertasiyada 13 cədvəl, 3 diaqram, 4 qrafik, 1 şəkildən istifadə edilmişdir.

I Fəsil. Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşmasında neft amilinin rolu.

1.1. Neft strategiyasının mahiyyəti və ölkə iqtisadiyyatının inkişafında onun rolu.

Neft müasir zamanda dünya düzənində zəruri istehsal, iqtisadi-maliyyə resursu, sənaye potensialının əsas energetik komponenti olmaqla yanaşı, həm də bu resurs potensialı dünya siyasətində başlıca strateji hərbi və diplomatik qüvvəyə çevrilməyə imkan verən, siyasi-iqtisadi strategiyanın formalaşmasına və milli gücün mühüm faktoru hesab edilməkdədir. Neft elə bir resursdur ki, o müasir cəmiyyətdə yüksək qiymətləndirilir və bu resurs bütün istehsal sahələrinin kimya, ərzaq, tikinti, kənd təsərrüfatı və digər sənaye sahələrinin əsas tərkib hissəsinə çevrilmiş bir resursdur. Belə ki, D.İ Mendeleeyvdə də bu xammalın tərkibinə xüsusi yanaşmışdı onu tək-cə yanacaq-energetika məhsulu kimi dəyərləndirməmişdi. Karbohidrogen ehtiyatları adlanan neft və təbii qazdan 2000-dən çox müxtəlif adda (maye yanacaqlar, üzvü turşular, spirtlər, sintetik kauçuk, zəhərli maddələr, suni liflər, plastik materiallar, sintetik yağ, partlayıcı maddələr, gübrə, dərman preparatları) maddələr istehsal edilir. Neft və qazın böyük iqtisadi əhəmiyyəti vardır və iqtisadiyyatın elə bir sahəsi yoxdur ki, orada bu və ya digər formada neft məhsullarından və təbii qazdan istifadə edilməsin. Beləliklə, neft məhsulları hazırda heç bir xammalla əvəz olunmayan təbii sərvət olaraq qalır və yeni enerji mənbələri yaradılana kimi neft məhsullarından istifadə ediləcəkdir. Onu da qeyd edək ki, insanların məişətdə və ictimai təsərrüfatlarda bütün yanacaq növlərindən ən çox istifadə etdikləri neft məhsulları, daş kömür və torfdur. OPEK-in hesablamalarına görə dünya enerji balansının üçdə biri neftin payına düşür.

Дүнянән əsas enerji təchizatcəlarə (OPEK-in proqnozlarə) Qrafik 1.

	Həcmi, mln barel ⁶ /gün				İllərdəki dəyişikliklək				
	2008	2010	2020	2030	2008–2030	2008	2010	2020	2030
Neft	80.9	80.4	89.9	97.6	0.9	35.7	35.0	32.7	30.2
Kömür	64.8	66.2	80.1	92.1	1.6	28.6	28.8	29.2	28.5
Qaz	51.4	52.1	64.5	79.1	2.0	22.7	22.7	23.5	24.5
Ataom enerjisi	14.4	14.7	16.9	20.7	1.7	6.3	6.4	6.2	6.4
Hidroenerji	5.5	5.8	7.3	9.0	2.3	2.4	2.5	2.7	2.8
Bioyanacaq	8.6	9.2	12.9	17.5	3.3	3.8	4.0	4.7	5.4
Digəriləri	1.3	1.5	3.2	6.8	7.8	0.6	0.7	1.2	2.1
Cəmi	226.8	229.9	274.8	322.9	1.6	100.0	100.0	100.0	100.0

Mənbə: OPEC - World Oil Outlook 2014, s 48.

Dünyanın şərti yanacaq ehtiyatları bölgüsündə neft və təbii qaz 27% paya malikdir. Bu müvafiq daş-kömür ehtiyatlarından 2 dəfədən də azdır. Lakin bununla belə istehsalda və hasilatda fərqli mənzərə mövcuddur. Burada neft və qazın həcmi 67-70% təşkil edərək daş-kömür hasilatından 2 dəfə çoxdur. Neftin və qazın dünyəvi ehtiyatları haqqında məlumatlar müxtəlifdir. Bu da ehtiyatlar amilinin dəyişkənliyi və dinamikliyi ilə izah edilir. Son onilliklərdə güclənən axtarış-kəşfiyyat işləri, innovasion naliyyətlər ehtiyatlar potensialının artımına xeyli təsir göstərmişdir. XX əsrin sonunda dəqiqləşdirilmiş məlumatlarda dünya neftinin həqiqi ehtiyatları 136 milyard ton, kəşf edilmiş ehtiyatlar 900 milyard ton təşkil edir. Təbii qaz ehtiyatları isə 141 trilyon kubmetr hesablanır. Əsas neft istehsalçıları və ixraçatçıları təmsil edən OPEK ölkələri dünya neft ehtiyatlarının 77%, qaz ehtiyatlarının 41%-ə malikdir. Neft-qaz resurslarına tələblərin neçə illər ödənəcəyi haqqında mülahizələr də müxtəlifdir. Bunun da ən azı 50 il, ən çoxu isə 2-3 əsr sürəcəyi ehtimal edilir. Dünyada neft-qaz hasilatı hər il artmaya məruz qalır. Regional bölgədə Yaxın Şərq ölkələri liderlik edir. Burada ehtiyatların həcmi 90 milyard ton hesablanır. Yaxın Şərq ölkələri hər il 900-950 milyon ton neft çıxararaq hasilatda da liderlik edirlər. Böyük neft ehtiyatları Amerika qitəsində, Avropada və Afrikada yetərincədir. Son illər Avstraliyada da xeyli miqdarda yeni neft-qaz resursları kəşf edilmişdir. Dünya neft ehtiyatlarının cəm olduğu ən böyük ölkə Səudiyyə Ərəbistanıdır. Burada dünya neft ehtiyatlarının 1/4-i cəmləşmişdir. Neft-qaz ehtiyatları hazırda quru yataqlarda istismar edilməklə yanaşı, həm də dənizdə hasil edilir. Dəniz şəlfində indi 2000-dən çox neft-qaz yatağı aşkarlanmışdır. Dünyanın şərti yanacaqdan istifadəyə ehtiyacları hər il artmaqdadır.[1.s 91]

Dərin mənəvi, mədəni, elmi iqtisadi, potensiala, əlverişli coğrafi-siyasi mövqeyə malik Azərbaycan həm də özünün müxtəlif təbii sərvətləri ilə xüsusən də neft-qaz ehtiyatları ilə zəngindir. Bu potensiala malik olmamız uzun əsrlər xalqımızın rifahına xidmət etmişdir. Azərbaycanın neft sənayesi və onun “Neft strategiyası”nın yaranması dövrünədək keçdiyi tarixi yola qısaca nəzər salaq:

Azərbaycanda neft hasilatı haqqında məlumatlar erkən orta əsr alim və səyyahlarının əsərlərində rast gəlinir və bu məhsulun böyük gəlirlər gətirdiyi söylənilmişdir. Dünyada ilk qədim neft diyarı kimi tanınmış Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə hasilatı hələ XIX əsrin ortalarından başlanmışdır. 1848-ci ildə Bakıda, Bibiheybət yatağında qazılmış quyudan vurmuş neft fontanı Azərbaycanda “qara qızılın” sənaye üsulu ilə çıxarılmasının ilin təməli olmuşdur. 1901-ci ildə Azərbaycan 11,5 mln ton neft hasil edərək dünyada birinci yerə çıxmışdır. XIX əsrin 70-ci illərindən etibarən Azərbaycan neft sənayesinə xarici kapitalın güclü axını müşahidə edilmişdir. Ölkədə əsil neft bumu XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərində

geniş vüsət almışdır. 1949-cu ildə açıq dənizdə, Bakı şəhərindən 100 kilometr məsafədə o zaman üçün nadir yataq sayılan “Neft Daşlarında” vuran fontan dənizdə neftçıxarmanın yeni mərhələsinin əsası qoymuşdur. Dünyada ilk dəfə olaraq açıq dənizdə neft çıxarmağa başlamış ölkə Azərbaycan olmuşdur.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra 90-cı illərin əvvəllərində bir çox çətinliklərlə üzləşmişdir. Erməni işğalçıları tərəfindən müharibəyə təhrik edilmişdi, ölkə müharibə vəziyyətində idi. SSRİ-nin keçmiş respublikaları ilə Azərbaycan Respublikası arasında iqtisadi əlaqələrin qırılması, respublika ərazisində qeyri-sabitliyin mövcud olması, maliyyə və texniki təchizatın sızma enməsi nəticəsində neft və qaz sənayesi də ağır vəziyyətə düşmüşdü. 1993-cü ildə Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdışından dərhal sonra qısa müddət ərzində sabitlik bərpa olundu, ölkənin iqtisadi durumunu yaxşılaşdırılması üçün addımlar atılmağa başlandı. Mövcud vəziyyətdə ölkəni çətinlikdən çıxarmağın ən optimal yolunu düzgün və dəqiq müəyyənləşdirən Heydər Əliyev neft sənayesini seçdi və respublikaqımızın həm iqtisadi, həm də diplomatik inkişafında bu yol xalqımızın uğurlu gələcəyinə işıq salan bir addım olmuşdu. Həmin dövrdəki çətinliklər(maliyyə, texniki və digər) problemlər "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" kimi yataqların işlənməsinə imkan vermirdi. Neft sənayesində yaranmış çətin vəziyyətdən çıxmaq və ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsi üçün iki variantdan birini seçmək lazım idi. Ya 15-20 il ölkəmizin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin əlverişli olmasını gözləmək, ya da xarici neft şirkətlərini dəvət etmək. Əslində o dövrdə bu işin öhtəsindən gəlmək çox ağır bir məsələ idi beləki xarici investorlar, kapital sahibləri Azərbaycana çox riskli dövlət kimi baxılırdılar. Lakin milli lider Heydər Əliyevin qətiyyəti, apardığı uğurlu neft diplomatiyası ilə bu işin öhtəsindən gəldi və iri xarici neft şirkətlərini Azərbaycana dəvət etmək qərarına gəldi. “Yeni neft strategiyası” tez bir vaxtda işlənilib hazırlandı.

Azərbaycanın neft strategiyası neft-qaz sənayesinin inkişafı üçün planlaşdırılmış məqsəd və strategiyanın həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Neft strategiyasının mahiyyəti əsas neft sənayesi istiqamətində həyata keçirilmiş və ya keçiriləcək layihə, proqram və tədbirlər toplusunu xarakterizə edir. Strategiyanın mahiyyəti özündə sahənin bütün mövcud potensialını(elmi-texniki potensialı və onun istehsal-satış imkanlarını nəzərə alır) və onun gələcək gücünü perspektivliyini, likvidliyini qiymətləndirmək, mühitin təhlilini, öyrənilməsinə, səmərəlilik həddini, maliyyə imkanlarının aşkarlanmasını xarakterizə edən imkanlar məcusunu şərtləndirir. Sahənin iqtisadi siyasətinin işlənilib hazırlanması aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1. sahənin və onun ayrı-ayrı struktur bölmələrinin strateji məqsəd və vəzifələrinin formalaşdırılmasını və əsaslandırılmasını;

2. sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin güclü müsbət və zəif qüsurlu tərəflərinin müəyyənləşdirilməsini və araşdırılmasını. Sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin araşdırılmasında ən mühüm vəzifə, tapşırıq və sifarişlərin yerinə yetirilməsi yekunlarının qiymətləndirilməsi, tapşırıq və normativlərdən kənarlaşmaya səbəb olan amillərin müəyyənləşdirilməsi və ölçülməsi, istehsaldaxili ehtiyatların aşkara çıxarılması və səfərbərliyə alınması, elmi cəhətdən əsaslandırılmış proqramların işlənilib hazırlanması üçün tələb olunan informasiyanın hazırlanmasından ibarətdir;
3. sahənin mövcud və gələcəkdə mümkün olacaq istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələrinin qiymətləndirilməsini və istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələrinin səmərəliliyini, ictimai tələblərə və ehtiyaclara uyğun gəlməsini ifadə edir. Sahə miqyasında istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticələrini əks etdirən ən mühüm göstəricilər, müqavilələr üzrə malgöndərmə tapşırıqlarının tam yerinə yetirilməsindən, əmək kollektivinin sərəncamına daxil olan mənfəətin təsərrüfat hesablı gəlirin həcmindən, əmək, material və maliyyə ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyindən ibarətdir;
4. sahənin mikro və makro mühitinin təhlilini, öyrənilməsini və praktikada ondan geniş istifadə olunmasını. Mikro mühitdə olan sahəyə və müştərilərə xidmət göstərilməsi imkanlarına bilavasitə aidiyyəti olan qüvvələrlə, yeni malgöndərenlərlə, müştərilərlə, vasitəcilərlə, rəqiblər və ünsiyyət auditoriyaları ilə əlaqədardır. Makromühit isə mikromühitə təsir göstərən geniş sosial planlı qüvvələrlə, məsələn, demografik, iqtisadi, təbii, elmi-texniki, siyasi və mədəni xarakterli amillərlə ifadə olunur;
5. sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin inkişaf alternativlərinin müəyyənləşdirilməsini;
6. sahənin illik büdcəsinin tərtib edilməsini.

Bilirik ki, hər bir strategiya konkret məqsədə xidmət etdir və əgər sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin məqsədi dəyişilsə, onun strategiyası da dəyişilməlidir. Məqsədin müəyyənləşdirilməsi - konkret idarəetmə səviyyəsində idarəçilik qərarlarının qəbul edilməsi deməkdir. Bu, müvafiq strateji vəzifələrin işlənilib hazırlanmasını tələb edir. Sahənin ümumi və spesifik məqsədləri fərqləndirilir. Ümumi məqsədlər sahənin gələcək dövrlərdəki inkişaf perspektivlərini özündə əks etdirir. Aşağıdakı göstəricilərdən istifadə etməklə sahənin ümumi məqsədlərini müəyyənləşdirmək mümkündür:

1. *Sahənin optimal rəqibinin müəyyən edilməsi üzrə*: satış həcminin artma tempi; mənfəət norması və istehsalın rentabellik səviyyəsi, vahid səhmdən əldə edilən gəlir, kapitalın strukturu; səhmin qiyməti, dividendin səviyyəsi, əmək haqqının ödənilməsi fondunun həcmi, məhsulun rəqabət qabiliyyəti;

2. *Sahənin dayanaqlı vəziyyətinin, pozisiyasının təmin edilməsi üzrə*: elmi-tədqiqat işlərinin həyata keçirilməsinə və yeni növ məhsulların işlənilib hazırlanmasına sərf edilən xərclərin məbləği, istehsal xərclərinin azaldılması faizi, buraxılan məhsulların bazar qabiliyyətliliyinin artırılması, yeni əlverişli bazarların axtarılıb tapılması, yeni satış bazarlarının layihələşdirilməsi, sahənin xarici-iqtisadi fəaliyyətinin təşkili və onun səmərəlilik dərəcəsi, investisiya qoyuluşunun həcmi; sahənin əmək resursları ilə təminatı, sosial məsələlərin həllinə yönəldilən vəsaitin həcmi və sair;
3. *Sahənin yeni fəaliyyət növünün və inkişaf istiqamətinin işlənilib hazırlanması üzrə*: sahənin struktur siyasətinin işlənilib hazırlanması, yeni məhsul növlərinin yaradılması və mənimsənilməsi; səhmlərin həcmiminin müəyyən edilməsi;

Sahənin spesifik məqsədləri, onun ümumi məqsədləri əsasında müəyyənləşdirilir. Sahənin spesifik məqsədlərinə aşağıdakılar aiddir:

- *sahənin hər bir struktur bölməsi üzrə rentabelliğin təmin edilməsi üzrə məqsədlər* özündə məhsul iş, xidmət satışından əldə edilən mənfəətin səviyyəsini, mənfəət normasını, mənfəətin illik artım tempini, vahid səhmə görə dividendin kütləsini əks etdirir;
- *elmi-tədqiqat işləri üzrə məqsədlər* - yeni növ məhsulların yaradılması və mənimsənilməsi, buraxılan məhsulların bazarın tələblərinə uyğunluq dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi, istehsalın texniki-iqtisadi səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi və yaxşılaşdırılması üzrə işləri əhatə edir;
- *məhsul satışı üzrə məqsədlər* - müəyyən satış həcminə nail olmağı, bazarda məhsul satışı həcmiminin artırılmasını, yeni məhsul növlərinin mənimsənilməsini, bölgü üzrə tələblər sistemini nəzərdə tutur;
- *istehsal üzrə məqsədlər* - özündə mövcud maddi-texniki, əmək və maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadə edilməsini təmin edən normativ göstəricilərin müəyyənləşdirilməsini, müxtəlif proqramların işlənilib hazırlanmasını, istehsal xərclərinin azaldılmasını və məhsulun keyfiyyəti üzərində nəzarətin təşkilini, mövcud məhsulların təkmilləşdirilməsini və yeni növ məhsullar buraxılışının təmin olunmasını, mənfəətin bölüşdürülməsinin konkret forma və metodlarının işlənilib hazırlanmasını, vergiqoymanın minimumlaşdırılmasını və sairini əks etdirir.

Strategiyanın işlənilib hazırlanmasının və həyata keçirilməsinin mahiyyəti sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin daha da inkişaf etdirilməsinin müxtəlif, alternativ variantları içərisindən ən səmərəli variantı seçib onun istehsal-təsərrüfat fəaliyyətini həmin istiqamətə yönəltməkdən ibarətdir. Bütövlükdə sahənin strategiyasının işlənilib hazırlanması yuxarı idarəetmə pillələrində həyata keçirilir və aşağıdakı vəzifələrin həllinə xidmət edir:

I. SOCAR-ın strateji məqsədinin işlənilib hazırlanması - uzun dövr ərzində SOCAR-ın iqtisadi inkişafının ümumi istiqamətlərini müəyyən edir və iri miqyaslı vəzifələrin həllini nəzərdə tutur. Müasir dövrdə SOCAR-ın strateji məqsədi istehsalın və ictimai həyatın bütün tərəflərinin kökündən yeniləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Həyata keçirilməkdə olan iqtisadi məqsədi bütün aspektlərdə - iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni aspektlərdə bazar iqtisadi sisteminin mütərəqqi xarakterini dolğun açıb göstərməkdən ibarətdir;

II. SOCAR-ın mövcud imkanlarının və ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi - ən yeni texnika və ondan maksimum istifadə əsasında istehsalın intensivləşdirilməsinin və şirkətin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinin mühüm zəminidir. İmkan və ehtiyatların həcmi fiziki vahidlə, yaxud dəyər ifadəsində, dövriyyəsinin sürəti isə istehsalı təmin etmə günləri ilə ölçülür;

III. SOCAR-ın marketinq fəaliyyəti sahəsindəki meylin təhlili - aşkar edilmiş qüsurları aradan qaldırmağa və bu sahədəki ehtiyatlardan istifadəyə yönəldilən qərarların qəbul edilməsi və həyata keçirilməsinə imkan verir. Digər tərəfdən, marketinq fəaliyyətinin təhlili iş keyfiyyətinin və effektivliyinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə müəssisə və sahələrin müstəqilliyinin genişləndirilməsi, öz xərcini ödəmə və özünü maliyyələşdirmə prinsiplərinə keçirilməsi istehsal ehtiyatlarının aşkara çıxarılmasında, rentabelliğin təmin olunmasında, səmərəsiz məsrəflərin və itgilərin aradan qaldırılmasında təhlilin rolunu artırır;

IV. SOCAR-ın strateji strategiyasının alternativ yolunun, istiqamətinin qiymətləndirilməsi - bu və ya digər istehsal-təsərrüfat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün mövcud xərclərin sərf olunmasının iqtisadi cəhətdən nə dərəcədə əlverişli olub-olmamasının müəyyənəndirilməsi zəruriliyindən doğur. Başqa sözlə, mövcud iqtisadi ehtiyatları mümkün təsərrüfat fəaliyyətlərindən hansına yönəltmək məsələsi meydana çıxdıqda alternativ strategiyayı müəyyənəndirmək lazım gəlir;

V. Perspektiv dövr üçün strategiyanın müəyyənəndirilməsi – dövlət tərəfindən sahədə iqtisadi və sosial inkişafın istiqamətləri əsasında SOCAR ilə xarici dövlətlərin aparıcı neft şirkətləri arasında bağlanmış kontraktları nəzərə almaqla işlənilib hazırlanır. Elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi, iri miqyaslı proqramların və sahənin struktur cəhətdən yenidən qurulmasına dair tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsi şəraitində perspektiv dövr üçün neft strategiyanın rolu xeyli dərəcədə artır;

VI. Operativ proqramların və onlara müvafiq büdcələrin işlənilib hazırlanması - istehsal prosesinin bütün pillələrinin fəaliyyətinin qarşılıqlı əlaqələndirilməsinə və uzlaşdırılmasına, bütün istehsal bölmələrinin mümkün ola biləcək fasilələrinin qarşısını almağa, ahəngdar işin və məhsul buraxılışının birqərarlılığının təmin etməyə, iş yerlərinin xammal, material, yanacaq və enerji ilə təhciz etməyə imkan

verir. Müasir hesablama texnikasının tətbiqi və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinin yaradılması və tətbiqi operativ proqramların işlənilib hazırlanmasının səmərəliliyini xeyli artırır;

VII. Konkret meyarların vasitəsi ilə SOCAR-ın istehsal fəaliyyətinin son nəticələrinin qiymətləndirilməsi - sahənin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətindəki müsbət və qüsurlu cəhətləri aşkar etməyə və sahənin iqtisadi inkişafına dair düzgün idarəetmə qərarların qəbul edilməsinə imkan verir.

Yuxarıda göstərilən vəzifələrin həll edilməsi üçün sahənin strategiyasının işlənilib hazırlanması prosesində aşağıdakılar həyata keçirilir:

1. sahənin mövqeyinin möhkəmləndirilməsini, kommersiya, texnoloji və sosial sahəsinin inkişafını təmin edən sahədaxili və sahəxarici amillər təhlil edilir;
2. sahənin iqtisadi inkişafının alternativ variantları işlənilib hazırlanır və onların arasında ən səmərəli, optimalı seçilir;
3. sahənin iqtisadi inkişafı üçün müvafiq idarəetmə qərarları qəbul edilir.

Sahənin iqtisadi inkişaf strategiyasının bazar, planlaşdırma, nəzarət, yüksəliş, marketinq, xarici bazara çıxmaq növləri vardır. Sahənin bazar strategiyası - sahə tərəfindən buraxılan məhsulların rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinə, konkret növ məhsul və texnologiyanın işlənilib hazırlanmasına xidmət edir. Planlaşdırma strategiyası - sahənin məqsəd və vəzifələri, onun potensial imkanları və şansları arasında strateji uyğunluğun yaradılmasının və qorunub saxlanılmasının idarə edilməsi prosesidir. O, sahənin proqramına, məqsəd və vəzifələrin mövcudluğuna və artım strategiyasına istinad edir. Planlaşdırma strategiyası planlaşdırma sahəsində çalışan menecerləri, təsərrüfat rəhbərlərini daim gələcək haqqında düşünməyə həvəsləndirir, sahənin səylərinin daha dəqiq əlaqələndirilməsinə imkan verir, nəzarət üçün əlverişli şərait yaradır, sahəni öz məqsəd və vəzifələrini daha düzgün müəyyənləşdirməyə məcbur edir, sahəni gözlənilməz dəyişikliklərə qarşı daha hazırlıqlı edir və bütün menecerlərin, rəhbər şəxslərin vəzifələrinin qarşılıqlı əlaqəsini daha aydın şəkildə nümayiş etdirir. Nəzarət - sahənin proqramları çərçivəsində əldə edilmiş nəticələrin ölçülməsi, təhlili və müvafiq düzəlişlərin aparılması deməkdir. Strategiyanın nəzarət sistemi sahənin fəaliyyətinin səmərəli və təsirli olduğunu müəyyənləşdirmək üçündür. Nəzarət strategiyasının aşağıdakı üç tipi vardır və onlar aşağıdakılardır:

1. *illik proqramların yerinə yetirilməsinə nəzarət*. Prosesinin həyata keçirilməsində məqsəd şirkətin konkret il üçün nəzərdə tutulmuş satış, mənfəət və sair məqsədli parametrləri həqiqətən əldə etdiyinə əmin olmaqdır. İllik proqramların yerinə yetirilməsinə nəzarət zamanı bəzi suallara, o cümlədən biz nəyə nail olmaq istəyirik?, nə baş verir?, bu nəyə görə baş verir? və vəziyyəti düzəltmək üçün nə etmək lazımdır? suallarına cavab müəyyənləşdirilir;

2. *mənfəətliliyə nəzarət* - ayrı-ayrı əmtəələr, ərazilər, bazar segmentləri, ticarət kanalları və müxtəlif həcmli sifarişlər üzrə öz fəaliyyətinin rentabelliğini yoxlamağı nəzərdə tutur. Bu, müxtəlif əmtəələrin istehsalını, bu və ya digər istehsal fəaliyyətini genişləndirmək, hansı istehsal xərclərini ixtisar etmək, yaxud tamamilə aradan qaldırmaq haqqında qərarın qəbul edilməsinə imkan verir;
3. *strateji nəzarət* - vaxtaşırı olaraq sahənin ümumi istehsal nəticələrini qiymətləndirməyə imkan verir.

Sahənin yüksəliş strategiyası - hansı istehsalların dayandırılmasının, öz qüvvələrini hansı sahələrə yönəldilməsinin arzu olduğunu aşkar etməyə yönəldilmişdir. Yüksəliş strategiyasını aşağıdakı üç səviyyədə aparılmış təhlil əsasında işləyib hazırlamaq olar:

Hazırkı fəaliyyət miqyası daxilində sahənin istifadə edə biləcəyi imkanlar aşkar edilir. Buna intensiv artım imkanları deyilir. İntensiv artım imkanları sahənin öz mövcud əmtəələrinə xas olan imkanlardan axıradək istifadə edildiyi hallarda özünün doğruldu. İntensiv artımın əsas istiqamətlərinə aiddir:

- *bazara dərinə daxil olma* - sahənin daha düşünülmüş strategiyası sayəsində mövcud əmtəələrin konkret bazarda satışının artırılması yollarının axtarılması deməkdir;
- *bazar hüdudlarının genişləndirilməsi* - mövcud əmtəələrin yeni bazarlara çıxarılması sayəsində satışı artırmaq üçün göstərdiyi cəhdlərdir;
- *əmtəənin təkmilləşdirilməsi* - sahənin mövcud bazarlarında satılan əmtəələrin möhkəmləndirilməsi və ya yerlərinin yaradılması hesabına satış həcmi artırmaq cəhdidir.

Sahənin əsas fəaliyyət sahələrinin digər sahələrlə birləşdirilməsi imkanları müəyyənləşdirilir. Buna birgə artım imkanları deyilir. Birgə artım imkanları fəaliyyət sahəsinin möhkəm mövqeyi və ya sahə daxilində reqressiv (geriyə doğru), mütərəqqi (irəliyə doğru) və üfüqi istiqamətdə hərəkət hesabına əlavə fayda götürülməsinin mümkün olduğu hallarda özünü doğruldu. Odur ki, birgə artım imkanlarının aşağıdakı üç növünü fərqləndirirlər:

- *reqressiv birləşmə* - şirkətin malgöndərəninin sahibkarına çevrilməsi və ya onları daha ciddi nəzarət altına almaq cəhdlərindən ibarətdir;
- *tərəqqi birləşmə* - şirkətin bölgü sistemini öz mülkiyyətinə keçirmək və ya ona nəzarəti daha da gücləndirmək üzrə göstərdiyi səylərdir;
- *üfüqi birləşmə* - şirkətin bir sıra rəqib şirkətləri öz mülkiyyətinə keçirmək və ya ciddi nəzarət altına almaq cəhdləridir.
- sahənin hüdudlarından kənarında açılan imkanlar aydınlaşdırılır. Buna diversifikasiya artımı imkanları deyilir. Diversifikasiya artımı imkanları sahədaxilində şirkətin iqtisadi artımına imkan olmadıqda və ya bu sahə

hüdüdlərindən kənarında iqtisadi artımın daha cazibədar olduğu hallarda özünü doğruldur.

Marketinq strategiyası - təşkilat vahidinin öz marketinq vəzifələrinin həlli üçün istifadə etdiyi səmərəli, məntiqi nəzəriyyədir. O, özündə məqsədli bazarlar, marketinq kompleksi və marketinq xərcləri səviyyəsi üzrə konkret strategiyaları birləşdirir. Marketinq strategiyası sahənin əsas qüvvələrinin cəmləşdiriləcəyi bazar segmentlərini dəqiq göstərməlidir. Bu segmentlər verilən üstünlüklərə, cavab reaksiyasına və gəlir səviyyəsinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Sahə öz səylərini və qüvvələrini rəqabət baxımından daha yaxşı xidmət göstərə biləcəyi segmentlərdə cəmləşdirsə, daha çox mənfəət əldə etmiş olar.

Xarici bazara çıxmaq strategiyası - müasir dövrdə ən mühüm strategiyalardan biridir. Xarici ölkələrdə satışı təşkil etmək qərarına gəlməkdən öncə sahə beynəlxalq marketinq mühitinin xüsusiyyətlərini dəqiq öyrənməli, beynəlxalq ticarət sistemində xas olan məhdudiyyətlərdən və imkanlardan baş çıxarmalıdır. Adətən, xarici bazara çıxmaq strategiyası özündə aşağıdakı üç strategiyayı birləşdirir:

1. *ixrac strategiyası* - xarici bazarda fəaliyyətə başlaması təmin edir. İxracatın qeyri-müntəzəm və fəal növlərini fərqləndirirlər. Qeyri-müntəzəm ixracat cəlb olunmanın passiv formasıdır və bu zaman sahə hərdən bir öz artıq mallarını ixrac edir və onları xarici müəssisələri təmsil edən yerli müəssisələrə satır. Fəal ixracatda isə sahə öz qarşısına konkret bazarda ixrac əməliyyatlarını genişləndirmək məqsədini qoyduğu hallarda baş verir. Hər iki halda sahə bütün mallarını öz ölkəsində istehsal edir. Sahə onları xarici bazara həm modifikasiya olunmuş, həm də modifikasiya olunmamış formada təqdim edə bilər. Sahə öz əmtəəsini iki yolla ixrac edə bilər. Sahə ya müstəqil beynəlxalq marketinq vasitəçilərinin xidmətlərindən istifadə edə bilər ki, buna bilavasitə ixrac deyilir və yaxud da ixrac əməliyyatlarını müstəqil surətdə özü yerinə yetirə bilər ki, buna birbaşa ixrac deyilir;
2. *Müştərək sahibkarlıq fəaliyyəti yaratmaq strategiyası* - ixracat strategiyasından bununla fərqlənir ki, bu zaman yaranan əməkdaşlıq nəticəsində xaricdə bu və ya digər istehsal gücləri işə salınır;
3. *birbaşa investisiyalar strategeyası* - xarici bazarda fəaliyyətə qoşulmanın ən qənaətli formasıdır. Çünki: birincisi, sahə nisbətən ucuz işçi qüvvəsi və ya xammal hesabına, xarici hökumətlərin xarici sərmayəçilərə etdiyi güzəştlər hesabına, nəqliyyat xərclərinin ixtisarı hesabına kapitala qənaət etmək mümkün olur; ikincisi, iş yerləri yaratmaqla şirkət tərəf müqabili olan ölkədə özünə daha xeyirxah ad qazanması təmin olunur; üçüncüsü, şirkət qəbul edilən ölkənin dövlət idarələri ilə, müştərilərlə, malgöndərənlərlə və sair ilə daha dərin əlaqələr yaradır ki, bu da ona öz mallarını yerli marketinq mühitində daha yaxşı uyğunlaşdırmağa imkan verir; dördüncüsü, şirkət öz investisiyalarına tam nəzarət olunmasını

qoruyub saxlayır və deməli, istehsal sahəsində onun beynəlxalq miqyasdakı uzunmüddətli vəzifələrinə cavab verən mövqeyi təmin olunur. [2.s 91]

XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində baş vermiş hadisələr onu göstərdi ki, enerji resursları bizim ölkəmiz üçün milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin əsas vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də beynəlxalq iqtisadi və siyasi əlaqələrinin inkişafı üçün güclü vasitə olmuşdur. Dünya iqtisadiyyatı və diplomatikası üçün hazırda beynəlxalq enerji təhlükəsizliyi məsələsi xüsusi önəm daşıyır və ölkələrin iqtisadi siyasət fəaliyyətlərində enerji resurslar ilə təmin olunma mücadiləsi də müşahidə olunmaqdadır. Hamımıza məlumdur ki, 1991-ci ilin 18 oktyabrında müstəqillik əldə etmiş respublikamız çox acınacaqlı bir vəziyyətdə idi belə ki, Azərbaycan ərazi bütövlüyünə təcavüz, müharibə vəziyyəti, SSRİ-nin dağılması nəticəsində paran-parça olmuş iqtisadi strukturlar, siyasi sabitliyin olmaması və. s kimi faktlar daxilində ölkənin dirçəlməsi və ayaqda dura bilməsi üçün bir vasitə, şərait, amil, qüvvə lazım idi ki, bu da xalqın tələbi ilə hakimiyyətə gəlmiş Heydər Əliyev dahisi və onun həm iqtisadi, həm də siyasi sferada həyata keçirdiyi böyük uğurlarından biri olan “Neft Strategiyası” olmuşdur. Uzaqgörən Liderimiz böyük həcmdə neft və qaz potensialına malik olmağımızdan istifadə edərək bu resursların hesabına elə bir diplomatiya işlətdi ki, dünyanın bütün qapılarını Azərbaycanın üzünə açıldı. Qısa bir müddətdə Azərbaycan Cənubi Qafqazın lider dövlətinə çevrildi və eləcə də dünya miqyasında tanındı. Respublikamızda iqtisadi inkişafa nail olundu, xarici iqtisadi və siyasi fəaliyyətinin genişlənməsinə səbəb oldu. Ölkəmiz stabil və dayanıqlı, multikultural, yüksək mədəni dəyərlərə malik olan bir dövlət olaraq tanındı ki, bu da Respublikamıza kapital axınının artmasına, investisiya qoyuluşlarına şərait yaratdı. Heydər Əliyevin neft strategiyası indi də onun siyasi fəaliyyətinin davamçısı olan prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilməkdədir. Neftdən gələn gəlirlər ölkəmizin çiçəklənməsinə, xalqımızın rifahına xidmət edir.

Neftin Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirinin ən əhəmiyyətli məqamı kimi 1994-cü il sentyabrın 20-si xarici şirkətlərlə “Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarının birgə işlənməsi və Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında” sazişin imzalanması olmuşdur. Layihə həm də Azərbaycanın geoiqtisadi və geopolitik baxımından möhkəmlənməsinə, dünyanın aparıcı dövlətləri ilə strateji tərəfdaşlıq, iqtisadi əməkdaşlıq yarada bilməsinə imkan verən unikal bir addım idi. Bu Azərbaycanın müstəqillik illərində imzalamış olduğu ilk beynəlxalq iqtisadi sənəd idi. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində olan ölkəmiz üçün “Əsrin Müqaviləsi”nin imzalanması ölkəmizə on milyardlarla dollar valyuta daxil olmasına səbəb oldu ki, ilkin addımda bu proses neft sənayesinin (neft kimya, neft maşınqayırması, neft emalı, neft hasilatı, elmi-texniki bazanın yenilləşməsi) inkişafına təkan vermişdir, bu da iqtisadi artıma, məşğulluğun

səviyyəsinin artmasına, yeni kadr potensialının möhkəmlənməsinə səbəb olmuşdur. Ümumiyyətlə, Azərbaycanın neft strategiyası respublikamızın valyuta ehtiyatlarının sürətlə artmasına səbəb oldu, ölkəmizin bazar iqtisadiyyatına tezliklə uyğunlaşmasına, dünyaya inteqrasiya prosesini sürətlənməsinə səbəb oldu, dövlət əhəmiyyətli müxtəlif istiqamətli islahatların həyata keçirilməsinə, əsas iqtisadi və sosial təbirlərin həyata keçirilməsinə, modernləşdirilməsinə təkan verdi.

Uğurla həyata keçirilən neft strategiyası Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi sistemə inteqrasiyasına, neft və qaz gəlirlərinin səmərəli istifadəsi nəticəsində makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanmasına səbəb olmuş və bu sahədə tədbirlərin davamlı olaraq həyata keçirilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Hazırda ölkəmizdə davamlı olaraq, neftdən gələn gəlirlər iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə investisiya şəklində yatırılır, neft ixracından asılılığı azaltmaq üçün ixracyönümlü sahələrin inkişafına çalışılır. Milli neft strategiyası ölkənin ictimai-siyasi və iqtisadi həyatına yeni bir dinamizm gətirərək xalqımızın rifahının yüksəlişini təmin edən stimullaşdırıcı komponentə çevrilmişdir. Azərbaycanın neft strategiyasının məqsəd isə ölkəmizin enerji təhlükəsizliyini təmin etmək və həmçinin neft gəlirlərindən istifadə edərək, ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrində inkişafa nail olmaqdır.

1.2. Neft layihələrinin həyata keçirilməsinin sosial-iqtisadi inkişafa təsiri.

Azərbaycan iqtisadiyyatında neft layihələrinin fəaliyyətinə start verilməsinin ilk və başlanğıc addımı “Əsrin müqaviləsi” kimi tanınan “Hasilatın pay bölgüsü sazişi” olmuşdur. Heydər Əliyevin neft strategiyasının təməli olan “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra Azərbaycan iqtisadiyyatında əsaslı dönüş və inkişaf başlandı. “Əsrin müqaviləsi”nin bağlanması Azərbaycanın bir dövlət kimi tanınmasına, onun dünya iqtisadi sistemə qoşulmasına və beynəlxalq aləmdə mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə şərait yaratdı. “Əsrin müqaviləsi”dən sonra xarici şirkətlərdə və investitorlarda da respublikamıza qarşı etibar, inam artmışdır. Neft sənayesinin yenidən qurulması və inkişafı daha sonralar isə neftdən gələn mənfəət yeni konseptual məsələlərin həllini labüd etdi. Beləliklə bu proseslər mövcud infrastrukturların müasirləşməsinə, yeni tikinti-quruculuq obyektlərinin inşasını tələb edirdi ki, bunların sayəsində də yeni iş yerlərinin açılmasına və qeyri-neft sektorunun inkişafına təkan verilmiş oldu. Bu müqavilədən irəli gələn nəliyyətlərdən biri də ölkəmizin dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı xarici iqtisadi münasibətləri genişlənməsi və daha da dərinləşməsidir. XX əsrin ilk illərində ölkəmizdə aparılan genişmiqyaslı islahatların daha da dərinləşdirilməsi, cəmiyyətimizin daha yüksək sosial-iqtisadi inkişaf pilləsinə yüksəlməsinə şərait yaratmışdır. Ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılmasında mühüm addımlar atılmış, dövlət idarəçiliyi müasir meyarlara uyğun yenidən qurulmuşdur.

Müdrük və uzaqgörən Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin müəllifi olduğu neft strategiyasına əsasən hazırda Azərbaycan nefti olan “Azərlayt” markası dünya bazarına bir-birinə alternativ olan 3 marşrutla Bakı-Novorosiysk, Bakı-Supsa və Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərləri vasitəsi ilə nəql edilir. Heydər Əliyevin neft strategiyasının uğurlarından biri də neftin dünya bazarının nəqlindəki çoxvariantlığa nail olunmasındadır bu müxtəlif istiqamətlik Azərbaycanı neft borusu keçən ölkələrdən asılığını azaltmış oldu, həm də eksterimal situasialardan qorunaraq neftin Avropa bazarına çatdırılmasını təmin etmiş oldu. Bu layihələrin reallaşması nəticəsində ölkəmizdə yeni infrastrukturlaşma getmiş, kəmərlərin keçdiyi ərazilərdə yeni iş yerləri açılmışdır. Neft strategiyası 1999-cu ildə “Şahdəniz” qaz-kondensat yatağının aşkar edilməsi ilə əlaqədar olaraq da genişlənməmişdir. Təsdiq olunmuşdur ki, hazırda respublikamız 2,5 trilyon kubmetrdən artıq təbii qaz ehtiyatlarımız vardır. 2007-ci il fevral ayından etibarən Xəzərin Azərbaycan sektorundakı “Şahdəniz” yatağından hasil olunan təbii qaz Bakı-Tbilisi-Ərzurum boru kəməri vasitəsi ilə nəql olunmağa başlanıb. Hazırda Avropanın enerji təhlükəsizliyində mühüm əhəmiyyət kəsb edən 4-cü böyük qaz dəhlizinə çevriləcəkdir. Tikilməkdə olan TANAP kəməri qazın Türkiyənin şərqindən qərbinə daşıyacaq, yəni Avropa ilə sərhəddə gətirəcək. TAP boru kəməri isə qazın buradan Avropa ölkələrinə paylanmasına imkan verəcək. TANAP və TAP layihəsi keçdiyi marşrut boyu regionun sosial-iqtisadi inkişafına təkan verəcək, keçdiyi ölkələrdə təxminən 30 mindən çox yeni iş yerlərinin yaranmasına şərait yaradacaqdır.

Azərbaycana daxil olan böyük neft gəlirlərinin toplanması, məqsədyönlü şəkildə istifadəsini təmin etmək və neftdən gələn gəlirlərin gələcək nəsillər arasında ədalətli bölgüsü, onların səmərəli və məqsədemüvüfiq şəkildə yararlanılması məqsədi ilə 1999-cu ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin Fərmanı ilə Dövlət Neft Fondu yaradıldı. Qeyd edək ki, Azərbaycan Norveç təcrübəsindən bəhrələnərək sosial-iqtisadi inkişafa yönəlmiş neft siyasəti həyata keçirir. Dövlət Neft Fondunun ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafında əvəzsiz xidmətləri vardır.

Fondun vəsaitləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 19 iyun tarixli 511 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş, 2001-ci il 21 dekabr tarixli 607 nömrəli, 2005-ci il 1 mart tarixli 202 nömrəli, 2010-cu il 10 fevral tarixli 216 nömrəli və 2011-ci il 27 oktyabr tarixli 519 nömrəli Fərmanlarına əsasən edilmiş əlavə və dəyişikliklər nəzərə alınmaqla “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun valyuta vəsaitlərinin saxlanması, yerləşdirilməsi və idarə edilməsi haqqında Qaydalar”a və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamları ilə illik əsasda təsdiq olunan “Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun İnvestisiya siyasəti”nə əsasən idarə olunur. Neft Fondunun valyuta vəsaitlərinin bu qaydalara uyğun olaraq idarə edilməsi Fondun valyuta vəsaitlərinin təhlükəsiz saxlanması və

səmərəli idarəetmə yolu ilə investisiya gəliri əldə etməklə davamlı artırılması məqsədlərini daşıyır. [3.s 91] Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2015-ci il 29 dekabr tarixli 719 nömrəli Fərmanına əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun vəsaitinin 2016-cı ildə istifadə edilməsinin istiqamətləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

1. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial-məişət və məskunlaşma məsələləri ilə bağlı bəzi tədbirlərin maliyyələşdirilməsi;
2. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsinə transfert;
3. Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması layihəsinin maliyyələşdirilməsi;
4. Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu layihəsinin maliyyələşdirilməsi;
5. 2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramının maliyyələşdirilməsi;
6. Cənub Qaz Dəhlizi layihələrində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi;
7. STAR Layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi;

2016-cı ilin 1-ci rübünün yekununa olan məlumata görə fondun aktivləri: 34 246,0 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Ayrılmış vəsaitlər isə aşağıdakı kimi müəyyən edilib.

1. Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi – 297,9 mln. manat
2. Qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və məskunlaşdırılması problemlərinin həlli – 1 934,3 mln. manat
3. Oğuz-Qəbələ zonasından Bakı şəhərinə su kəmərinin çəkilməsi -779,6 mln. manat
4. Samur-Abşeron kanalının rekonstruksiya edilməsi –1 246,0 mln. manat
5. Dövlət büdcəsinə transfertlər – 65 562,0 mln. manat
6. Dövlət İnvestisiya şirkətinin nizamnamə kapitalının maliyyələşdirilməsi (2006-cı ildə başa çatıb) – 90,0 mln. manat
7. “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu” layihəsi – 488,1 mln. manat

8. “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramının” maliyyələşdirilməsinə SOCAR-ın maliyyələşdirilməsi 87,6 mln. Manat

10. “STAR” neft emalı kompleksinin tikintisi – 596,1 mln. manat

11. “Cənub Qaz Dəhlizi” QSC-nin nizamnamə kapitalında dövlətin iştirak payının maliyyələşdirilməsi – 974,7 mln. manat

Qeyd edək ki, 2015-ci il ərzində Fondun büdcə gəlirləri Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu 7 721,1 milyon manat, büdcə xərcləri isə 9 187,7 milyon manat təşkil edib. 2015-ci il ərzində Dövlət Neft Fondunun neft və qaz sazişlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı gəlirləri 7 385,5 milyon manat, o cümlədən mənfəət neftinin və qazın satışından 7 369,6 milyon manat, akrhesabı ödənişlər 2,2 milyon manat, bonus ödənişləri 2,1 milyon manat və tranzit gəlirləri 11,6 milyon manat təşkil edib. Fondun vəsaitinin idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər 335,6 milyon manata bərabər olub. Valyuta məzənnələrinin dəyişməsindən yaranan fərq ilə bağlı Fondun büdcədən kənar gəliri 23 217,8 milyon manat təşkil edib. [4.s 91] 2016-cı ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun investisiya siyasətinin məqsədi Neft Fondu əsas kapitalın itirilməsi riskinin aşağı olması şərti ilə maksimum gəlirliliyin əldə edilməsinə imkan verən investisiya siyasətini həyata keçirməkdir. Fondan verilən məlumatlara görə 2016-cı ilin aprel ayında Dövlət Neft Fondu tərəfindən 50 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsait hərraca çıxarılmış, bu vəsaitdən 2,9 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsait 8 banka satılmışdır və il ərzində ARDNF tərəfindən hərracları vasitəsilə valyuta satışı davam etdiriləcəyi planlaşdırılıb.

Azərbayca Dövlət Neft Fondu neftdən gələn mənfəətin toplanaraq səmərəli şəkildə yeni ölkəmizin perspektivli sahələrinin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə yaradılmışdır. Dövlət Neft Fondu ölkəmiz üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən bir sıra layihələri maliyyələşdirərək xalqımızın sosial-iqtisadi rifahının yaxşılaşmasında əvəzsiz rolu olmuşdur. Fond respublikamızın infrastrukturun qurulmasına, təhsil, səhiyyə, nəqliyyat, qeyri-neft sektorunun, regionların inkişafına və digər işlərə sərf olunaraq xalqımızın rifahına xidmət edir. Fondun maliyyələşdirdiyi sosial-iqtisadi layihələrə misal olaraq, qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı tədbirləri, beynəlxalq əhəmiyyətli strateji infrastruktur layihələri də həyata keçirilməsi, Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri (BTC) layihəsində Azərbaycanın iştirak payının maliyyələşdirilməsinə, regionlarda təhsil və səhiyyə müəssisələrinin təmir edilməsi, tikilməsi və modernləşdirilməsi, Fondan ayrılmış 521,5 milyon manat hesabına Oğuz-Qəbələ zonasından Bakı şəhərinə su kəməri çəkilməsini, Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulması layihəsinin maliyyələşdirilməsini, Azərbaycan

Respublikası Prezidentinin 21 fevral 2007-ci il 1974 sayılı Fərmanına uyğun olaraq, “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu” layihəsinin maliyyələşdirilməsini, “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”nın reallaşması nəticəsində ölkəmizdə müasir tələblərə cavab verən kadr potensialının yaradılmasına, gənc nəslin təhsil səviyyəsinin artırılmasına və beynəlxalq səviyyəyə çatdırılmasına şərait yaradılmasını və.s göstərmək olar. “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”nın reallaşması nəticələrini neft gəlirlərini insan kapitalına çevirən uğurlu strategiya kimi qiymətləndirmək olar. 01.01.2016-cı il tarixinə olan məlumatlara görə “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət proqramı” (Dövlət proqramı) çərçivəsində 3283 nəfərin təhsili ilə bağlı xərclər Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu tərəfindən maliyyələşdirilmişdir. Bu tələbələrin sayı ümumilikdə 134 nəfər olmaqla, 128 nəfəri 2-ci dərəcəli, 6 nəfəri isə 3-cü dərəcəli təhsil almışdır. Dövlət Proqramında iştirak edən gənclərin əksər hissəsi Böyük Britaniya (28,9%), Türkiyə (22,2%), Almaniya (12,5%), Kanada (7,2%), Niderland (5,3%) və Rusiya (3,8%) universitetlərində təhsil alırlar. 31 dekabr 2015-ci il tarixinə Dövlət Proqramı çərçivəsində xaricdə təhsili maliyyələşdirilmiş və məzun statusunu almış tələbələrin sayı 1027 nəfər təşkil edir. Bu tələbələrin 25 nəfəri 2-ci dərəcəli məzunlardır. Məzunların əksər hissəsi - 397 nəfəri Böyük Britaniya, 114 nəfəri Türkiyə, 113 nəfəri Almaniya, 70 nəfəri Rusiya, 67 nəfəri Fransada – təhsillərini uğurla bitirmişlər.

Fondun önəmli vəzifələrindən biri isə neft gəlirlərinin bir hissəsini gələcək nəsillərə saxlamaqdır. “Neft və qaz gəlirlərinin uzun müddətli istifadəsi strategiyası” adlı sənəddə neft gəlirlərinin ən pik səviyyəyə çatdığı illərdə 25 faizinin gələcək nəsillərə saxlanması göstərilir. Onu da qeyd edək ki, Fondun 2015-ci il büdcəsinin icrası çərçivəsində 8 130,0 milyon manat vəsait dövlət büdcəsinə transfert edilib. Qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin məskunlaşdırılması və sosial-məişət vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsinə 150,0 milyon manat, Samur-Abşeron suvarma sisteminin yenidən qurulmasına 90,0 milyon manat, “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu” layihəsinin maliyyələşdirilməsinə Neft Fondundan 61,5 milyon manat vəsait ayrılıb. 35,5 milyon manat vəsait “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”nın maliyyələşdirilməsinə yönəldilib. “Cənub Qaz Dəhlizi” layihəsi üzrə isə 692,8 milyon manat vəsait ayrılıb. 2015-ci il ərzində Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı xərcləri 27,9 milyon manat təşkil edib.

2016-cı il yanvarın 1-ə Fondun aktivləri 2015-ci ilin əvvəlinə (37 104,1 milyon ABŞ dolları) nisbətən 9,5% azalaraq 33 574,1 milyon ABŞ dollarına bərabər olub. Bu da dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin azalması ilə əlaqədar olaraq, gəlirlərin azalması ilə səciyyələnmişdir. Son dövrlər müşahidə etdiyimiz (2014-cü ilin sonu

2015 əvvəllərindən) dünya neft bazarında neftin qiymətinin kəskin düşməsi iqtisadiyyatı neft ixracından əsaslı şəkildə asılı olan ölkələrdə iqtisadiyyata ciddi zərbə kimi qiymətləndirilir. Bu proses 2014-ci ildə dünya neft bazarının tənzimləmədən geri qalması əsasında baş verib. Eyni zamanda dünya neft bazarında disbalansın olmasının əsas səbəbi kimi son 4 ildə ABŞ-ın neft hasilatının 5 dəfəyədək artması və ixracda da yüksək keyfiyyətli xam neft təklifidir. Dünya bazarında təklif tarazlığını pozmuşdur. Digər bir tərəfdən ABŞ İran neftinə qoyulan embarqonu 2015-ci ilin sonlarında aradan götürmüşdür. Bu da dünya neft bazarında neft təklifini artırmışdır. Bu böhranın səbəbi kimi geopolitik məsələlər də aktualdır.

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında yanacaq-enerji kompleksinin müstəsna rolu vardır. Regionun lider ölkəsi kimi, Azərbaycan artıq təkcə özünün deyil, bütövlükdə bölgənin və Avropanın enerji təhlükəsizliyi sisteminin qarantı, əsası olmağa çalışır. Vaxtilə Rusiya və İrandan qaz idxal edən Azərbaycan Respublikası qaz ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev “Neft bizim üçün məqsəd deyil, vasitədir” deyərək bütün addımlarında və fəaliyyətində qeyri-neft sektorunun inkişafına, xalqın sosial-qtisadi durumunun daha da yaxşılaşdırılmasına, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiyasına, xarici qarşılıqlı əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq məsələlərinin düzgün istiqamətlənməsinə, regionların bütövlükdə bir tam olaraq inkişaf etdirilməsinə əsaslanan səmərəli iqtisadi yüksəlişə çatmaq üçün məqsədyönlü iqtisadi siyasət yürüdür. İlham Əliyevin uzaqgörən fəaliyyətinin onun davamlı olaraq reallaşdırdığı müddəli dövlət proqramlarında, layihə və konsepsiyalarda müşahidə edirik. Neft layihələrinin həyata keçirilməsi prosesləri sosial-iqtisadi inkişafa təsirləri sənayenin bütün sahə strukturlarında müşahidə olmaqdadır. Neft layihələrinin həyata keçirilməsi sayəsində beynəlxalq səviyyədə də regional əməkdaşlıq, tərəfdaşlıq, inteqrasiya, sülh, təhlükəsizlik, beynəlxalq ticarət və digər önəmli münasibətlər daha da inkişaf etmişdir.

2004-cü ildən bəri Respublika rəhbərliyimiz tərəfindən iqtisadiyyatımızın dirçəlməsi və inkişafı məqsədi ilə düşünülmüş məqsədyönlü ardıcılıqla layihələr, dövlət proqramları reallaşdırılmaqda davam etdirilir. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının” (2004-2008-ci illər), “Bakı şəhərinin qəsəbələrinin 2006-2007-ci illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair Tədbirlər Proqramı”, “Regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının” (2009-2013-cü illər), “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı üzrə (2005-2015) Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında

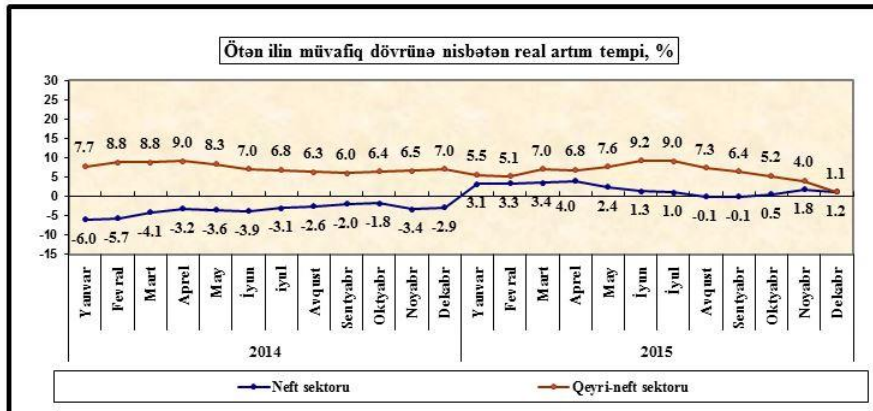
sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası və digər layihə, proqramlar iqtisadi siyasətimizin məqsədyönlü həyata keçirilməsinə, diversifikasiyasına sosial-iqtisadi inkişafa xidmət edir.

Prezidentinin 22 dekabr 2005-ci il tarixli Fərmanı ilə 2006-cı ilin fevral ayında SOCAR-ın tərkibində Sosial İnkişaf İdarəsi yaradılmışdır. Həmin idarə dövlətimizin müəyyənləşdirdiyi sosial-iqtisadi proqramlar çərçivəsində regionlarda, Bakı şəhəri və ətraf qəsəbələrdə tikinti-quruculuq və abadlıq işlərini, neftçilərin sosial ehtiyaclarının günün tələbləri səviyyəsində daha dolğun ödənilməsinə, SOCAR-ın müəssisə və təşkilatlarının sərəncamında olan maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsinə, mövcud maddi resurslardan daha səmərəli istifadə olunmasını və bu sahədə vahid siyasətin aparılmasını, mədəni-kütləvi tədbirlərin və sərgilərin keçirilməsinə, neftçilərin və onların ailə üzvlərinin istirahətinin təşkilini, işçilərin könüllü tibbi sığortasını və onlara tibbi xidmət göstərilməsinə, SOCAR üzrə gigiyenik və epidemioloji tədbirlərin aparılmasını, inzibati binalarının məişət təsərrüfat xidməti ilə təmin edilməsinə, neftçilərə və onların ailə üzvlərinə bədən tərbiyəsi və idman xidmətləri göstərilməsinə xidmət edir. İdarə “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “Bakı şəhəri və onun rayon, kənd, qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsinə dair tədbirlər Proqramı”na daxil edilən obyektlərin tikintisini həyata keçirir, istehsalat və qeyri-istehsal təyinatlı, o cümlədən yaşayış, kommunal, təhsil və səhiyyə obyektlərində tikinti-quraşdırma işlərini yerinə yetirir. 2014-cü ildə SOCAR-ın vəsaiti hesabına regionların sosial-iqtisadi inkişafı məqsədi ilə qəbul edilmiş Dövlət Proqramları çərçivəsində Respublikamızın müxtəlif regionlarında və şəhərlərində əsaslı tikinti və təmir işləri aparılmışdır. Bakı Olimpiya stadionunun tikintisi işlərini maliyyələşdirmişdir. Sabunçu rayonu, Səhər şossesi 5-ci döngədə yerləşən 8 saylı 2 mərtəbəli yaşayış binasının yararsız vəziyyətə düşməsi ilə əlaqədar sökülərək 21 mənzilli 3 mərtəbəli yaşayış evinin tikintisi işlərini həyata keçirmişdir. Bakı şəhərində, Bakı istedadlar məktəbinin, 2 saylı 220 şagird yerlik xüsusi internat məktəbinin, Xətai rayonu Nobel prospektində Fransız liseyinin tikintisini həyata keçirmişdir. Qaradağ rayonu Lökbatan qəsəbəsi Ə.Əmirov adına NQÇİ-nin 3-cü mədən ərazisində “Bibiheybətneft” NQÇİ-nin yeraltı təmir işlərini yerinə yetirmişdir. SOCAR neftçilərin bütün sosial problemlərinin həllində onlara təsdək olubdur. SOCAR üzrə 01 yanvar 2015-ci il tarixinə 4383 nəfər işçi mənzil uçotundadır ki, onların da 442 nəfəri Respublikanın müxtəlif rayonlarında (Siyəzən, Şabran, İmişli, Kürdəmir, Salyan, Neftçala və Şirvan şəhəri), 3941 nəfəri isə Bakı şəhərindədir. 2014-cü ildə SOCAR tərəfindən 37 neftçi ailəsi mənzillə təmin olunmuşdur. Bibiheybət ərazisində 600-dən çox ailənin mənzillə təmin olunması üçün yeni yaşayış

kompleksinin tikintisi məqsədilə hazırlıq işləri görülür. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” və “2014-2016-cı illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı”nda nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası ilə əlaqədar lay sularının idarə olunması, neftlə çirklənmiş torpaqların təmizlənməsi, dəniz suyunun duzsuzlaşdırılması qurğularının quraşdırılması, səmt qazının yığılması və idarə olunması, Tullantı Mərkəzinin yenidən qurulması, yaşıllaşdırma işlərinin aparılması, neft dağılmalarına qarşı cavab tədbirlərinin görülməsi, gigiyena və epidemiologiya sahəsində mühüm işləri reallaşdırmağı və gələcəkdə dünya iqtisadiyyatında qabaqcıl ölkələrin istifadə etdiyi “Yaşıl iqtisadiyyata” keçidi proqnozlaşdırır.

Aparılmış təhlillər göstərir ki, 2004-ci ildən 2014 cü ilədək Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət proqramının həyata keçirildiyi 10 il ərzində ümumi daxili məhsul 3,2 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru 2,6 dəfə, sənaye 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatı 1,5 dəfə, investisiyalar 6,5 dəfə, əhalinin gəlirləri 6,5 dəfə, orta aylıq əməkhaqqı 5,5 dəfə artmışdır. 10 il ərzində həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 1,2 milyondan çox yeni iş yeri, 55,6 min müəssisə yaradılmış, işsizlik 5 faizə, yoxsulluq səviyyəsi isə 5,3 faizə enmişdir.

Qrafik 2. Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı.

2015-ci ildə ÜDM-in real artım tempi 1.1% təşkil etmiş və cari qiymətlərlə 54.4 milyard manat olmuşdur. Adambaşına düşən ÜDM-in həcmi 5703.7 manat (5558.7 ABŞ dolları) təşkil etmişdir. 2015-ci ildə qeyri-neft sahələrinin inkişaf dinamikası ümumilikdə bu sahənin real ifadədə 1.1% artması ilə nəticələnmişdir. Belə ki, 2014-cü ilə nisbətən 2015-ci ildə rabitə sahəsi 6.8%, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə sahəsi 14.0%, ticarət sahəsi 10.9%, kənd təsərrüfatı isə 6.6% artmışdır. 2015-ci ildə ölkədə iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 15957.0 mln. manat əsas kapitalla investisiya yönəldilmişdir. Əsas kapitalla qoyulmuş vəsaitin 56.0%-ni daxili investisiyalar, 44.0%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. 2015-ci ildə əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi investisiyaların 8796.3

milyon manatı (55.1%-i) qeyri-neft bölməsinin, 7160.7 milyon manatı (44.9%-i) isə neft bölməsinin inkişafında istifadə edilmişdir.[5.s 91]

Azərbaycan 2020 – Gələcəyə Baxış” sənədi 2013-cü ilin əvvəlində təsdiq edilmişdir və Azərbaycanın inkişafı üçün ümumi istiqamət təşkil edir. Onun əsas məqsədi biliyə əsaslanan iqtisadiyyat, ölkənin rəqabətliliyinin artırılması və dayanıqlı iqtisadi artıma nail olmaq üçün iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft sektoruna əsaslan ixracyönümlü iqtisadiyyatın inkişafı və 2020-ci ilə qədər adam başına düşən ÜDM-in 13000 ABŞ dollarına çatdırılmasıdır. Nəqliyyat, enerji, və maliyyə daxil olmaqla infrastruktur və texnologiyada yüksək naliyyətlərə çatmaq. Yoxsulluğun azaldılması beləliklə də orta sinif genişləndirilməli və regional qeyri-bərabərlik azaldılmalıdır.

Sosial-iqtisadi sahədə əldə olunmuş uğurlar beynəlxalq reyting agentlərinin apardıqları qiymətləndirmələrdə də müşahidə olunur. Dünya İqtisadi Forumu dünya ölkələrinin rəqabət qabiliyyətliliyi səviyyəsini xarakterizə edən “Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi 2014-2015” hesabatının məlumatlarına görə Azərbaycan iqtisadiyyatı rəqabət qabiliyyəti səviyyəsinə əsasən tədqiqatın aparıldığı 144 ölkə arasında 38-ci yerdə qərarlaşıb. Beləliklə də son bir il ərzində Azərbaycan rəqabətqabiliyyətlilik indeksini daha da yaxşılaşdıraraq, dünya sıralamasında ötən illə müqaisədə 1 pillə irəliləyib. Onu da qeyd edək ki, “Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi 2015-2016” hesabatında Azərbaycan iqtisadiyyatı rəqabət qabiliyyəti səviyyəsinə görə 140 ölkə arasında 40-cı yerdə qərarlaşmışdır və 7 ildir ki, MDB məkanında lider mövqeyini qoruyub saxlayır. Dünya Bankının hesabatında son onillikdə yoxsulluğun azaldılması və ümumi rifahın yüksəldilməsi istiqamətində Azərbaycanın böyük irəliləyişə nail olduğu xüsusi qeyd edilir. Həmin hesabatda Azərbaycan qlobal böhrana ən az məruz qalan ölkə kimi göstərilir. Azərbaycan hesabatda bütün göstəricilər üzrə yaxşı nəticələr əldə edib. Dünya İqtisadi Forumu rəqabətqabiliyyətliliyin müəyyən olunması üçün 12 göstəricidən istifadə edir. Bunlar keyfiyyət, infrastruktur, makroiqtisadi sabitlik, sağlamlıq və ilkin təhsil, ali təhsil və peşəkar hazırlıq, əmtəə və xidmətlər bazarının səmərəliliyi, əmək bazarının səmərəliliyi, maliyyə bazarının inkişafı, texnoloji səviyyə, daxili bazarın həcmi, şirkətlərin rəqabət qabiliyyəti və innovasiya potensialı üzrə meyarlardır.

BMT İnkişaf Proqramının əsasən Azərbaycan “orta insan inkişafı” qrupundan “yüksək insan inkişafı” qrupuna yüksəlmişdir. Qazanılmış naliyyətlər iqtisadiyyatımızın və xalqımızın davamlı məqsədləri, sosial-iqtisadi rifahı üçün daha geniş imkanlara, yüksək hədəflərə nail olmağa səbəb olacaqdır.

1.3. Neft layihələrinin həyata keçirilməsinin normativ-hüquqi əsasları.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, bazar şəraitində dövlət neft-qaz sənayesində mühüm funksiya olan elmi-texniki siyasətin təyinatı, normativ hüquqi baza ilə təminat, fiskal koordinasiya, özəl sektorun energetik sahəyə cəlb edilməsi və digər bu kimi əhəmiyyətli məsələləri həll edir. Respublikamızda iqtisadiyyatın aparıcı və çox mühüm hissəsini neft-qaz kompleksi və onunla bağlı sahələr təşkil etdiyindən neft strategiyasının dövlətin milli iqtisadi kursunda əsas yer alması da təbiidir. Neft strategiyasının daha uğurlu spektrdə gerçəkləşməsi isə mükəmməl, təkmil normativ-hüquqi bazanın möhkəmliyi ilə bağlıdır. [5.s 91]

Azərbaycanın neft strategiyasını təməli və özəyi olan “Hasilatin Pay Bölgüsü” sazişidir ki, bu saziş 1994-cü il sentyabr ayının 20-də ölkəmizin “Gülüstan” sarayında ilk neft müqaviləsi olaraq imzalandı. Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarından neft hasilatı işlənməsi üzrə dünyanın 8 ölkəsinin (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya Səyudiyə Ərəbistanı) 13 məşhur neft şirkəti (BP, Amoko, MakDermott, Yunokal, SOCAR, Lukoyl, Statoyl, Ekson, Türkiyə petrolları, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta) ilə "Məhsulun Pay Bölgüsü" sazişinə əsasən neft yataqlarının birgə işlənməsi 30 il müddətinə nəzərdə tutulmuşdur. 400-səhifədən ibarət olan və 4 dildə tərcümə olunmuş “Məhsulun Pay Bölgüsü” sazişi öz möhtəşəmliyinə və əhəmiyyətinə görə “Əsrin Müqaviləsi”də adlandırılır. Müqavilə 1994-cü ilin 12 dekabrında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təfəfindən radifikasiya edildikdən sonra qüvvəyə minmiş oldu. 12 noyabr 1997-ci il Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı "Azəri", "Çıraq" yataqlarının və "Günəşli" yatağının dərin hissəsinin birgə işlənməsi haqqında SOCAR ilə 11 xarici neft şirkəti arasında 20 sentyabr 1994-cü ildə Bakıda imzalanmış "Əsrin müqaviləsi" üzrə ilkin neft hasilatına başlandı. Bu münasibətlə "Çıraq-1" platformasında təntənəli mərasim keçirildi. “Əsrin müqaviləsi” xarici şirkətlərə Azərbaycanda yeni sazişlərin imzalanması üçün geniş yol açdı. "Əsrin müqaviləsi" imzalanandan yəni, 1994-cü ildən bu vaxta qədər SOCAR və xarici neft şirkətləri arasında karbohidrogenlərin kəşfiyyatı, hasilatı və məhsulun pay bölgüsü prinsipi üzrə 19 ölkənin və 41 neft şirkətinin iştirak etdiyi 26 saziş imzalanmasına da şərait yaratdı. Onu da qeyd edək ki, BP Azərbaycanda Davamlı inkişaf haqqında hesabatına görə 1997-ci ildə ilk neft hasilatından başlayaraq 2014-cü ilin sonunadək Azəri-Çıraq-Günəşlidən 2,6 milyard ton barel neft hasil edilib.

“Hasilatin Pay Bölgüsü” sazişinə əsasən, mənfəət neftinin gəlirləri Azərbaycan və şirkətlər arasında bölünür. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) də bu sazişdə iştirak edir. Xərclərin (əməliyyat və kapital) hesablanması və mənfəət neftinin bölüşdürülməsi rüblük əsaslarla aparılır. Mənfəət neftinin həcmi müəyyən olunduqdan sonra əvvəlki rübün sonunda podratçı üçün əhəmiyyətli olan maliyyə

göstəricisi - real gəlirlilik dərəcəsi (Real Rate of Return (RROR)) hesablanır. Əgər ilkin neft planı reallaşarsa və ümumi nəqliyyat xərcləri neftin 1 bareli üçün 3 \$-dan artıq olmazsa, bu halda mənfəət nefti real gəlirlilik dərəcəsiindən asılı olaraq aşağıdakı cədvəl əsasında bölünür. 2008-ci ilin birinci rübünə kimi mənfəət neftinin bölgüsü Cədvəl 1-in birinci sətirinə (30/70), 2008-ci ilin birinci rübündən ilin birinci yarısına qədər ikinci sətirinə (55/45) uyğun olaraq aparılıb. 2008-ci ilin birinci yarısından isə neft gəlirləri onun xərclərini qarşılıdığına və “sıfır səviyyəsi”nə çatdığına görə bölgünün hesablanması üçün bu cədvəlin son sətiri (80/20) əsas götürülüb və hazırda bu nisbətdən istifadə olunur. Lakin bizim apardığımız təhlillərə görə, bu nisbət 80/20 əvəzinə 75/25 olmalıdır. Çünki hesablamalar göstərir ki, nəqliyyat xərcləri 3 ABŞ dollarından çoxdur, təxminən 6 dollar təşkil edir.[7.s 94]

Cədvəl 1. Mənfəət neftinin real gəlirlilik dərəcəsi (RROR) əsasında bölgüsü

Real Gəlirlilik Dərəcəsi (RROR) Real Rate of Return	Mənfəət neftində Azərbaycanın payı	Mənfəət neftində podratçının payı (faizlə)
RROR<16,75%	30	70
16,75%<=RROR<22,75%	55	45
22,75%<=RROR	80	20

Azərbaycan neft strategiyasında Əsrin Müqaviləsindən sonra önəmli layihələrdən biri də Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına nəqli ilə bağlı normativ-hüquqi əsaslarla həyata keçirilmiş boru kəməri marşrutlarıdır.

Bakı – Qroznı – Novorossiysk (Şimal marşrutu) ilə bağlı 1996-cı il yanvarın 18-də Moskvada Azərbaycan neftinin RF ərazisindən keçməklə Qara dənizin Novorossiysk limanına nəql olunması haqqında müqavilə imzalanmışdır. ABƏŞ, SOCAR və Transneft arasında imzalanan üçtərəfli sazişdə neftin Novorossiysk limanına qədər daşınmasını nəzərdə tutan bütün hüquqi və texniki məsələlər öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 29 yanvar 1996-cı il müqavilənin təsdiq edilməsi barədə “Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında Azərbaycan neftinin Rusiya Federasiyası ərazisindən tranziti haqqında” sərəncam imzalamışdır. Müqavilənin ilkin şərtlərinə uyğun olaraq 1997-ci

il oktyabrın 25-dən Azərbaycanın nefti şimal boru kəməri vasitəsi ilə dünya bazarına çıxmış oldu. Bakı-Novorossiysk neft kəmərinin ümumi uzunluğu 1330 km, Azərbaycan ərazisindəki uzunluğu isə 231 km, kəmərin diametri Diametri: Səngəçaldan Sumqayıtadək olan hissə (57 kilometr)—21 duyum/530 millimetr. Sumqayıtdan Şirvanovkayadək olan hissə (174 kilometr)-28 duyum/720mm-dir. Azərbaycan hissəsinin operatoru - ABƏŞ, Rusiya hissəsinin operatoru isə Rusiyanın “Transneft” şirkətidir ki, o həm də mövcud obyektlərin təmir və yenidən qurulmasına, eləcə də yeni obyektlərin tikintisinə sərf olunan xərcləri öz üzərinə götürür. Kəmərin maksimum ötürmə qabiliyyəti gündə 105 mln bareldir. SOCAR-ın məlumatına əsasən son üç ildə 2015-ci ildə Bakı-Novorossiysk boru kəməri ilə 1,2 mln. ton, 2014-cü ildə 1 mln. ton, 2013 -cü ildə 1,75 mln. ton neft nəql olunub. 2016-cı ildə isə bu kəmərlə 1,5 mln. ton neft nəqli nəzərdə tutulub.

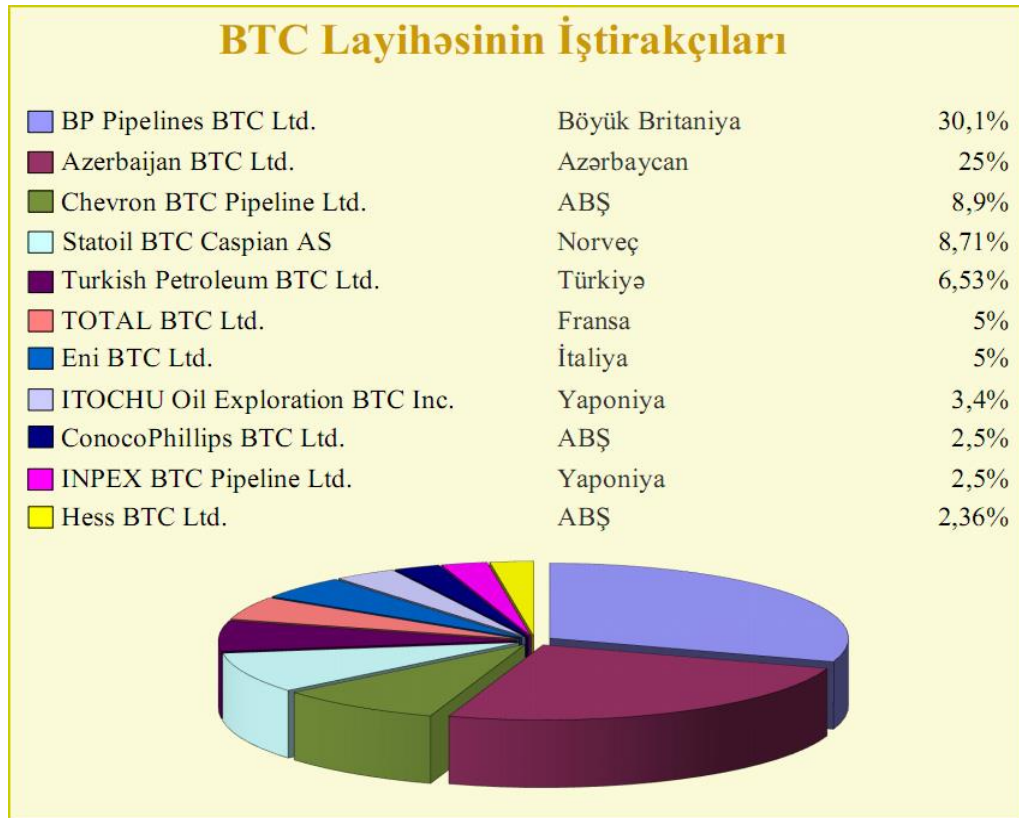
1996-cı ildə martın 8-də Azərbaycan Prezidenti H.Əliyev və Gürcüstan Prezidenti E.Şevardnadze Tiflisdə Bakı-Supsa neft kəmərinin çəkilməsi barədə razılığa gəldilər. Bakı – Tbilisi – Supsa (Qərb marşrutu)-nun normativ hüquqi əsasları kimi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 7 mart 1996-cı il tarixində Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının və “Günəşli” yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsindən çıxarılan ilkin neftin Qərb Marşrutu ilə ixracına aid sənədlərin təsdiq olunması və bəyənilməsi haqqında № 288 sərəncam və həmçinin Tbilisi şəhəri, 1996-cı il 8 mart tarixində “Karbonhidrogenləri nəql etmənin bəzi mövcud Obyektlərinin (Vasitələrinin) təkmilləşdirilməsi və modernləşdirilməsi, yeni nəql etmə Obyektlərinin (Vasitələrinin) işlənilməsi və bu cür Obyektlərin (Vasitələrin) köməyi ilə Karbonhidrogenlərin Gürcüstan ərazisindən kənara nəql olunması haqqında” Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstan arasında Saziş imzalamışdır. Qərb İxrac Boru Kəməri Xəzərin Azərbaycan sektorunda hasil edilən xam neft Gürcüstanın Supsa terminalında tankerlərə yüklənərək Bosfor boğazından keçməklə Avropa bazarlarına yola salınır. Kəmərlər 1997-1998-ci illər ərzində tikilmişdir. Bu xətt üzrə boruların doldurulmasına 1998-ci ilin dekabrında başlanmış və 1999-cu ilin martına qədər davam etmişdir. Supsada ilk dəfə neft 1999-cu il aprelin 8-də gəmilərə yüklənmişdir. Bu marşrutun ən böyük üstünlüyü Azərbaycan neftinin təmiz halda “Azəri light” markasılı ilə Gürcüstanın Supsa terminalında tankerlərə yüklənərək Bosfor boğazından keçməklə Avropa bazarlarına çıxarılmasıdır. Bununla yanaşı kəmərin digər üstünlüyü neftin Supsaya Novorossiyskə nisbətən daha ucuz nəql olunmasıdır. Belə ki, neftin Novorossiyskə nəqlinin tonu 15,67 ABŞ Supsaya nəqli isə 13,14 ABŞ dollarına başa gəlir. Qərb istiqamətində uzanan Bakı-Supsa neft kəmərinin uzunluğu 837 km, diametri 530 mm-dir. Kəmərin gəmiyükləmə qabiliyyəti 600 000 bareldən 1 milyon barelə qədərdir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin normativ-hüquqi bazasını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin 5 sentyabr 1997-ci ildə

imzaladığı “Əsas ixrac neft kəməri marşrutunun seçilməsi ilə əlaqədar işçi qrupunun yaradılması haqqında” sərəncamı, 29 oktyabr 1998-ci ilində Türkiyədə Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Türkiyə, Özbəkistan Respublikasının prezidentləri və şahid qismində ABŞ-ın Energetika üzrə Katibi Bill Ricardson tərəfindən “Ankara Bəyannaməsi” və 18 noyabr 1999-cu ildə ATƏT-in İstanbul Sammitində “Bakı-Tbilisi-Ceyhan” əsas ixrac boru kəmərinin müdafiəsi üçün dövlətlərarası razılaşması təşkil edir. 18 noyabr 1999-cu ildə İstanbulun “Çırağan sarayı”nda “Xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikasının əraziləri ilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri vasitəsilə nəql edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikası arasında sazişin, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin layihəsini dəstəkləmək, Qazaxıstanın neft həcmələrini bu layihəyə cəlb etmək üçün ABŞ-ın şahidliyi ilə Azərbaycan Respublikası, Türkiyə Respublikası, Gürcüstan və Qazaxıstan Respublikası arasında “İstanbul bəyannaməsi”nin, Transxəzər qaz kəməri barədə Azərbaycan Respublikası, Türkiyə Respublikası, Gürcüstan və Türkmənistan arasında “Hökumətlərarası bəyannamənin, Azərbaycan qaz layihələrinin inkişafını və Azərbaycan qazının Türkiyə Respublikasına və digər beynəlxalq bazarlara satışını dəstəkləyən sənəd kimi Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikası arasında “Qarşılıqlı anlaşma memorandumu”nun imzalanması mərasimi oldu. 29 dekabr 1999-cu il Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev “Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəmərinin tikilməsi və istismara verilməsi tədbirləri haqqında” sərəncam imzalamışdır. Kəmərin tikintisinə 2003-cü ilin aprelində, onun neftlə doldurulmasına 2005-ci il mayın 18-də başlanmışdır. Neft kəmərin Gürcüstan hissəsinə 2005-ci il avqustun 10-da, Türkiyə hissəsinə 2005-ci il noyabrın 18-də daxil olmuş, Ceyhan terminalına 2006-cı il mayın 28-də çatmışdır. Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) boru kəməri hazırda əsasən Azəri-Çıraq Günəşlidən hasil edilən nefti və Şahdənizdən hasil olunan kondensatı və Qazaxıstan neftini nəql edir. Kəmərin Bakı yaxınlığındakı Səngəçal terminalından başlayıb Gürcüstandan və Türkiyədən keçərək Aralıq dənizinin Türkiyə sahilindəki Ceyhan dəniz terminalınadək uzanır. Boru kəmərinin uzunluğu 1768 kilometrdir: 443 km-i Azərbaycan, 249 km-i Gürcüstandan və 1076 km-i Türkiyədən keçir. Boru kəmərinin Azərbaycan hissəsində diametri 42 düymdür. BTC-nin gündəlik ötürmə gücü hazırda 1,2 milyon bareldir. Kəmərin istismar müddəti 40 il dəyərləndirilir. Xam neft boru kəmərinin bir başından o biri başına 10 günə çatır. 2013-cü ilin oktyabr ayından etibarən BTC boru kəməri ilə yenidən müəyyən həcmlərdə Qazaxıstandan gələn Tengiz xam neftinin nəqlinə başlanılıb. 11 avqust 2014-cü il tarixinə olan məlumatlara görə artıq 2 milyard barel neft BTC kəməri vasitəsilə yola salınıb. 2015-ci ilin ilk üç rübünədək istismara verildiyi 2006-cı ildən etibarən BTC vasitəsilə təqribən 26,3 milyon ton (198 milyon barel) xam neft ixrac olunub.

Səngəçal terminalından Türkiyənin Aralıq dənizi sahilindəki Ceyhan terminalınadək uzanan 1774 kilometrlik xəttin çəkilməsinə təxminən 4 milyard dollar vəsait xərclənmişdir. Layihənin operatoru BP şirkətidir. Kəmərin tikintisi və istismarı üçün yaradılmış BTC Ko. şirkətinin səhmdarları bp (30,1%), SOCAR (25 %), Şevron (8,9 %), Statoyl (8,71 %), TPAO (6,53 %), ENİ (5 %), Total (5 %), İtoçu (3,4 %), İNPEX (2,5 %), KonokoPhillips (2,5 %) və Amerada Hess (2,36 %) şirkətləridir.

Qrafik 3. Bakı-Tbilisi-Ceyhan Layihəsinin iştirakçıları.

Mənbə: http://www.oilfund.az/az_AZ/layiheler/baki-tbilisi-ceyhan-esas-ixrac-boru-kemeri.asp

Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri olmaqla yanaşı həm də regionda sülhün, əminamanlığın və təhlükəsizliyin qarantıdır. Azərbaycanın siyasi və iqtisadi mənafeyinin təmin edilməsi və genişmiqyası beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçilməsinin təminatçısıdır. Enerji ixracı marşrutları Azərbaycanın geoiqtisadi potensialının artmasına səbəb olmuşdur.

Neft layihələri 1999-cü ilin may ayında “Şahdəniz” qaz yatağını kəşfi ilə daha da genişlənmişdir. 15 may 2001-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Azəri-Çıraq-Günəşli” və Şahdəniz yataqlarının işlənməsi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri və “Şahdəniz” yatağından təbii qazın ixrac boru kəmərinin layihələrinin həyata

keçirilməsi ilə əlaqədar təxirəsalınmaz tədbirlər haqqında sərəncam imzalamışdır. Dünyanın ən zəngin qaz-kondensat yataqlarından sayılan "Şahdəniz" yatağından hasilat 2006-cı ilin dekabrında başlanmışdır. Tədqiqatçılar müəyyən etdilər ki, geniş potensial imkanlara malik olan bu yataq daxili tələbatı ödəməklə yanaşı həm də ixrac imkanları da yaradır. Qeyd edək ki, Şahdəniz qaz yatağı Xəzər dənizinin şelfində kəşf edilmişdir. Kollektorda 40 trilyon kub fut -1 trilyon kub metr qaz ehtiyatı ilə bu yataq dünyanın ən böyük qaz-kondensat yataqlarından biridir. Beləliklə, XXI əsrdə Azərbaycanın neftlə yanaşı qaz ixrac edən ölkəyə çevrilməsi məqsədi ilə 2001-ci il martın 12-də Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyəyə rəsmi səfəri etmişdi və səfər zamanı "Azərbaycanın təbii qazının Türkiyə Respublikasına tədarük edilməsinə dair Azərbaycan və Türkiyə Respublikaları arasında təbii qazın satışı və alışı haqqında müqavilə" imzalanmışdır. 2001-ci il sentyabrın 29-da Gürcüstan Respublikasının Prezidenti Eduard Şevardnadzenin Bakıya səfəri zamanı "Təbii qazın Gürcüstan Respublikası ərazisindən tranziti, nəql edilməsi və satışına dair Azərbaycan və Gürcüstan Respublikaları arasında saziş" imzalanmışdır. 2007-ci il iyulun 3-də Xəzərin Azərbaycan sektorundakı «Şahdəniz» qaz-kondensat yatağından hasil edilən təbii qaz Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəməri ilə Türkiyənin qaz kəmərləri sisteminə daxil oldu. Beləliklə Azərbaycan Qərb üçün global enerji təklükəsizliyinin təminatçısına çevrildi. Əraf mühitə və sosial sahəyə təsirlərin minimuma endirilməsi, eləcə də layihələrin birləşdirilməsi sayəsində əsaslı və əməliyyat xərclərinə qənaət edilməsinə nail olmaq məqsədilə bu kəmər BTC neft ixracı kəməri ilə birlikdə və eyni tikinti dəhlizində inşa olunmuşdur. Boru kəmərinin uzunluğu 691 km-dir, bunun 443 kilometri Azərbaycanda, 248 kilometri Gürcüstandadır. Diametri isə 42 düymdür. Onu da qeyd edək ki, 2015-ci ilin birinci üç rübü ərzində CQBK-nin gündəlik orta ötürücülüüyü 17,8 milyon kubmetr qaz olmuşdur. Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum kəmərlərinin texniki-iqtisadi əhəmiyyəti ilə yanaşı, siyasi rolu da böyükdür. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyəni, xalqlarımızı bir-birinə daha da yaxınlaşdırmış, bölgəyə sülh, sabitlik gətirmişdir və ölkələrimizin dünyada mövqeyini möhkəndirməsinə təkan vermişdir.

Şahdəniz qaz yatağının istisamarı iki mərhələni əhatə edir: Şahdəniz Mərhələ-1 və Şahdəniz Mərhələ-2 . Şahdəniz Mərhələ-1 üzrə əməliyyatlara 2006-cı ildə başlanılıb və Azərbaycan ancaq Türkiyəyə və Gürcüstana qaz ixrac edirdi. Mərhələ 1 üzrə maksimum hasilat ildə təxminən 10 milyard kub metr qaz (mlrd.km/il) və gündə 50000 barel kondensat təşkil edir.

Şahdəniz Mərhələ-2 və ya Yatağın Tammiqyaslı İşlənməsi (YTİ) layihəsi daha nəhəng bir layihədir. 2015-ci il yanvar-sentyabr ayları ərzində Şahdəniz Mərhələ 2 irəliləyişə davam edərək bir sıra hədəflərə nəzərdə tutulmuş qrafikdən əvvəl nail

oldu. Hazırda layihə üzrə işlər - mühəndis işləri, təchizat və tikinti işləri də daxil olmaqla ümumilikdə 50% tamamlanıb və ilk qazın 2018-ci ildə əldə edilməsi nəzərdə tutulub.

Şahdəniz qaz yatağı Cənub Qaz Dəhlizinin həyata keçirilməsinə şərit yaradır. Aşağıda qeyd etdiyimiz 4 layihələr birlikdə Cənub Qaz Dəhlizi kimi tanınır:

1. Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin Genişləndirilməsi (CQBK)
2. Şahdəniz -2 layihəsi
3. Trans Anadolu Boru Kəməri (TANAP) Şahdəniz qazını Türkiyə ərazisi boyunca nəql edərək
4. Trans Adriatik Boru Kəməri (TAP) qazı Yunanıstan və Albaniya ərazisindən keçməklə İtaliyaya nəql edəcək

2011-ci ildə Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında strateji enerji əməkdaşlığına dair memorandum imzalanmışdır. Bu memorandum TANAP və TAP layihələrinin reallaşdırılmasına təkan verdi. 2012-ci il iyunun 26-da “Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında Trans-Anadolu təbii qaz boru kəməri sisteminə dair” Saziş imzalanmış və hər iki dövlətin qanunverici orqanları həmin Sazişi ratifikasiya etmişlər. 30 iyun 2013-cü ildə isə TAP layihəsi üzrə beynəlxalq saziş imzalanmışdı. TAP və Şahdəniz konsorsiumlarının imzaladığı sazişlə ilk dəfə olaraq Azərbaycan qazı Avropa bazarına birbaşa çıxış əldə etdi. Qeyd edək ki, uzunluğu təxminən 870 kilometr olan TAP boru kəməri Türkiyə ilə Yunanıstan sərhədində yerləşən Kipoi məntəqəsində Trans-Anadolu qaz boru kəmərinə (TANAP) birləşəcək. Trans-Anadolu Qaz Kəməri(TANAP) təkcə “Şahdəniz” layihəsi çərçivəsində hasil olunan qazı deyil, Azərbaycanın digər yataqlarından(Abşeron, Ümid, Şəfəq-Asiman və.s) hasil edilən təbii qazı da dünya bazarına çatdırmaq potensialına malik olması ilə mühüm siyasi və iqtisadi əhəmiyyət daşıyır. 29 oktyabr 2013-cü il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentini “Azərbaycan təbii qazının dünya bazarına Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsilə nəqli ilə əlaqədar tədbirlər haqqında” Sərəncam imzalamışdır.

Sərəncamda Azərbaycan qazının dünya bazarına nəqli ilə əlaqədar Cənub Qaz Dəhlizinin fəaliyyətini təmin etmək məqsədi ilə “Şahdəniz” qaz-kondensat yatağının tammiqyaslı işlənilməsi, Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin (SCP) genişləndirilməsi, Trans-Anadolu Boru Kəməri (TANAP) və Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə icra olunmalı tədbirlər öz əksini tapmışdır. Dörd mərhələdə həyata keçiriləcək layihənin ilk mərhələsi 2018-ci ildə başa çatacaq. İlk dövrdə TANAP kəməri ilə nəql olunacaq 16 mlrd. kubmetr Azərbaycan qazının 10 mlrd. kubmetri Avropaya, 6 mlrd. kubmetri isə Türkiyəyə satılacaq.

Şəkil 1. TANAP və TAP layihəsi

2020-ci ildə kəmərin buraxılış qabiliyyəti ildə 16 mlrd, 2023-cü ildə 23 mlrd, 2026-cı ildə isə 31 mlrd. kubmetrə çatdırılacaq. TANAP və TAP layihəsi çərçivəsində Avropa üçün nəzərdə tutulan qaz Türkiyə-Bolqarıstan və ya Türkiyə-Yunanıstan sərhəddində təhvil veriləcək. İstehsalçı ölkələrin TANAP layihəsinin ümumi büdcəsi 7 mlrd olacaq. Layihənin 80%-i SOCAR, 15%-i BOTAŞ, 5%-i isə TPOA konsorsiumuna məxsusdur. TAP-ın səhmdarları bp (20 faiz), SOCAR (20 faiz), Snam S.p.A. (20 faiz), Fluxys (19 faiz), Enagás (16 faiz) və Axpo (5 faiz) pay sahibidirlər. TANAP və TAP layihəsi üzrə ölkələr nəzərdə tutulmuş öhdəlikləri vaxtında yerinə yetirsərsə, və Azərbaycan qazı 2018-ci ildə Türkiyəyə, 2020-ci ildə isə Avropaya çatdırılması reallaşacaqdır. Layihəyə təxminən 45 milyard dollar maliyyə vəsaiti qoyulacağı nəzərdə tutulub. Cənub Qaz Dəhlizi boru kəməri sistemi elə layihələndirilib ki, gələcəkdə mümkün əlavə qaz həcmələrinin təchiz edilə bilməsi üçün onun ötürücülük gücü öz ilkin ötürücülük gücünün iki misli qədər artırıla bilər. Onu da qeyd edək ki, “Şahdəniz” qaz-kondensat yatağının istismarının ikinci mərhələsi və “Cənubi Qaz Dəhlizinin yaradılmasına dair digər layihələrlə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 fevral 2014-cü il tarixli 287 sayılı Sərəncamının (Sərəncam) icrasına uyğun olaraq “Şahdəniz” qaz-kondensat yatağının istismarının ikinci mərhələsi, Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin genişləndirilməsi, Trans-Anadolu Boru Kəməri və Trans-Adriatik Boru Kəməri layihələrinin idarə edilməsini təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) tərəfindən nizamnamə kapitalı 100 milyon ABŞ dolları məbləğində olan və səhmlərinin 51 faizi dövlət mülkiyyətində, 49 faizi Dövlət Neft Şirkətinə məxsus olan “Cənub Qaz Dəhlizi” qapalı səhmdar cəmiyyəti (Cəmiyyət) təsis edilmişdir.

Heydər Əliyevin 29 dekabr 1999-cu il tarixli 240 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu təsis edilmişdir. Neft Fondunun Əsasnaməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2000-ci il tarixli 434 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Fondun yaradılmasında məqsəd neft strategiyası sayəsində neftdən gələn gəlirlərin toplanaraq səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin öncül sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsi təşkil etmək, xalqın sərvəti olan neftdən gələn gəlirlərin gələcək nəsillərin rifahına xidmət etməsini təmin etməkdir.

Fond büdcədənkənar dövlət təsisatıdır, hüquqi şəxsdir, bank təşkilatlarında hesablaşma və digər hesablara, üzərində Azərbaycan Respublikası Dövlət Gerbinin əksi və öz adı olan möhür, müvafiq şamp və blanklara malikdir. Neft Fondunun gəlir və xərclərinin dövlət büdcəsi ilə əlaqəsi yalnız dövlət idarəetmə sektorunun ümumiləşdirilmiş gəlir və xərcləri çərçivəsində qurulub və ölkədə vahid makroiqtisadi siyasətin yürüdülməsi məqsədini güdür. Fondun vəsaitləri dövlət hakimiyyəti orqanlarına, dövlət və qeyri-dövlət təşkilatlarına borc verilməsinə, eləcə də hər hansı bir subyektin öhdəliklərinin təmin edilməsinə istifadə oluna bilməz. Bununla yanaşı “Normativ hüquqi aktlar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanununa əsasən Neft Fondunun normayaratma hüququ yoxdur. [8.s91] Fondun fəaliyyəti aşağıdakı məsələlərin həllinə yönəlmişdir:

1. Respublikamızın sosial-iqtisadi yüksəlişi, tərəqqisi naminə mühüm layihələrin maliyyələşdirilməsi;
2. Neft və qaz məhsullarından əldə olunan gəlirlərin gələcək nəsillər arasında bərabər bölgüsünə və ehtiyat vəsaitlərin toplanmasına nail olmaq;
3. Ölkəmizin makroiqtisadi sabitliyinin qorunması, maliyyə-vergi intizamının təmin edilməsi, neft gəlirlərindən asılığın azaldılması və qeyri-neft sektorunun inkişafına nail olmaq.

Neft Fondunun valyuta vəsaitlərinin idarə olunması ilə bağlı fəaliyyəti ölkə Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli 511 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun valyuta vəsaitinin saxlanması, yerləşdirilməsi və idarə edilməsi haqqında Qaydalara» uyğun olaraq həyata keçirilir. Azərbaycan Dövlət Neft Fondu 2001-ci ildə Dünya Bankı ilə iqtisadi yönümdə əməkdaşlıq edir. 2006-cı ilin dekabr ayının 6-da Dünya Bankı ilə Neft Fondu arasında “Vəsaitlərin idarə olunması və konsaltinq razılaşması” müqaviləsi imzalandıqdan sonra Fond 100 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsaiti xarici menecer kimi Dünya Bankına idarə etməyə vermişdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 28 dekabr tarixli Fərmanı ilə Dövlət Neft Fondunun 2006-cı il büdcəsindən 90 milyon manat Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 mart 2006-cı il tarixli Sərəncamı ilə yaradılmış Azərbaycan İnvestisiya Şirkətinin

nizamnamə kapitalının formalaşdırılmasına yönəldilmişdir. Şirkətin investisiya fəaliyyətinin məqsədinə əsasən ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sahələrində fəaliyyət göstərən səhmdar cəmiyyətlərin və digər kommersiya təşkilatlarının nizamnamə kapitalındakı iştirak payını, o cümlədən səhmlərini almaqla müddətli investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi təşkil edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 sentyabr 2004-cü il tarixli 128 nömrəli Fərmanı ilə “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya” təsdiq edilmişdir.

Neft Fondunun gəlirləri aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

- Hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər;
- Bonuslar;
- Karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən ödənişlər;
- Dividendlər;
- Neftin və qazın Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər;
- Sərmayəçilər tərəfindən təhvil verilən aktivlərdən əldə edilən gəlirlər;
- Fondun aktivlərinin yerləşdirilməsindən və idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər;
- Qrantlar və digər təmənnasız yardımlar;
- Qanunvericiliyə uyğun olaraq digər gəlirlər və daxilolmalar.

Fondun vəsaitinin istifadə edilməsinin əsas istiqamətlərinə (proqramına) dair təkliflər hazırlayır və onu təsdiq olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir. Beləliklə, gəlirlərin xərclənməsinə dair son qərar Prezident tərəfindən verilir. Dövlət Neft Fondu büdcədən kənar təşkilatdır, bank institutlarında (bütün dünyada) hesablaşma hesabına və digər hesablara malik olan hüquqi şəxsdir. Belə ki, vəsaitlər hər hansı bir şərt olmadan birbaşa Fondun öz hesablarında saxlanılır. [9.s 91]

Qeyd ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 mart 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə Dövlət Neft Fondunun 2016-cı il büdcəsinə dəyişikliklər edildi. Edilmiş dəyişikliklərin səbəbi kimi dünya neft bazarında neftin qiymətinin kəskin düşməsi ilə əlaqədar gəlirlərin azalmasıdır. Fərmana uyğun olaraq 2016-cı il üçün büdcə gəlirlərini və xərclərini dəqiqləşdirmək məqsədilə Neft Fondunun 2016-cı il büdcəsində Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər 6 094 053,0 min manatdan 3 875 682,4 min manata qədər azaldıldı. Fondun 2016-cı il üzrə büdcə gəlirlərinin ümumi həcmi 6 711 564,1 min manatdan 4 578 474,6 min manata qədər azaldılmışdır. Neft Fondunun 2016-cı il üçün büdcə xərclərinin ümumi həcmi 8 181 399,7 min manatdan 10 668 933,7 min manata qədər artırılmışdır. Fərmana əsasən Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il

dövlət büdcəsinə transfertlərin həcmi 6 000 000,0 min manatdan 7 615 000,0 min manata, Cənub Qaz Dəhlizi layihələrində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi ilə bağlı xərc maddəsi 1 822 800, 0 min manatdan 2 355 318,0 min manata, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun idarə edilməsi ilə bağlı xərc maddəsi 24 420,0 min manatdan 32 660,0 min manata qədər artırılmış və Fondun 2016-cı il büdcəsinə Türkiyə Respublikasında “STAR” neft emalı kompleksinin tikintisi layihəsində Azərbaycan Respublikasının iştirak payının maliyyələşdirilməsi ilə bağlı 331 776,0 min manat məbləğində xərc maddəsi əlavə edilmişdir. Fərmana əsasən ARDNF-nin 2016-cı il üçün Fondun idarə edilməsi ilə bağlı xərclər smetasına da müvafiq dəyişikliklər edilmişdir.

2018-2020-ci illərdə istifadəyə veriləcəyi nəzərdə tutulan Neft-Qaz və Neftkimya Kompleksinin tikintisi layihəsinin reallaşdırılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti 23 sentyabr 2009-cu il tarixli 492 nömrəli Sərəncamına əsasən ölkədə yeni Neft, Qaz emalı və Neft-Kimya Kompleksinin inşası ilə bağlı aidiyyəti dövlət qurumlarının nümayəndələrindən ibarət Komissiya yaradılmışdır. Kompleksin maliyyələşdirilməsində Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun da iştirakı planlaşdırılır. Layihənin maliyyələşdirilməsinin 30%-nin səhm kapitalı və 70%-nin borc kapitalı hesabına aparılması nəzərdə tutulur. Səhm kapitalının 90%-nin Dövlət Neft Fondunun vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Neft layihələrindən biri olan Xəzər dənizində yeni müasir üzən qazma qurğusunun tikintisi layihəsində Azərbaycan Respublikasının (AR) iştirak payının ARDNF tərəfindən maliyyələşdirilməsi Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2013-cü il büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 2012-ci il tarixli 803 sayılı Fərmanına (Fərman) uyğun olaraq həyata keçirilir. Üzən qazma qurğusunun tikintisi məqsədilə səhmlərinin 10 faizi Dövlət Neft Şirkətinə, 90 faizi “Caspian Drilling Company LLC”yə (“Xəzər Qazma Şirkəti MMC”) məxsus “Socar Rig Assets” MMC yaradılmışdır. Dövlət Neft Fondu ilə “Caspian Drilling Company LLC” arasında 5 iyul 2013-cü il tarixində imzalanmış nizamnamə paylarının alqı-satqısı müqaviləsinə əsasən “Socar Rig Assets” MMC-nin 90 faizlik payı üzərində sahiblik hüququ ARDNF-ə keçmişdir. Qazma qurğusunun tikintisinin 41 aya başa çatdırılması nəzərdə tutulur. 2015-ci ilin dördüncü rübü ərzində sözügedən layihəyə 86,5 milyon ABŞ dolları məbləğində vəsait ayrılmışdır.[10.s 91]

II Fəsil. Neft məhsullarından istifadənin müasir vəziyyəti və onun xarici ticarət əlaqələrinə təsirinin qiymətləndirilməsi.

2.1. Neft məhsullarının xarici ticarət əlaqələrinə təsirinin müasir vəziyyətinin müqaisəli təhlili və onun qiymətləndirilməsi.

Neft məhsullarının xarici ticarət əlaqələrinə təsirinin müasir vəziyyətindən danışarkən qeyd etməliyi ki, Azərbaycanın neft strategiyası çərçivəsində 1994-cü ildən bəri həyata keçirdiyi layihələr neft gəlirlərinin axını ilə əlaqədar olaraq, milli iqtisadiyyatın infrastrukturunun yenilənməsi, ayrı-ayrı sahələrin modernizasiyası prosesləri intensivləşdirilmiş, neft sektorunun inkişafı onu ölkə iqtisadiyyatının lokomotivinə çevirmiş və bu imkandan bəhrələnməklə, Azərbaycanda iqtisadi siyasətin daha iri miqyaslı hədəfləri özündə birləşdirən modeli işlənib hazırlanmış, ölkənin xarici ticarət siyasəti əhəmiyyətli səviyyədə güclənmişdir. Neft məhsullarının ixracdan əldə edilən gəlirlər qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilərək, bu sektorunun potensialının gücləndirilməsi və ixrac strukturunun genişləndirilməsi sayəsində Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələri daha da şaxələndirilir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, əgər 1991-1994-cü illərdə respublikamızın xarici ticarət əlaqələrində MDB ölkələri üstünlük təşkil edirdisə, “Əsrin Müqaviləsi” imzalandıqdan sonra əsasən də Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsinin həyata keçirilməsindən başlayaraq ölkəmizin xarici ticarət əlaqələrində Avropa ölkələrinin payı artmışdır. Hazırda reallaşdırılmaqda olan Cənub Qaz Dəhlizi çərçivəsində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan TANAP və TAP layihələri Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin Cənubi Avropa, Şərqi Avropa və Mərkəzi Avropaya doğru genişlənməsinə səbəb olacaqdır. Azərbaycanın geniş neft-qaz potensialına malik olaması ölkəmizin nəqliyyat infrastrukturunun modernləşməsinə, genişlənməsinə, inkişafına səbəb olmuşdur və bu istiqamətdə həyata keçirilən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsi TRASEKA, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizləri çərçivəsində ölkələrin xarici ticarət əlaqələrinin daha da qloballaşmasına, qarşılıqlı inteqrasiya münasibətlərinin genişlənməsinə səbəb olacaqdır.

Neft məhsullarının xarici ticarət əlaqələrinə təsirinin müasir vəziyyətinin təhlilini və qiymətləndirilməsini həyata keçirmək məqsədi ilə aşağıdakı cədvəlləri nəzərdən keçirək. Xarici ticarət əlaqələrinin müasir vəziyyətinə gəlincə qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin məlumatına əsasən, 2015-ci ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 20 646 milyon ABŞ dolları, o cümlədən idxalın həcmi 9 221 milyon ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 11 425 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Azərbaycan Respublikası 165 ölkə ilə ticarət sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlıq etmiş və xarici ticarət saldosu

müsbət 2 204 milyon ABŞ dolları olmuşdur. Son 4 ildə neft məhsullarının ixracda payı Cədvəl 2. kimi olmuşdur.

Cədvəl 2. Neft və neft məhsullarını ixracının ümumi ixracdakı payı (faizlə)

Məhsulların adları	2012-ci il	2013-cü il	2014-cü il	2015-ci il
Xam neft	84,63	84,44	84,32	77,6
Neft məhsulları	5,53	5,04	6,25	6,58
Təbii qaz	2,71	2,93	1,40	1,76
Cəmi neft məhsullarının ixracdakı payı %-lə	92,87	92,41	91,97	85,94
Ümumi ixracda qeyri- neft məhsullarının faizlə payı	7,13	7,59	8,03	14,05

Mənbə: http://customs.gov.az/az/2015_idxalda_esas.html saytının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvəldən gördüyümüz kimi, neft və neft məhsulları Azərbaycanın ixrac potensialının əsasını təşkil edir. 2012-ci ildə neft məhsullarının ölkəmizin ümumi ixracda 92,87% təşkil etdiyini cədvəldə müşahidə edirik, ancaq gördüyümüz kimi qeyri-neft sektorunun inkişafı nəticəsində 2015-ci ildə bu göstərici 85,94% təşkil edib. Cədvəli təhlil edərkən görürük ki, 2012-ci ildə qeyri-neft məhsulları ixracı 7,13% təşkil etmişdi, ancaq 2014-cü ildə bu göstərici artaraq 8,03%, 2015-ci ildə isə ümumi ixracda qeyri- neft məhsullarının faizlə payı artaraq 14,05% təşkil etmişdir. Xam neft ixracı 2015-ci ildə Azərbaycanın ümumi ixracının 77,6%-ni, neft məhsulları 6, 58%-ni, təbii qaz ixracı isə 1,76% təşkil etmişdir.

Cədvəl 3. Neft və neft məhsulları ixracı haqqında məlumat.

Malın adı	2013-cü il	2014-cü il	2015-ci il
Xam neft ton (o cümlədən)	34 245 147.5	33040963.4	32520401.97
<i>Bakı-Tbilisi –Ceyhan</i>	27 474 270.7	26871531.5	26 678 361.0
<i>Bakı-Tbilisi-Supsa</i>	4 028 821.5	4 232 675.7	4 222 614.70
<i>Şimal boru kəməri ilə</i>	1 750 063.0	1 018 248.0	1 186 918.00
<i>Dəmir yolu ilə</i>	991 992.3	918 508.2	432 508.27
Qaz kondensatı BTC boru kəməri ilə	2 215 508.2	2 195 068.5	2 157 414.02
Təbii qaz, min m ³	7 294 698.9	8 565 438.7	8 405 244.65

Mənbə: <http://customs.gov.az> saytının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvəl 3-də Azərbaycanın neft və neft məhsullarının boru kəmərləri və dəmir yolu ilə ixracı göstərilmişdir. Cədvəldən gördüyümüz kimi əsas ixrac boru kəməri olan BTC boru kəməri ixrac etdiyi neftin miqdarına görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Cədvəldən onu da müşahidə edirik ki, 2013-cü ildə ölkəmizdən xam neft ixracı 34245147.5 ton, 2014-cü ildə 33040963.4 ton və 2015-ci ildə isə 32520401.97 ton olmuşdur. 2015-ci ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri vasitəsilə 26 678 361.0 ton xam neft, Bakı-Tbilisi-Supsa ilə 4 222 614.70 ton, Şimal boru kəməri ilə 1 186 918.00 ton, dəmir yolu ilə 432 508.27 ton xam neft, BTC boru kəməri ilə 2 157 414.02 ton qaz kondensatı dünya bazarına ixrac edilmişdir. 2013-cü illə müqayisədə 2015-ci ildə xam neft ixracında azalma müşahidə olunur. Təbii qaz ixracında isə 2013-cü ilə nisbətən 2014 və 2015-ci ildə artım müşahidə olunur belə ki, 2013-cü ildə 7 294 698.9 min m³ təşkil edirsə, müvafiq olaraq 2014; 2015-ci ildə 8 565 438.7 min m³ və 8 405 244.65 min m³ olmuşdur. Şahdəniz yatağının istismarının ikinci mərhələsi çərçivəsində qaz ixracının əhəmiyyətli dərəcədə artımı proqnozlaşdırılır. Cədvəldən də müşahidə etdiyimiz kimi, Azərbaycanın neft və qaz ixracı əsasən qərbə doğru yönəlmişdir və bu proses ölkəmizin xarici ticarət əlaqələrində Avropa ölkələrinin üstünlüyünə şərait yaratmışdır.

Cədvəl 4. Neft və neft məhsulları ixracı haqqında məlumat.

Malın adı	2014-cü il		2015-ci il	
	Miqdarı	Dəyəri (min ABŞ dolları)	Miqdarı	Dəyəri (min ABŞ dolları)
Xam neft, ton	23 611888.95	18 404 936.62	21960322.54	8 866 158.60
Neft məhsulları, ton	2 105 061.51	1 365 020.84	2197 678.24	751 921.59
Təbii qaz, min m ³	1 825 686.76	304 684.00	1 275 917.25	200 739.68

Mənbə: http://customs.gov.az/az/2015_idxalda_esas.html saytının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Cədvəl 4-də müşahidə edirik ki, 2014-cü illə müqayisədə 2015-ci ildə xam neft ixracının miqdarı 1651566,41 ton azalmışdır. 2014-cü ildə xam neft ixracından əldə edilən gəlir 18 404 936.62 min ABŞ dolları, 2015-ci ildə isə 8866 158.60 min ABŞ dolları olmuşdur. Neft məhsulları ixracında isə SOCAR-in neft emalı sənayesinin inkişafı nəticəsində artım müşahidə olunmaqdadır. 2014-cü ildə neft məhsulları ixracının miqdarı 2 105 061.51 ton, 2015-ci ildə isə 2197 678.24 ton olmuşdur. 2014-cü və 2015-ci ildə neft məhsulları ixracının dəyər göstəriciləri müvafiq olaraq, 1 365 020.84 min və 751 921.59 min ABŞ dolları, təbii qaz ixracı isə müqayisə olunan illər ərzində 304 684.00 min və 200 739.68 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Cədvəldən gördüyümüz kimi, 2014-cü və 2015-ci ildə neft və neft məhsullarının ixracının dəyər göstəricilərini müqayisə edərkən kəskin azalma müşahidə edirik. Bu azalma dünya neft bazarında neftin qiymətinin 2014-cü ildə başlayaraq, kəskin şəkildə azalması ilə əlaqədərdir. Bildiyimiz kimi xarici ticarət dövriyyəsində əmtəə və xidmətlərin dəyər göstəricisi ABŞ dolları ilə ifadə olunur və neftin qiymətinin kəskin şəkildə aşağı

düşməsi milli valyutamızın dollara qarşı devalivasiya etməsinə, yəni dəyərdən düşməsinə səbəb olmuşdur. Xüsusi ilə onu da qeyd edək ki, 2015-ci ildə manatın dollara nəzərən məzənnəsi ilin müxtəlif dövrlərində bir neçə dəfə kəskin tərəddüd etməsi ilə əlaqədar olaraq statistik məlumatların göstəricilərində Mərkəzi Bankın göstərişlərinə əsasən (2015-ci il üçün) milli valyutanın 1 ABŞ dollarına nisbətə orta məzənnəsi 1,0261 manata bərabər götürülmüşdür. Dünya neft bazarında neftin qiymətinin azalması ixracının 77.6%-ni xam neft təşkil edən ölkəmizin gəlirlərinin kəskin azalmasına gətirib çıxarmışdır. Qeyd edək ki, bu proses Azərbaycanın xarici ticarət dövriyyəsinin də ötən illərlə müqayisədə kəskin azlmasına gətirib çıxarmışdır.

Cədvəl 5. Azərbaycanın xarici ticarəti.

İllər Göstəricilər	2011-ci il	2012-ci il	2013-cü il	2014-cü il	2015-cü il
Dövriyyə (min ABŞ dolları)	36326867.0	33560854.3	34687919.3	31016306.5	20645880.1
İdxal (min ABŞ dolları)	9755968.7	9652870.6	10712502.5	9187697.6	9221402.8
İxrac (min ABŞ dolları)	26570898.3	23907983.7	23975416. 8	21828608.9	11424477.3

Mənbə: <http://www.azstat.org/customtables/frame.jsp>

Cədvəl 5.-dən belə məlum olur ki, Respublikamızın xarici ticarət dövriyyəsi son 5 ilin göstəricilərinə əsasən ən yüksək həddi 2011-ci ildə 36326867.0 min ABŞ dolları və ən aşağı həddi isə dünya neft qiymətlərinin düşməsi böhranı ilə əlaqədar olaraq 2015-ci ildə 20645880.1 min ABŞ dolları müşahidə olunubdur. 2011-ci illə müqayisədə 2015-ci ildə ixracdan əldə edilən gəlir təxminən iki dəfəyədək azalmışdır. 2015-ci ildə ixracdan əldə edilən vəsait 11424477.3 min ABŞ dolları olmuşdur. Təhlil etdiyimiz 5 il ərzində ən yüksək idxal göstəricisi 2013-cü ildə 10712502.5 min ABŞ dolları olmuşdur, ancaq müsbət haldır ki, 2014 və 2015-ci ildə idxalda azalma müşahidə olmuşdur. Hesab edirəm ki, Azərbaycanın 2014-cü ildə “Sənaye ili”, 2015-ci ilin isə “Kənd təsərrüfatı ili” elan edilməsi ilə əlaqədar görülmüş işlər idxalın

həcmnin azalmasına təsir edə bilmişdir. İdxal 2014-ci ildə 9187697.6 min ABŞ dolları və 2015-ci ildə isə 9221402.8 min ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Cədvəl 6. MDB və Avropa ölkələri üzrə ixrac və idxal göstəriciləri min ABŞ dolları ilə.

İllər Adlar	2014		2015	
	İxrac	İdxal	İxrac	İdxal
MDB Ölkələri	838 056.17	2083200.48	525389.88	1961060.74
Avropa Ölkələri	11567574.51	3104148.60	6751671.75	2943312.60
Digər Ölkələr	9422964.52	4000758.83	4147415.70	4317029.53

Mənbə: <http://customs.gov.az/files/aarayish201501122208cap.pdf> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl 6-də gördüyümüz kimi, Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində Avropa ölkələri ilə qarşılıqlı ixrac-idxal əməliyyatları üstünlük təşkil edir. Avropa ölkələrinin əsasən ixrac əməliyyatlarında üstünlüyü Azərbaycanın həmin ölkələrə neft məhsulları ixracı ilə əlaqədardır. 2015-ci ildə MDB ölkələrinə ixrac 525389.88 min ABŞ dolları, idxal isə 1961060.74 min ABŞ dolları, Avropa ölkələri ilə isə ixrac 6751671.75 min ABŞ dolları, idxal isə 2943312.60 min ABŞ dolları, digər ölkələrlə ixrac 4147415.70 min ABŞ dolları, 4317029.53 min ABŞ dolları təşkil etmişdir.

Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində iştirak edən əsas ölkələr cədvəl 7-də verilmişdir.

Cədvəl 7. 2015-ci ildə Ticarət dövriyyəsində əsas 10 ölkə.

№	Ölkələrin adı	Min ABŞ dolları	Ümumi dövriyyəyə nisbətən %-lə
	Cəmi	20 645 880.20	100.00
1.	İtaliya	2 842 098.01	13.77
2.	Almaniya	1 914 044.42	9.27
3.	Rusiya	1 854 672.03	8.98
4.	Türkiyə	1 475 683.83	7.15
5.	ABŞ	1 185 093.77	5.74
6.	Fransa	1 076 406.38	5.21
7.	İsrail	826 405.14	4.00
8.	Çexiya	607 892.84	2.94
9.	Çin	565 099.40	2.74
10.	Böyük Britaniya	563 991.57	2.73
	Digər ölkələr	7 734 492.82	37.47

Mənbə: <http://customs.gov.az/files/aarayish201501122208cap.pdf>

Cədvəl 7-də Azərbaycanın 2015-ci ildə xarici ticarət dövriyyəsində ilk onluğa daxil olan ölkələrin siyahısı verilmişdir. Ölkəmizin XTD-də İtaliya 13,77% təşkil edərək liderdir. XTD-də 9.27% təşkil edərək ikinci, Rusiya isə 8.98% təşkil edərək üçüncüdür.

Cədvəl 8. 2015-ci ildə İxrac və idxalda əsas 10 ölkə.

Ölkələrin adı	Min ABŞ dolları	Ümumi ixrac nisbətə n %-lə	Ölkələrin adı	Min ABŞ dolları	Ümumi idxala nisbətə n %-lə
Cəmi	11 424477.34	100.00	Cəmi	9 221 402.86	100.00
1. İtaliya	2 254 330.50	19.73	Rusiya	1 437 901.25	15.59
2. Almaniya	1 223 962.02	10.71	Türkiyə	1 171 385.43	12.70
3. Fransa	864 155.79	7.56	ABŞ	847 389.38	9.19
4. İsrail	801 533.44	7.02	Almaniya	690 082.40	7.48
5. Çexiya	549 516.25	4.81	İtaliya	587 767.51	6.37
6. İndoneziya	477 818.85	4.18	Yaponiya	558 097.74	6.05
7. Rusiya	416 770.78	3.65	İngiltərə	553 325.50	6.00
8. Avstriya	407 348.42	3.57	Çin	511 904.64	5.55
9. Portuqaliya	368 874.42	3.23	Ukrayna	309 651.94	3.36
10. Gürcüstan	365 954.58	3.20	Fransa	212 250.59	2.30
Digər ölkələr	3 694 212.29	32.34	Digər ölkələr	2 341 646.50	25.41

Mənbə: <http://customs.gov.az/files/aarayish201501122208cap.pdf>

Cədvəl 8-ə baxdıqda məlum olur ki, ixracda ilk onluğa məhz Azərbaycanın neft-qaz məhsullarını istehlak edən ölkələr daxildir. Neft məhsullarının ixracı nəticəsində həmin ölkələrlə qarşılıqlı əməkdaşlıq yaranmışdır və nəticədə həmin ölkələr Azərbaycanın aktiv xarici ticarət münasibətləri yaranmışdır. 2015-ci ildə İtaliya ölkəmizin ixracında liderdir və onun ümumi ixracda payı 19.73% təşkil etmişdir. İtaliyanın idxalda isə ilk beşliyə daxildir və onun ümumi idxalda payı 6.37% olmuşdur. Respublikamızın idxalında Rusiya 15.59%-lə liderdir, ikinci yerdə ümumi idxalın 12.70%-ni Türkiyə, üçüncü yerdə isə ümumi idxalın 9.19%-ni təşkil edən ABŞ-dır. Cədvəldən gördüyümüz kimi, Rusiya ümumi ixracın 3.65%-ni təşkil edərək ixracda 10 ölkə içərisində 7-ci yerdə qərar tutmuşdur. İxracda ümumi ixracın 10.71%-ni təşkil edən Almaniya ikinci və üçünü yerdə ümumi ixracın 7.56%-ni təşkil edən Fransa qərarlaşmışdır.

Xarici ticarətin 10.5%-i MDB üzvü olan dövlətlərin, 89.5%-i isə digər xarici dövlətlərin payına düşür. Dövlətimizin Türkiyə, İtaliya, Rusiya, Birləşmiş Krallıq, Almaniya, ABŞ, Fransa, Yaponiya, İsrail və Çin ilə daha intensiv ticarət əlaqələri olmuşdur belə ki, ümumi ticarətdə bu ölkələrin payı 67.1% təşkil etmişdir. 2015-ci ildə Azərbaycanın əmtəə ixracı 15.6 mlrd.\$ təşkil etmişdir. Xarici dövlətlərə 12.8

mlrd.\$ neft məhsulları ixrac olunmuş, ixrac olunmuş neft məhsullarının 975.7 mln.\$-ı neft emalı məhsullarının, 11.8 mlrd. \$-ı isə xam neftin ixracının payına düşür. 2015-ci ilin yanvar-dekabr aylarında ölkənin qeyri neft-qaz ixracı 1498.2 mln.\$ təşkil etmişdir. 2015-ci ildə əmtəə idxalı 9.8 mlrd. \$ təşkil etmişdir.[11.s 91]

2015-ci ilin yanvar-dekabr aylarında xarici iqtisadi əməliyyatlar neft-qaz sektoru üzrə müsbət saldoya, qeyri-neft sektoru üzrə isə mənfi saldoya malik olmuşdur. Neft-qaz sektoru üzrə ümumi daxilolmalar əsasən neftin və təbii qazın ixracı və bu sektora cəlb edilən xarici kapitalın hesabına formalaşır. Bu sektor üzrə ödənişlər isə mənfəətin və investisiyaların repatriasiyasını, avadanlıqların və xidmətlərin idxalını əks etdirir. 2015-ci ilin yanvar-dekabr aylarında tədiyə balansında neft-qaz sektoru üzrə yaranmış ümumi müsbət saldo 10.1 mlrd. \$ olmuşdur.[12.s 91]

Neft məhsullarının xarici ticarət əlaqələrinə təsiri müasir vəziyyətindən danışarkən qloballaşmış dünyamız üçün hazırda ən önəmli məqam 2014-cü ilindən başlayaraq və hazırda da davam etməkdə olan neftin qiymətinin dünya bazarında kəskin düşməsi problemidir. Neft məhsulları müasir zamanda dünya düzənində zəruri istehsal, iqtisadi-maliyyə resursu, sənaye potensialının əsas energetik komponenti olmaqla yanaşı, həm də dünyanın enerji təhlükəsizliyinin qarantı olaraq dünya ölkələrinin xarici ticarət əlaqələrinin başlıca strateji qüvvəsinə çevrilmişdir. Bütün ölkələr istənilən halda bu və ya digər məqsədlərlə neft və neft məhsulları istifadəçiləridirlər. Hazırda neft hasil edən ölkələr “qrupuna” 100-ə yaxın ölkə daxildir. İqtisadiyyatı neftdən gələn gəlirlərlə formalaşan ölkələr üçün neftin dünya bazarında qiyməti xüsusi ilə əhəmiyyətlidir.

Dünya neft hasilatının 65%-ni 10 lider ölkə - Səudiyyə Ərəbistanı - 12%, ABŞ və Rusiya hərəyə - 10%, İran, Venesuela, Meksika, Çin, Norveç, Böyük Britaniya və İraq hərəyə - 4-5% olmaqla təmin edirlər. Dünya neft ixracının isə 17%-ni Səudiyyə Ərəbistanı, hərəyə 7%-dən ibarət Rusiya və Norveç, qalan hissənin isə hər birinə 4-6% olmaqla İran, İraq, Venesuela, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Nigeriya və Meksika gerçəkləşdirir. Neft ixracından ən çox gəlir götürən ölkələr isə OPEK ölkələridir onlarda ixracdan əldə olunan mənfəət 60% -dan çox olur. [13.s 91]

Balanslaşdırılmamış enerjidaşıyıcıları bazarı dünya iqtisadiyyatı üçün böyük təhlükə mənbəyidir. Dünya neft bazarında neftin qiymətində stabillik və dayanıqlılıq olmadığına görə o iqtisadi inkişaf planlarına mənfi təsir göstərmiş olur. Belə ki, neftin qiymətinin hədsiz aşağı düşməsi nə istehsalçı, nə də istehlakçı üçün sərfəli deyildir. Çünki neftin qiyməti iqtisadi və siyasi proseslərə, neft şirkətlərinin səhmlərinin qiymətinə, iqtisadi artım sürətinə, neft ixrac edən ölkələrdə inflasiyanın səviyyəsinə, istehsalın mərkəzləşməsi və cəmləşməsində intensivliyə nail olmağa

təsir göstərmiş olur. Dünya neft bazarı hər bir ölkənin büdcə xərclərinə, makroiqtisadi göstəricilərinə təsir edir. Neftin qiymətinin artması ticarət balansına, xarici ticarət əlaqələrinə və valyuta məzənnəsinə təsir edir.

Tədqiqatçı C.Musayeva bu sahədə apardığı araşdırmalarında qeyd edir ki, neft gəlirlərinin 1 faiz artımı qeyri-neft sektoru üzrə ümumi daxili məhsulun 0,5 %, dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının 0,61 % infilyasiyanın 0,03 %, məşğulların 0,03 %, ev təsərrüfatlarında ayda adam başına düşən gəlirlərin 0,35% artımını təmin etmiş, yoxsulluğun 0,47 % azalmasına səbəb olmuşdur. Neft fondunun xərclərinin 1% artımı qeyri-neft sektoru üzrə yaradılmış əlavə dəyərin 0,29 % artımını təmin etmişdir. Dünya bazarında bir barel neftin satış qiymətinin bir dollar qalxması ÜDM-in 598 manat artımını təmin etmişdir.[14.s 91]

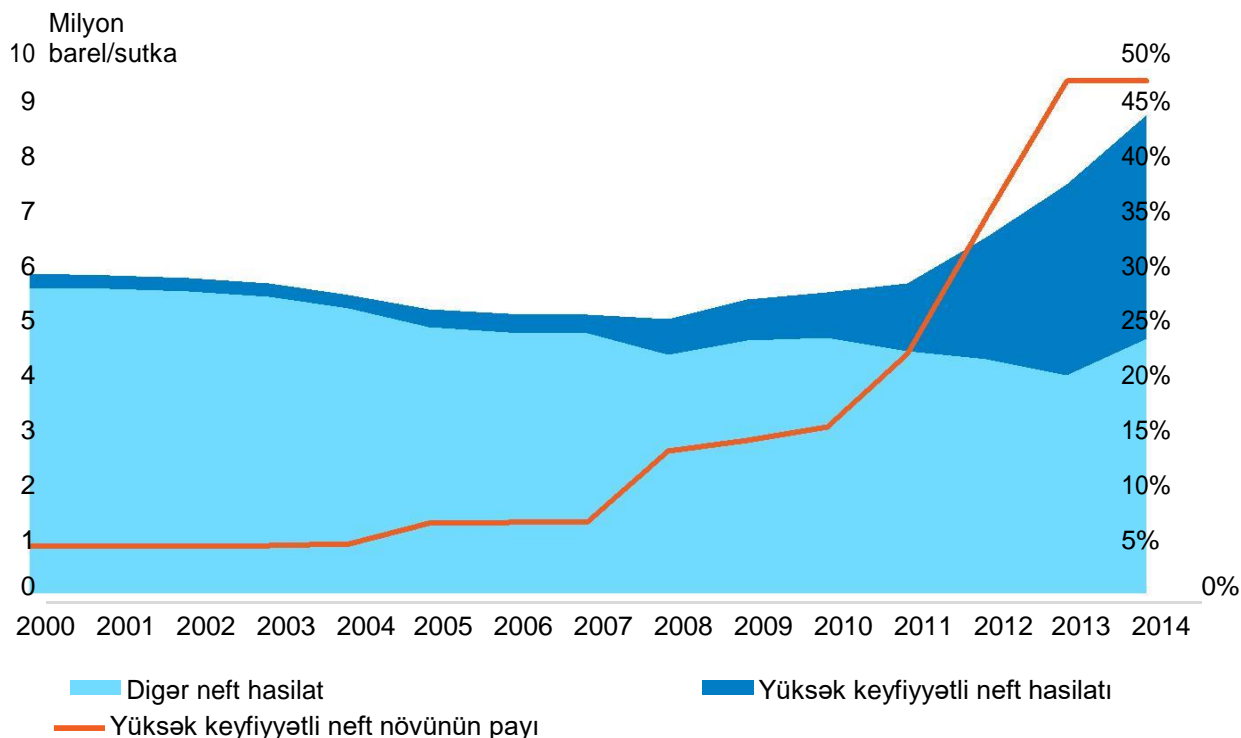
Son 30 ildə dünya neftin bazarında ən yüksək artım tempi 2002-2007-ci ildə müşahidə olunmuşdur. Dünya bazarında neftin qiymətinin azalması son 30 ildə aşağıdakı dövrlərdə müşahidə olunmuşdur:

1. 1986: Səudiyyə Ərəbistanı Revanşı
2. 1997-1998: Asiya maliyyə böhranı
3. 2008-2009: Qlobal maliyyə böhranı
4. 2014: qlobal iqtisadiyyat və qeyri-ənənəvi neft – məhsulun izafi böhranı

2014-cü ildən bəri dünya neft bazarında neftin qiymətinin kəskin düşməsi iqtisadiyyatı neft ixracından əsaslı şəkildə asılı olan ölkələrdə iqtisadiyyata ciddi zərbə kimi qiymətləndirilir. Dünya neft bazarında neftin qiymətinin düşməsi ilə əlaqədar aşağıdakı tendensiyalar mövcuddur:

- Maliyyə faktoru- neftin qiymətinə təsir edən əsas maliyyə faktorlarından biri ABŞ dollarının digər valyutalara nisbətən güclənməsi olmuşdur;
- ABŞ-in neft istehsalında artım- son dörd il ərzində ABŞ-da yüksək keyfiyyətli neft hasilatı 5 dəfə artmış və 2014-ci ildə gündəlik neft hasilatı 4 milyon barel keçmişdi. (Diaqram 1.)
- OPEK-in rolu
- Digər siyasi və iqtisadi faktorlar

Diaqram 1. ABŞ da neft hasilatının dinamikası

Mənbə: Annual Energy Outlook 2014, VYGON

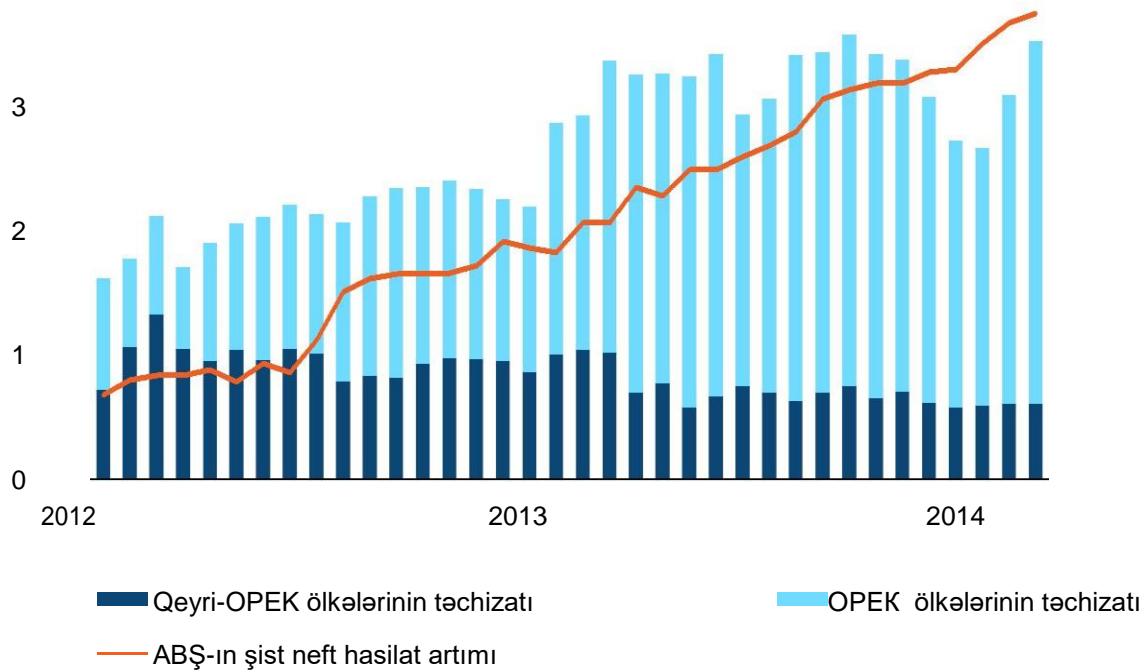
2014-cü ilin yayından etibarən ABŞ neft hasilatının və ixracının həcmindəki əhəmiyyətli yüksəlişlər, Livan neft infrastrukturunun bərpası və İran neftinə qarşı sanksiyaların yumşalması daha sonra isə 2016-cı ilin yanvarından etibarən ABŞ-ın İran neftinə qoyulan enbarqonu ləğv etməsi dünya neft bazarında tarazlığı pozmuşdur ki, nəticədə dünya neft bazarında neftin qiyməti günü-gündən düşməkdədir. Tədqiqatçılar hesab edir ki, dünya neft bazarındakı tarazlığı təmin etmək üçün OPEK ölkələri neft hasilatlarını azaldarsa, tarazlıq təmin oluna bilər. Ancaq OPEK ölkələrində neft hasilatı ucuz başa gəldiyindən və həmin ölkələr dünya bazarındakı mövqelərini itirməmək üçün hasilatı azaltmırlar.

OPEK ölkələrinin payı dünya neft ehtiyatlarının təxminən 80% -ni təşkil edir amma, maye karbohidrogenlərin hasilatının isə 40% paya malikdir. Son dövrlərə qədər dünya neft bazarında OPEK balanslaşdırıcı təchizatçı rolunu oynayır. OPEK-in nizamnaməsinə uyğun olaraq təşkilatın missiyası üzv dövlətlərin və dünya neft bazarının effektivliyini təmin etmək, iqtisadi cəhətdən səmərəli, müntəzəm təchizatı, istehsalçıların ədalətli və sabit gəlir təmin etmək, neft sənayesinin investisiyalaşması, neft sənayesində kapitalın rentabelliğini təmin etmək və s məsələləri əhatə edir. Təşkilat eyni zamanda dünya neft bazarında qiymətlərin stabilliyini təmin etmək üçün və zərərli qiymət tərəddüdlərinin

qarşısını almaq üçün yollar araşdırıb, bazarı tənzimləməlidir.[15.s 91]

Diaqram 2 . ABŞ neft hasilat dinamikasında yüksək tərkibli neft növü həmcinin OPEK və qeyri-OPEK ölkələrindəki neft təchizatı axsamaları (hesabatlar 2011-ci ilin aylıq istehsal dəyişikliklərinə nəzərən təşkil edilib)

4 mln barel./sutka.

Mənbə: EIA Short-Term Energy Outlook, 2015

OPEK-in dünya bazarına müdaxilə etməyə imkan verən vacib faktorlarından biri də onun kifayət qədər yüksək ehtiyat potensialına malik olmasıdır. Həmin ehtiyat potensialı dünya neft bazarı üçün “təhlükəsizlik yastığı”rolu oynayır beləki, onun hesabına təklif çatışmamazlığını istənilən an təmin edə bilirlər. OPEK ölkələri içərisində Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı maye karbohidrogen ehtiyatlarını istehsalının təxminən üçdə birinə, ehtiyat potensialın isə 80%-inə malikdir. Dünya neft bazarında Səudiyyə Ərəbistanı balanslaşdırıcı təchizatçı rolunu oynayır. Səudiyyə Ərəbistanı OPEK ölkələri içərisində əhəmiyyətli potensiala malik olduğundan təşkilatın siyasəti və fəaliyyəti bu ölkə tərəfindən idarə olunur. 80-ci illərdə bəri OPEK ölkələri dünya neft bazarında stabilliyin və səmərəliliyin əldə edilməsi naminə lazım olan hallarda ya ixrac kvotaların azaldır, ya da kvotaları artırmaqla neftin qiymətlərinin tənzimlənməsində əhəmiyyətli rol oynayırdılar. 2014-ci il qiymətlərin düşməsi zamanı Səudiyyə Ərəbistanı Krallığı istisna olmaqla OPEK ölkələrini dünya neft bazarının stabilliyini təmin etmək məqsədi ilə ixrac kvotalarını aşağı salmağı təklif etdilər, ancaq Səudiyyə Ərəbistanı bu təklifi dəstəkləmədi. Maraqlı məqam ordadır ki, neftin aşağı qiymətləri OPEK ölkələri üçün nə dərəcədə sərfəlidir? Təxminlərə görə OPEK ölkələrində istehsal xərcləri 10 dollar/bareldən də

aşağıdır. Amma qiymətlərin sərfəli olub-olmaması hasilata çəkilən xərclərlə deyil, ölkələrin dövlət xərclərini qarşılamaq bilib-bilməməsi ilə ölçülür. Hesab olunur ki, hazırki qiymətlər səviyyəsində bu ölkələrin dövlət xərclərini qarşılamaq üçün ya valyuta rezervlərini xələmək məcburiyyətində qalacaqlar ki, bu proses də 3 ildən çox çəkə bilməz, ya da dövlət xərclərini azaltmalı olacaqlar. 2015-ci ilin yanvarında Davos Forumunda OPEC-in baş katibi Abdalla Salem El-Badri, bunları söyləmişdi: “İxrac kvotalarını azaltmamaqda məqsədimiz bazar paylarımızı itirməməkdir və hesab edirik ki, aşağı qiymətlər səviyyəsində digər neft hasilatçıları bizimlə rəqabət apara bilməz, odur ki, belə şəraitdə dünya neft bazarına müdaxilə etmərik, bazarın situasiyanı özünün tənzimləməsinə buraxmışıq. Bu addım hər hansı bir ölkəyə qarşı yönəlmiş siyasi bir addım kimi qiymətləndirilməməlidir bu bizim Energetika Nazirliyinin iqtisadi qərarıdır və biz onu dəstəkləyirik.” Bundan başqa baş katib onu da bəyan etmişdir ki, “bizə mövcud situasiyanı müşahidə etmək üçün vaxt lazımdır. Əgər ehtiyac olsa, hasilatı azalda bilərik”. [16.s 91]

Tədqiqatçılar hesab edirlər ki, neftin qiymətinin aşağı səviyyədə qalması uzunmüddətli xarakter daşımayacaq. Belə ki, aşağıda sadaladığımız faktorlar neftin qiymətinin artmasına gətirib çıxaracaq:

1. Dünya əhalisinin sayının artması, urbanizasiya
2. Avtomobilizasiya- dünya miqyasında avtomobil istehsalının sürətli artımı, dünya nəqliyyat sisteminin sürətli inkişafı neftə olan tələbatı artıracaq. Neftə olan tələbat artaraq gündəlik 1,2% -ə qədər və beləliklə bu göstərici 2025-ci ildə 105 mln barel/sutka çatacaq.
3. Geolojikəşfiyyat və hasilat xərclərinin artması
4. OPEK-in siyasəti uzunmüddətli və ortamüddətli perspektivdə neftin qiymətinin 100 dollar/barel-dən aşağı olması OPEK ölkələrində gəlirlərin azalmasına, dövlət xərclərini ödəyə bilməməsi ilə, büdcə kəsrlərilə nəticələnə bilər ki, o da həmin ölkələr üçün yolverilməzdir.
5. Dolların mövqeyinin zəifləməsi- dolların zəifləməsi neftin qiymətinin artması ilə şərtlənə bilər.[17.s 91]

2015-ci ildə dünya bazarlarında neftin qiymətinin kəskin aşağı düşməsi nəticəsində neft ixrac edən ölkələr bəzi çətinliklərlə üzləşmişlər. Neftin qiymətinin düşməsini 2016-cı ildə də müşahidə edirik. Son bir il ərzində neftin qiyməti 4 dəfə düşməsi prosesi manatın dollara nəzərən devalvasiyasına gətirib çıxardı. Digər tərəfdən dünya enerji bazarındakı qeyri-sabitlik, əsas ticarət tərəfdaşlarının milli valyutalarının devalvasiyası Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün əlavə risklər yaratmış və

ölkəmizin xarici ticarət əlaqələrinə də təsir etmişdir. Məlumdur ki, Azərbaycanın gəlirlərinin böyük hissəsi neftlə bağlıdır, ancaq ölkəmizdə neftdən asılılığı azaltmaq məqsədi ilə uzun illərdir çalışılır. Bu istiqamətdə müəyyən sahələrdə nailiyyətlər əldə edilmişdir və bundan sonra da neft faktorundan asılılığının tam aradan qaldırılmasına çalışılır.

2.2. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində neft və neft məhsullarının rolunun artması

Müstəqilliyimizin ilk illərində məlum səbəblərdən respublikamızın bütün sahələri və eləcə də xarici ticarət əlaqələri böhran, durğunluq içərisində idi. Ölkəmiz siyasi, iqtisadi, sosial baxımından iflic vəziyyətində idi. Beləki ölkəmiz müstəqil bir dövlət olaraq yeni xarici əlaqələr qurmalı idi. Planlı iqtisadi sistemə uyğunlaşmış əhalinin qısa bir zamanda bazar iqtisadiyyatına keçməsi də ölkə iqtisadiyyatına bir sıra çətinliklər yaratdı. Bu istiqamətdə təkcə Azərbaycan yox, bütün keçmiş sovet ölkələri çətinliklərlə üzləşməli oldu. Çünki iqtisadiyyatının birdən-birə bir iqtisadi sistemdən digərinə keçməsi heç də asan proses deyil. Bu proseslərin reallaşması üçün zamana, vaxta ehtiyac var idi. Buna nail olmaq üçün iqtisadiyyatda bir sıra islahatlar aparılmalı və onun strukturu müasirləşdirilməli, ölkəmiz Beynəlxalq Əmək Bölgəsində mövqeyini müəyyənləşdirməli idi. 1994-cü ildə uzaqgörən, dünya şöhrətli liderimiz Heydər Əliyevinin sayəsində ölkədə sabillik yadılmasına nail olundu. Azərbaycanın Beynəlxalq Əmək Bölgəsində ixtisaslaşacağı məhsul kimi respublikamızın zəngin neft-qaz potensialı dəyərləndirildi. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində neft və neft məhsullarının rolunun artması və neft sektorunda əldə etdiklərimiz nailiyyətlər Ulu Öndərimiz Heydər Əliyev tərəfindən məqsədyönlü, düşünülmüş şəkildə həyata keçirilmiş olan “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra geniş vüsət almışdır. «Əsrin müqaviləsi» xarici neft şirkətlərinin Azərbaycanın neft sektoruna iri həcmli investisiyaların qoyuluşu şərtəndirdi və ölkəmizin neft strategiyası fonunda həyata keçirdiyi neft layihələri, imzalanmış beynəlxalq sazişlər, müqavilələr Azərbaycanın dünya miqyasında tanınmasına və respublikamızın xarici ticarət əlaqələrinin şaxələndirilməsinə şərait yaratdı. Müstəqillik illərimizdə ilk Azərbaycan nefti xarici bazara 1997-ci il oktyabrın 25-də Bakı-Novorosiysk boru kəməri ilə ixrac olunmuşdur və məhz 1997-ci ildən başlayaraq, indiki dövrdə Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində neft və neft məhsullarının rolunun artması yeni-yeni layihələrlə davam etməkdə şaxələnməkdədir. Azərbaycanın neft strategiyası xarici ticarətin strukturu dəyişikliyə uğradığı kimi, onun ticarət partnyorlarının da tərkibi dəyişməsinə səbəb oldu. Müqayisə apararkən görürük ki,

əgər ölkəmizin ticarət partnyorlarının sayı 1997-ci ildə 84, 1999-cu ildə isə 121 ölkə olmuşdursa, hal-hazırda onların sayı 165-ə yaxın olmuşdur. Xarici neft şirkətlərinin Azərbaycanın neft sektoruna iri həcmli investisiyalarından sonra ölkənin xarici ticarət dövriyyəsində Avropa Birliyi ölkələrinin rolu artmağa başlayıb. Bu tendensiya Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin işə düşməsindən sonra xüsusilə nəzərə çarpır. Azərbaycan Avropa Birliyi, ABŞ, Norveç, Kanada, Türkiyə, İsveçrə və Yaponiyanın Ümumiləşdirilmiş Preferensiyalar Sistemində qoşulmuşdur ki, bu da Azərbaycan mənşəli malların bu bazarlara rüsumsuz və ya aşağı rüsumlarla daxil olmasına imkan verir.

İxracda neft məhsullarının rolunun artması nəticəsində bir-birinin ardınca 1997-ci ildə Bakı-Novorosiysk, 1999-cu ildə Bakı-Tbilisi-Supsa, 2006-cı ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri ilə xam neft ixracına və 2007-ci ildə “Şahdəniz” qaz-kondensat yatağından hasil edilən təbii qaz Bakı-Tbilisi-Ərzurum marşrutu üzrə dünya bazarına nəqlinə başlanmışdır. Hazırda Asiya ilə Avropanı, Xəzər hövzəsi ilə uzaq Adriatik dənizi sahillərini əlaqələndirəcək “Cənub qaz dəhlizi” “Bakı- Tbilisi-Ərzurum” boru kəmərinin genişləndirilməsi TANAP(Trans Anadolu Təbii Qaz Boru Kəməri) və TAP(Trans-Adriatik) layihələrinin inşası üzrə işlər davam etdirilir. Yuxarıda adlarını çəkdiyimiz layihələr çərçivəsində imzalanmış sazişlər, müqavilələr, görülmüş işlər Azərbaycanın geoiqtisadi və geosiyasi mövqeyinin möhkəmlənməsinə, neftdən gələn gəlirlər hesabına ölkəmizin bütün sahələrinin inkişafına, diversifikasiyasına, modernizasiyasına, xarici ticarət əlaqələrinin şaxələndirilməsinə, ölkəmizin sürətli inkişafına, Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunun artmasına səbəb olmuşdur.

1994-2015-ci illər ərzində Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində neft və neft məhsullarının rolunun artması ilə əlaqədar Hasilatın Pay Bölgüsü sazişləri üzrə Azərbaycanın neft-qaz sektoruna ümumilikdə təqribən 62 milyard dollardan artıq sərmayə qoyulmuşdur. “Əsrin müqaviləsi” çərçivəsində 20-dən artıq beynəlxalq enerji şirkəti neft-qaz əməliyyatlarına cəlb olunmuşdur. Xarici neft şirkətləri ilə birlikdə axtarış-kəşfiyyat, qazma, tikinti və hasilat üzrə böyük işlər görülmüş və uğurlu nəticələr alınmışdır. Nəhəng “Şahdəniz” qaz-kondensat yatağı, orta səviyyəli “Əşrəfi” və “Qarabağ” yataqları, son illərdə “Abşeron” və “Ümid” “Babək” yataqları aşkar edilmişdir.

2004-2006-cı illərdə ÜDM iki dəfə artandan sonra iqtisadi inkişaf tempi sabitləşməyə başladı. Azərbaycan bu dövrdə özünün iqtisadi inkişaf modelini formalaşdırıb, iri regional layihələrin təşəbbüskarı və həlledici tərəfdaşı kimi çıxış etməyə başlamışdır. Ölkəyə neft gəlirlərinin axını ilə əlaqədar olaraq, milli iqtisadiyyatın infrastrukturunun yenilənməsi, ayrı-ayrı sahələrin modernizasiyası

prosesləri intensivləşdirilmiş, neft sektorunun inkişafı onu ölkə iqtisadiyyatının lokomotivinə çevirmiş və bu imkandan bəhrələnməklə, Azərbaycanda iqtisadi siyasətin daha iri miqyaslı hədəfləri özündə birləşdirən modeli işlənib hazırlanmış, ölkənin xarici ticarət siyasəti əhəmiyyətli səviyyədə güclənmişdir. 2007-ci ildən başlayaraq, isə Azərbaycan iqtisadiyyatında sürətli inkişaf, regionların davamlı inkişafı, sənayenin diversifikasiya olunaraq inkişafı, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətlənməsi, ölkəmizin əsas infrastrukturunda dinamik inkişaf və modernizasiyasının genişlənməsi, xarici ticarət əlaqələrinin şaxələnməsi və.s dinamik artım müşahidə edilmişdir. Əlbəttə ki, sözügedən inkişafa Azərbaycanın neft strategiyasına və ölkə rəhbərimizin həyata keçirdiyi uğurlu siyasi, iqtisadi, sosial addımlar sayəsində nail olmuşuq.

Müstəqilliyinin ilk dövründə xarici sərmayələrdən və kreditlərdən asılı vəziyyətdə olan ölkəmizin ildən-ilə xarici ticarət əlaqələrində neft və neft məhsullarının artması nəticəsində iqtisadi durumumuzda əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermişdir. Neft gəlirlərilə güclənmiş Azərbaycanın xalis beynəlxalq investisiya mövqeyi yaxşılaşmış və Azərbaycan mənşəli səmayələr Avropa, Afrika və Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinə yatırılmış, xüsusilə də Türkiyə, Gürcüstanda aparıcı mövqeyə malik olmuşdur.

Respublikanın neft sərvətlərindən istifadəni vahid dövlət siyasəti əsasında həyata keçirmək, neft sənayesinin idarəetmə strukturunu təkmilləşdirmək, yanacaq-enerji kompleksinin inkişafını təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 200 sayılı 13. 09. 1992-ci il Fərmanı ilə “Azərineft” Dövlət Konserninin və “Azərnefkimya” İstehsalat Birliyininin bazasında yaradılmış olan Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti də 1994-cü ildən bəri “Neft strategiyası” çərçivəsində təkmilləşərək, iri milli şirkətə çevrilmişdir. Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində neft və neft məhsullarının rolunun artmasında SOCAR-ın əvəzsiz xidmətləri vardır. Hazırda SOCAR və onun törəmə şirkətləri 15 ölkədən 27 şirkətlə imzalanmış Hasilatın Pay Bölgüsü sazişlərinin iştirakçısıdır. SOCAR-ın 36 birgə müəssisəsi, 5 alyansı, xarici ölkələrdə çoxsaylı törəmə şirkətləri və 13 nümayəndəliyi müasir neft və qaz sənayesinin, demək olar, bütün sahələrini əhatə edir. Qeyd edək ki, SOCAR-ın missiyası – Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji təhlükəsizliyini və neft-qaz, neft-kimya sənayesinin inkişafı üzrə strateji maraqları təmin etmək, qabaqcıl və ekoloji təmiz texnologiyalardan istifadə edərək Azərbaycanın elmi-texniki, iqtisadi, intellektual potensialının artırılmasına dəstək olmaq, regional və beynəlxalq enerji layihələrində həlledici mövqe tutmaq, karbohidrogen ehtiyatlarının və emal məhsullarının daxili və xarici bazarlarda satışından maksimal mənfəət əldə etməkdir.

Cədvəl 9. Azərbaycanın xam neft və təbii qaz istehsalı dinamikası.

İllər	2011	2012	2013	2014	2015
Azərbaycanın xam neft hasilatı (min ton)	45625.400	43389.800	43483.900	42022.700	41586.000
SOCAR -in xam neft hasilatı (min ton)	8400.900	8289.800	8314.900	8320.400	8160.500
Təbii qaz hasilatı (milyon m ³)	25752.900	26908.800	29456.000	29617.000	28977.000
SOCAR-ın təbii qaz hasilatı (milyon m ³)	7084.200	6924.6000	7140.100	7222.800	6871.400

Mənbə: <http://www.socar.az> saytının hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl 9-a əsasən, gördüyümüz kimi, Azərbaycanın xam neft hasilatında son 5 ildə ən yüksək göstərici 2011-ci ildə 45625.400 min ton olaraq müşahidə edilmişdir. SOCAR-ın xam neft hasilatında da 2011-ci il (8400.900 min ton) son 5 il içərisində ən yüksək göstərici olmuşdur. 2015-ci ildə Azərbaycanın xam neft hasilatı 41586.000 min ton, təbii qaz hasilatı 28977.000 milyon m³ təşkil etmişdir. 2015-ci ildə SOCAR-ın xam neft hasilatı isə 8160.500 min ton, təbii qaz hasilatı isə 6871.400 milyon m³ təşkil etmişdir. 2011 ci ildə neft hasilatı göstəricisi yüksək olmuşdur, daha sonra 2011-2013-cü illər stabillik müşahidə olunur, ancaq 2014-2015 ci illər isə hasilatın həcmi azalmışdır. Təbii qaz hasilatı 2015-ci ildə 2013-2014-cü ilə nisbətdə azalma müşahidə olunsa, ümümlikdə qaz hasilatında 2006-cı ildən(9044.8 mln m³) bəri 2-3 dəfə artım izlənilir. Şahdəniz1;2 yatağındakı yüksək potensial bu sahənin gələcəyinə şübhə yaratmır. Cədvəl 9-da müşahidə etmək olar ki, xam neft

istehsalında azalmağa doğru dinamika izlənilir, ancaq təbii qaz istehsalında isə artma dinamikası müşahidə edilməkdədir. Təbii qaz strategiyası hazırda neftdən daha perspektivli hesab olunur və son dövrlər bu sahə xüsusi diqqət ayrılmışdır.

Son zamanlar Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin hasilat və emal potensialının yeni texnika, texnologiyaya əsaslanaraq sürətli inkişafı Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində neft və neft məhsullarının rolunun artmasına və yüksək keyfiyyətli neft məhsulları istehsalına, ixracına gətirib çıxarmışdır. Qeyd edək ki, hazırda beynəlxalq ticarətdə ildən ilə xam məhsul ixracı azalaraq, öz yerini hazır məhsullar, yarımfabrikatlara verir çünki, bu proses daha səmərəli və daha da gəlirlidir. Amma qeyd edək ki, hazır məhsul istehsalı üçün müasir tələblərə cavab verən beynəlxalq ticarətdə rəqabətə davamlı istehsal müəssisələri yaradılmalıdır. Bildiyimiz kimi, hazırda SOCAR şirkətinə aid olan “Azərneftyağ” NEZ, Heydər Əliyev adına BNEZ, Qaz Emalı Zavodu, “Azərikimya” İB, Karbamid zavodu xam neft emalı prosesini həyata keçirərək neftdən müxtəlif adda məhsullar istehsal edirlər. Emal kompleksində həyata keçirilən işlər həm ölkənin neft məhsullarına olan tələbatının ödənilməsinə, həm də ixarçyönümlü məhsul istehsalına yönəldilmişdir. Hazırda Azərbaycanda hasil edilən neftinin 24 çeşidindən 21-i Heydər Əliyev adına Bakı Neft Emalı Zavodunda emal olunur ki, bunlardan da öz növbəsində 15 adda neft məhsulu, o cümlədən avtomobil benzinləri, aviasiya kerosini, dizel yanacağı, mazut, neft koksu və s. istehsal olunur. Zavod respublikanın neft məhsullarına olan tələbatını tam ödəyir. Bundan əlavə, istehsal olunan neft məhsullarının 45%-i xarici ölkələrə ixrac edilir. [18.s 91]

SOCAR-ın xarici ölkədə fəaliyyəti Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində neft və neft məhsullarının rolunun daha da artmasına gətirib çıxarmışdır. SOCAR-ın Gürcüstan, ABŞ, Türkiyə, Rumıniya, Avstriya, İsveçrə, Qazaxıstan, Böyük Britaniya, İran, Almaniya, Ukrayna və Belçikada nümayəndəlikləri, İsveçrə, Sinqapur, Vyetnam, Nigeriya və s. ölkələrdə treyding şirkətləri təsis olunmuşdur. Qeyd edək ki, ARDNŞ Gürcüstanda neft məhsullarının və qazın satışını, Ukraynada neft məhsullarının satışını, BƏƏ neft satışı və treyding, Türkiyədə emal, neft məhsullarının və qazın satışını, İsveçrədə neft məhsullarının satışı və treyding, Rusiya neft məhsullarının satışı, Rumıniyada neft məhsullarının satışı həyata keçirir.

Cədvəl 10-dan müşahidə etdiyimiz kimi, “Azərikimya” İstehsalat Birliyi üzrə 2014-cü ildə 373,36 min ton hidrotəmizlənmiş benzin, propan-propilen fraksiyası, butan-butilen fraksiyası, təmizlənmiş quru qaz və texniki butan emal olunmuşdur. 2014-cü ildə SOCAR üzrə 657,029 ton soba mazutu Gürcüstana, 25789,9 ton Butilen-butadien fraksiyası Rusiya Federasiyasına, 9881,6 ton ağır piroliz qətranı İtaliyaya, 100150,665 ton depressor AKİ Türkiyə Respublikasına ixrac edilmişdir.

Cədvəl 10. 2014-cü ildə SOCAR üzrə ixrac olunan neft məhsulları, ton

İxrac olunan məhsullar	Miqdarı	İxrac edilən ölkələr
Avtomobil benzini A-92:	9 432,539	Əfqanıstan, Gürcüstan
Reaktiv mühərriklər üçün TS-1 markalı yanacaq	196 729,093	Əfqanıstan, Gürcüstan, Yunanıstan, Tacikistan, Özbəkistan
Dizel yanacağı L-62	965 329,673	Əfqanıstan, Gürcüstan, Türkiyə, Cəbəllü-tariq, Misir, Rumuniya, Malta, Ukrayna, Livan, Liviya, Özbəkistan, İtaliya
Vakuum qazoylu	504 577,735	İtaliya, Sinqapur, Malta, İspaniya, Rumıniya, Baham adaları
Soba mazutu	657,029	Gürcüstan
Butilen-butadien fraksiyası	25 789,9	Rusiya
Piroliz E-6	9 881,6	Çin, İtaliya, Sinqapur
Diizopropil efiri	572,357	Belarus, Ukrayna
Propilen	45 585,07	Polşa, Türkiyə, Niderland, Belarus
Ağır piroliz qətranı	9 881,6	İtaliya
Maye piroliz qətranı	73 249,393	Niderland, Türkiyə
Saflaşdırılmış izopropil spirti	10 356,619	Rusiya, Türkiyə, İsrail, Ukrayna
Yüksək təzyiqli polietilen	87 269,9	Ukrayna, Türkiyə, Gürcüstan, Çin, Özbəkistan, Türkmənistan, Qazaxıstan
Depressor AKI	100 150,665	Türkiyə

Mənbə: SOCAR davamlı inkişaf haqqında hesabat-2014

Diizopropil efirinin 50, 90 min ton Belarusa, 521,46 min ton Ukraynaya ixrac edir. Cədvəldən gördüyümüz kimi, Azərbaycanın xam neft ixracı əsasən Qərbə yönəlmişdirsə, ölkəmiz neft məhsulları ixracı üzrə xarici ticarət partnyorları Orta Asiya, Şimali Avropa, Şərqi Avropa və Cənub Şərqi Asiyaya doğru şaxələnmiş şəkildədir.

Neft hasilatı ilə bağlı imzalanmış müqaviləyə əsasən müəyyənləşdirilmişdir ki, SOCAR şirkəti digər xarici şirkətlərlə birgə hasil etdiyi xam neft dünya bazarına ixrac edilməlidir və şirkət yalnız özü müstəqil hasil etdiyi xam nefti emal edə bilər.

Cədvəl 11.SOCAR- ın 2012-2014-cü illərdə sənaye nəticələri

Sənaye nəticələri	2012	2013	2014
Təsdiq edilmiş neft ehtiyatları, min ton	71661	78502	72053
Təsdiq edilmiş qaz ehtiyatları, mln m ³	23817	61150	54956
Neft hasilatı, min ton	8289,8	8314,9	8300,0
Qaz hasilatı, mln.m ³	6924,6	7140,1	7010,0
Neft emalı, mln.ton	6172,5	6533,0	6740,5
Qaz emalı, mln.m ³	3991,4	3768,8	3655,3

Mənbə: <http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/davamli-inkisaf2014.pdf>

Cədvəl 11-də SOCAR sənaye nəticələri təhlil edilmişdir. Şirkərin Təsdiq edilmiş neft ehtiyatları 2014-cü ildə 72053 min ton, təsdiq edilmiş qaz ehtiyatları 54956 min ton, neft emalı 6740,5 milyon ton, qaz emalı isə 3655,3 milyon m³ təşkil etmişdir.

2015-ci ildə ABƏŞ və SOCAR-ın operativ məlumatları nəzərə alınmaqla ixrac olunan xam neftin miqdarı 35109,9 min ton, təbii qazın miqdarı isə 8145,2 milyon kub metr təşkil etmişdir.[19.s 91]

SOCAR-ın Emal kompleksinin neft emalı zavodlarında 2014-cü ildə 6740,5 min ton xam neft emal olunmuşdur. 2014-cü ildə emal olunmuş xammaldan 1238,3 min ton avtomobil benzini, 709,0 min ton reaktiv mühərrik yanacağı, 2264,9 min ton dizel yanacağı, 184,2 min ton maye qazlar, 262,9 min ton bitum, 260,1 min ton koks və sair məhsullar istehsal edilmişdir. 2014-cü ildə həyata keçirilmiş tədbirlərin nəticəsində neft emalının dərinliyi 93,2% təşkil etmişdir. İl ərzində istehsal olunmuş neft məhsullarının 65%-i daxili bazara, qalan 35%-i isə ixrac olunmuşdur. İxrac olunmuş məhsulların 60%-ni dizel və neft koksu təşkil edib. Heydər Əliyev adına Bakı Neft Emalı Zavodunda və “Azərikimya” İstehsalat Birliyində texnoloji qurğuların modernləşdirilməsi, istehsal gücünün artırılması və ekoloji mühitin yaxşılaşdırılması məqsədilə yeni layihələrə start verilmişdir. Mövcud imkanlardan səmərəli istifadə etməklə yanaşı yeni Neft-Qaz Emalı və Neft-Kimya Kompleksinin inşasına başlanmışdır. Təmali möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev cənabları tərəfindən qoyulmuş əsas xammal kimi təbii qazdan istifadə olunacaq Karbamid Zavodunun da inşası da həyata keçirilir. Zavod sutkada 1200 ton ammonyak və

2000 ton karbamid istehsal edilməsi nəzərdə tutulur. “SamsungEngineeringCo. Ltd.” şirkəti ilə imzalanmış müqavilə çərçivəsində zavodun tikintisi 2016-cı ilin sonlarında başa çatdırılmalıdır. Bu layihənin həyata keçirilməsi ilə SOCAR ölkə iqtisadiyyatının əsas sektorlarından olan kənd təsərrüfatını azot gübrəsi ilə təmin edərək bu sahənin inkişafına ciddi dəstək verəcəkdir.[20.s 91] Sözügedən Kompleksin istismara verilməsi ilə Bakı və Sumqayıt şəhərlərində yerləşən qaz emalı, neft emalı və neft-kimya sahələri üzrə köhnə istehsal güclərinin istismardan çıxarılması və yenilənməsi həyata keçiriləcək. Yeni Neft-Qaz emalı və Neft-kimya Kompleksi layihəsinin həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycan mülki, sosial, infrastruktur və mədəniyyət təyinatlı tikinti sahəsində nəhəng nailiyyətlərlə yanaşı, neft emalı və neft-kimya sahəsində də dərin texniki və texnoloji irəliləyiş edəcək, çoxlu sayda ən yeni texnologiyalar əldə edəcək, və bir çox növ məhsul və məmulatların idxalından yaxa qurtarmağa imkan verən geniş çeşiddə yüksək keyfiyyətli məhsullar istehsal etməyə başlayacaqdır.

XXI-ci əsrin ikinci onilliyinin ortalarından başlayaraq Azərbaycanın enerji gəlirlərinin strukturunda iki istiqamətdə dəyişiklik baş verəcək:

1) Tədricən təbii qaz satışından gəlirlər artacağı halda neft gəlirləri azalacaqdır; 2) SOCAR-ın downstream və upstream (xüsusilə, Türkiyədə) istiqamətində olan biznes layihələri üzrə gəlirlər artacaq. Beləliklə, XXI-ci əsrin üçüncü onilliyində Azərbaycan azalması proqnozlaşdırılan neft gəlirlərini artan təbii qaz və neft-kimya məhsullarının satışı ilə kompensasiya etməyi strateji bir hədəf olaraq seçmişdir.[21.s 91]

Azərbaycan xəzəryanı ölkələrdə hasil olunan enerji daşıyıcılarının nəql edilməsi baxımından da sabit tranzit dəhlizi kimi tanınır. “Bakı-Tbilisi-Ceyhan” boru kəməri Azərbaycan neftinin əsas hissəsi ilə yanaşı sutkada 40-50 min barrel həcmində Türkmənistan neftini dünya bazarına nəql edir. Qeyd edək ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri ilə Türkmənistan neftinin nəqlinə 2010-cu ilin iyun ayından başlanılıb. Ümumiyyətlə, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru kəməri - BTC istismara verilən gündən 2016-cı il yanvarın 1-nə kimi Ceyhan limanından 291 milyon 18 min 739 ton Azərbaycan nefti dünya bazarına çıxarılıb.

Xəzərin şelfində 1999-cu ildə Şahdəniz, 2010-cu ildə “Ümid”, 2011-ci ildə isə “Abşeron” qaz-kondensat yataqlarının aşkarlanması ölkəmizin neft strategiyasının daha da genişlənməsinə səbəb oldu. Qaz ehtiyatları 1,2 trilyon m³, kondensat ehtiyatları isə 240 milyon tondan artıq qiymətləndirilən Şahdəniz yatağı Azərbaycanı xarici ticarət əlaqələrində qaz hasilatçısı kimi tanıtdı və ölkəmizin ticarət əməkdaşlığının şaxələndirilməsinə səbəb oldu. Azərbaycanın təsdiq edilmiş qaz ehtiyatları 2,5 trilyon kubmetr, proqnozlaşdırılan ehtiyatlarımız isə təqribən 4-5 trilyon kubmetr səviyyəsində qiymətləndirilir. “Şahdəniz mərhələ-I”-də Cənub Qaz

Dəhlizi layihəsinin birinci hissəsi çərçivəsində Azərbaycan Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri ilə 2007-ci ildən etibarən Türkiyə və Gürcüstana təbii qaz ixracına başlamışdır. İstismar dövrünün başlanğıcından 2015-ci il sentyabrın 1-dək yerli və xarici bazarlara 63,5 milyard kubmetr qaz, 16,3 milyon ton kondensat nəql edilmişdir. İstismarda olan “Şahdəniz-1” mərhələsinin hasilat gücü ildə 9 milyard kubmetr təbii qaz təşkil edir. İşlənmənin 2-ci mərhələsi, “Faza-2” çərçivəsində isə yataqda illik hasilatı minimum 16 milyard kubmetrə çatdırmaq üçün müvafiq tədbirlər görülməkdir.

Cədvəl 12. Şahdəniz qaz və kondensat hasilatı

Məhsulun adı	Hasilatın başlanma tarixi	Hasilat başlanandan 2014-cü ilin sonunadək	2013	2014
Təbii qaz milyard kubmetr	Noyabr 2006	57,8	9,8	9,9
Kondensat milyon ton	Noyabr 2006	14,8	2,5	2,3

Mənbə: BP Azərbaycanda Davamlı inkişaf haqqında hesabat-2014

Cədvəl 12.-də BP-ni məlumatına görə, 2006-cı ilin ilk qaz hasilatından başlayaraq 2014-cü ilin sonunadək Şahdəniz yatağından 57,8 milyard kubmetr qaz hasil olunub. 2013-cü ildə Şahdəniz yatağının təbi qaz hasilatı 9,8 milyard kubmetr, 2014-cü ildə isə 9,9 milyard kubmetr təşkil etmişdir. Hasilat başlanandan 2014-cü ilin sonunadək qaz-kondensatı hasilatı 14,8 milyon ton olmuşdur. 2013-cü ildə kondensat hasilatı 2,5 milyon ton, 2014-cü ildə isə 2,3 milyon ton təşkil etmişdir. Dövlət Gömrük Komitəsinin (DGK) məlumatına görə, 2015-ci ildə Azərbaycan 8 mlrd. 405 mln. 244,65 min kubmetr qaz ixrac edib ki, bu da 2014-cü ilin göstəricisindən 1,9% azdır. 2015-ci ildə gömrük bəyannamələri üzrə rəsmiləşdirilmiş qaz ixracı 200 mln dollar təşkil edib. Bu məbləğ 2014-ci ildəki göstəricidən 34% azdır. Azərbaycan qazı hazırda İran (svop) və Gürcüstana, Türkiyəyə ixrac edilir.

Hazırda Şahdəniz mərhələ-II ilə əlaqədar “Cənub Qaz Dəhliz” çərçivəsində TANAP və Tap layihələrinin tikilməsi ilə bağlı işlər gedir. Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin (CQBK) genişləndirilməsi layihəsinin ümumi dəyəri təxminən 28 milyard dollar olacaq. Şahdəniz-2 layihəsinin tikintisinə körpü ilə birləşdirilən iki yeni platformanın qurulması, 26 sualtı quyunun qazılması, Xəzərin 550 metrədək dərinliyində 500 km uzunluğunda sualtı boru kəmərlərinin inşası və Səngəçal terminalının genişləndirilməsi işləri daxildir. Şahdəniz Mərhələ-2 Azərbaycandan

Avropaya və Türkiyəyə qaz çatdıracaq nəhəng bir layihədir. Bu layihə yeni Cənub Qaz Dəhlizi açmaqla Avropa bazarlarının qaz təchizatını və enerji təhlükəsizliyini gücləndirəcək. Bu, dünyanın ən böyük qaz işlənməsi layihələrindən biridir. Cənub Qaz Dəhlizi Şahdəniz yatağından hasil ediləcək illik 16 milyard kubmetr qazı təxminən 3 500 km uzunluğunda boru kəməri vasitəsilə Gürcüstan, Türkiyə, Yunanıstan, Bolqarıstan, və İtaliyaya nəql edilməsinə imkan verəcəkdir. İlk qazın nəqli 2018-ci ilin sonlarına planlaşdırılır və onun Gürcüstan və Türkiyəyə satışı nəzərdə tutulub. Avropaya ilk təchizat isə 2020-ci ilə gözlənilir. Cənub Qaz Dəhlizinin genişlənməsi Azərbaycanın neft strategiyasında XXI –ci əsrin layihəsi kimi dəyərləndirilir və onun ölkəmizin gələcək inkişafında mühüm rolu olacaqdır.

III Fəsil. Azərbaycanın neft strategiyası və onun xarici ticarət əlaqələrinə təsirinin təkmilləşdirilməsi.

3.1. Neft və neft məhsulları ixracının perspektivləri və neft gəlirlərinin perspektiv sahələrə yönəldilməsi.

Neft və neft məhsullarının ixrac perspektivlərində XXI-ci əsrin ikinci onilliyinin ortalarından başlayaraq aşağıdakı tendensiyaların müşahidə olunacağı proqnozlaşdırılır:

- 1) Tədricən neft hasilatının azalacaq və nəticədə xam neftdən gələn gəlirlər azalacaq;
- 2) SOCAR-ın downstream və upstream (xüsusilə, Türkiyədə) istiqamətində olan biznes layihələri üzrə gəlirlər artacaq;
- 3) SOCAR-ın ixracyönümlü emal sənayesi daha da inkişaf edəcək;
- 4) Təbii qaz ixracından əldə edəcəyimiz gəlirlər artacaq.

Beləliklə, Azərbaycan azalması proqnozlaşdırılan neft gəlirlərini artan təbii qaz və neft-kimya, neft məhsullarının satışı ilə kompensasiya etməyi strateji bir hədəf olaraq seçmişdir. Neft-qaz hasilatının sabit saxlanması və yüksəldilməsi məqsədi ilə hasilat işlərində yeni nanotexnologiyaya malik avadanlıqlardan istifadə olunur. Köhnə yataqların potensialı müasir texnika və texnologiya sayəsində yenidən qiymətləndirilir. Qeyd edək ki, 2014-cü ilin məlumatına görə, Azərbaycanın təsdiq edilmiş qaz ehtiyatları 2,55 trilyon kubmetr, ölkənin təsdiq edilmiş neft ehtiyatları isə 2 milyard ton dəyərləndirilmişdir.

Azərbaycanın hazırda dünya miqyasında neft məhsulları, neft-kimya məhsulları ixracatçısı kimi də tanınır. Xam neft və təbii qaz emalını genişləndirmək, şaxələndirmək məqsədi ilə emal kompleksində texnoloji proseslərin yeniləşdirilməsi və optimallaşdırılması ölkəmizin diqqət mərkəzindədir. Neft-qaz sektoru və neft-kimya sənayesinin modernləşdirilməsi məsələsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 29 noyabr tarixli sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikası Prezident Administrasiyası tərəfindən tərtib edilmiş və ictimai müzakirələrə çıxarılmış “AZƏRBAYCAN-2020: Gələcəyə Baxış İnkişaf Konsepsiyası” layihəsində öz əksini tapmışdır. “Azərbaycan-2020 Gələcəyə Baxış İnkişaf Konsepsiyası”-nın da qeyd olunmuşdur ki, iqtisadiyyatın klasterlər əsasında inkişafı çərçivəsində neft, qaz emalı və neft-kimya zavodlarından ibarət kompleksin inşası planlaşdırılır. Kompleksin təşkili zəruri investisiyaların cəlb edilməsinə, ekoloji normativlərə riayət olunmasına, son məhsulun istehsalına qədər olan texnoloji zəncirin qurulmasına, hazır məhsulun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə, bu sahədə ixracın həcmünün və çeşidinin genişlənməsinə imkan yaradacaqdır. “ARDNŞ-

nin 2025-ci ilə kimi strateji inkişafına dair Kompleks Planı”-ında da ixracyönümlü neft-qaz emalının genişləndirilməsi əsas hədəflərdəndir. İxracyönümlü neft-qaz emallının genişləndirilməsi məqsədi ilə ölkə rəhbərliyimizin dəstəyi ilə aşağıdakı layihələrin reallaşdırılması məqsədi ilə müvafiq tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

Cədvəl 13. Azərbaycanın xam neft və təbii qaz istehsalı dinamikası.

İllər	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Azərbayc anın xam neft hasilatı (min ton)	50795.500	45625.400	43389.800	43483.900	42022.700	41586.000
SOCAR - in xam neft hasilatı (min ton)	8459.700	8400.900	8289.800	8314.900	8320.400	8160.500
Təbii qaz hasilatı (milyon kub metr)	26349.600	25752.900	26908.800	29456.000	29617.000	28977.000
SOCAR- ın təbii qaz hasilatı (milyon kub metr)	7178.900	7084.200	6924.6000	7140.100	7222.800	6871.400

Mənbə: <http://www.socar.az> saytının hesabatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl 13-də gördüyümüz kimi 2009-2011 ci illərdə neft hasilatı göstəricisi yüksək olmuşdur, daha sonra 2011-2013-cü illər stabillik müşahidə olunur, ancaq 2014-cü və 2015-ci illər isə hasilatın həcmi azalmışdır. Təbii qaz hasilatı 2015-ci ildə 2013-cü və 2014-cü ilə nisbətdə azalma müşahidə olunsada, ümünilikdə qaz hasilatında 2006-cı ildən(9044.8 mln m³) bəri 2-3 dəfə artım izlənilir. Şahdəniz1;2 yatağındakı yüksək potensial bu sahənin gələcəyinə şübhə yaratmır. Cədvəl 13-də müşahidə etmək olar ki, xam neft istehsalında azalmağa doğru dinamika izlənilir, ancaq təbii qaz istehsalı ildən isə artma dinamikası müşahidə edilməkdədir. Təbii qaz strategiyası hazırda neftən daha perspektivli hesab olunur və son dövrlər bu sahə xüsusi diqqət ayrılmışdır.

Qeyd edək ki, 2009-cu ilin 23 sentyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Neft-Qaz emalı və Neft-Kimya Kompleksinin inşası ilə bağlı sərəncam imzalamışdır. Kompleksin mərhələli şəkildə 2018-2020-ci ildə istifadəyə verilməsi proqnozlaşdırılır. Neft-Qaz emalı və Neft-Kimya Kompleksi ildə 10 mlrd. kubmetr istehsal gücü olan Qaz emalı zavodundan, ildə 10 mln. ton istehsal gücü olan Neft emalı zavodundan və ildə 1,8 mln. ton hazır məhsul istehsal edəcək Neft-Kimya zavodundan ibarət olacaqdır. Layihə üzrə müxtəlif işlərə dünyanın “Technip”, “Foster Wheeler”, “UOP”, “FLUOR”, “KBR”, “Societe Generale”, “Clifford Chance”, “PricewaterhouseCoopers”, “OMNI”, “AECOM” və digər tanınmış şirkətləri cəlb olunmuşdur. Yüksək əlavə dəyər yaradan neft-kimya məhsullarının daxili tələbatı ödəməsi və ixrac olunması planlaşdırılır. Kompleksin istismara verilməsi ilə Bakı və Sumqayıt şəhərlərində yerləşən qaz emalı, neft emalı və neft-kimya sahələri üzrə köhnə istehsal güclərinin istismardan çıxarılmasına və yenidən qurulmasına səbəb olacaqdır. Qarşıdakı illər üçün Azərbaycan iqtisadiyyatının ən vacib, böyük və uzunmüddətli layihəsi olan Neft-Qaz emalı və Neft-Kimya Kompleksi(NQNK) ölkənin yanacaq-enerji təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsini, ixrac potensialının gücləndirilməsini və ekoloji vəziyyətin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmasını təmin edəcəkdir.

Heydər Əliyev adına Bakı Neft Emalı Zavodunda yenidənqurma və modernizasiya işlərinə başlanmışdır. Məqsəd istehsal olunan yanacaq məhsullarını “Avro-5” standartlarına uyğunlaşdırmaq, daxili bazarı avtomobil yanacağı ilə təmin etmək, yeni bitum istehsalını həyata keçirməkdir, “Azərikimya” İB-ni davamlı olaraq qaz xammalı ilə təmin olunmasını təşkil etməkdən ibarətdir. Beləliklə, müəssisənin əsas 250 qurğusu və ümumzavod təsərrüfatı müəssirləşəcək istehsal gücü ildə 7,5 milyon tonadək yüksələcəkdir. Bundan başqa Neft-kimya sənayesinin inkişafında müsbət dinamika nail olunmuşdur və son illər sahənin ümumi iqtisadi göstəriciləri yüksələn xətt üzrə inkişaf edir. Prezidentin müvafiq sərəncamına əsasən, Sumqayıtda Kimya Sənaye Parkının yaradılması istiqamətində güclü işlərə başlanılmışdır və

hədəf bu parkını Qafqaz regionunun kimya-sənaye mərkəzinə çevrilməkdir. Sumqayıtda Kimya Sənaye Parkında xammal kimi “Azərikimya”nın məhsullarından istifadə olunacaq, əlavə dəyər yaradan müxtəlif çeşidli yekun istehlak malları istehsal ediləcək. SOCAR-Polimer istehsalı layihəsinə əsasən, burada illik istehsal gücü 180 min tonluq polipropilen və 120 min tonluq yüksək sıxlıqlı polietilen qurğuları və digər müvafiq infrastruktur inşası həyata keçiriləcəkdir. Ölkəmizin azot gübrəsinə olan tələbatını ödəmək gücünə malik olacaq Sumqayıt Karbamid Zavodunun inşaat işlərinə də 2012-ci ildə başlanmışdır və 2017-ci ildə tamamlanması nəzərdə tutulur. Müasir beynəlxalq standartlara uyğun inşa olunan bu müəssisədə gündəlik 1200 ton ammoniyak, 2000 ton dənəvər karbamid istehsal ediləcəyi proqnozlaşdırılır.

Neft məhsullarının istehlakçılara satışını birbaşa və əlverişli şərtlərlə təmin etmək, bu sahədən gəlirləri optimallaşdırmaqla məşğul olan “SOCAR Trading SA” sayəsində hazırda neft və neft məhsulları ixracında alternativ istiqamətlər meydana gəlmişdir. Neft məhsullarının son istehlakçılara birbaşa satışını təşkil etmək və bu sahədə fəaliyyəti mərkəzləşdirmək məqsədi ilə İsveçrədə yaradılmış olan “SOCAR Trading” şirkəti qısa müddət ərzində Avropada özünü tanıtmışdır, SOCAR Trading” şirkətinin Sinqapur, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Nigeriya və Vyetnamda da nümayəndəliklər açmış və onların vasitəsilə Şərqi və Cənub-Qərbi Avropa, Şimali və Qərbi Afrika, Cənub-Şərqi Asiya və Aralıq dənizi hövzəsindəki bazarlarda mövqeyimizi xeyli möhkəmləndirmişdir və bu istiqamətdə gələcəkdə də genişlənmə nəzərdə tutulur. Hazırda Azərbaycan nefti Şimali Amerika, Asiya və Avstraliya regionları daxil olmaqla bir sıra qeyri-ənənəvi istehlak bazarlarına satılmışdır. Əgər 10 il bundan əvvəl Aralıq dənizi bazarı hüdudlarından kənarında satılan Azərbaycan neftinin payı cəmi 10-15 faiz təşkil edirdisə, indi bu göstərici 45 faizə çatıb. Azərbaycanın neft və neft məhsulları hazırda müxtəlif marşrutlarla ABŞ, Çin, İngiltərə, Almaniya, Fransa, İtaliya, İspaniya, Hindistan, İndoneziya, Cənubi Koreya, Tayland, Braziliya, Gürcüstan, Çili daxil olmaqla dünyanın 30-dan çox ölkəsinə ixrac edilir. Xüsusi ilə onu da qeyd edək ki, hazırda Gürcüstanın regional qaz təchizatının 95, neft məhsullarının pərakəndə satış bazarının isə 25 faizini SOCAR həyata keçirir. “SOCAR” brendi ilə qonşu ölkədə 115 yanacaq doldurma stansiyası fəaliyyət göstərir. Gələcəkdə şəbəkənin daha da genişləndirilməsi nəzərdə tutulur.

Hazırda Azərbaycanın Neft Strategiyasında ən perspektivli istiqamət təbii qaz ixracı ilə bağlı reallaşdırılması nəzərdə tutulan Cənub Qaz Dəhlizinin Genişləndirilməsi layihəsi hesab edilir. Hətta Prezident İlham Əliyev Cənub Qaz Dəhlizinin Genişləndirilməsi layihəsini “XXI əsrin layihəsi” olaraq dəyərləndirmişdir. Cənub Qaz Dəhlizinin Genişləndirilməsi Azərbaycanın zəngin təbii qaz potensialı hesabına Avropanın enerji təhlükəsizliyini təmin edəcək nəhəng infrastruktur tələb edən layihədir. Cənub Qaz Dəhlizinin Genişləndirilməsi üçün bir-

neçə ixarc marşurutu içərisindən TANAP və TAP ixarc istiqamətləri seçilmişdir. 2012-ci ildə Trans-Anadolu(TANAP) və 2013-cü ildə isə Trans-Adriatik ixrac istiqaməti təsdiqləndi və “Cənub Qaz Dəhlizinin tikintisinin təməli isə “Əsrin müqaviləsi”nin 20 illiyi ilə əlaqədar 2014-cü ilin sentyabrın 20-sində Bakıda həyata keçirilmişdir. TANAP “Şahdəniz” qazını Türkiyənin 20 vilayətindən keçməklə 1850 kilometrlik bir məsafədə nəql edəcək. TANAP-ın ilkin ötürücülük gücü ildə 16 milyard kubmetr həcmində planlaşdırılır. Bu kəmərlər vasitəsi ilə ötrülən qazın 6 milyard kubmetri Türkiyə tərəfindən istehlak ediləcək. Hesab edilir ki, sonradan bu kəmərin ötürücülük imkanlarının hətta 31 milyard kubmetrədək artırılması da mümkündür. “Şahdəniz-2” qazının Gürcüstan və Türkiyəyə təchiz edilməsi 2018-ci ilin ikinci yarısına planlaşdırılır. TANAP Türkiyə Yunanıstan sərhəddində TAP kəməri ilə birləşəcək və beləcə Azərbaycan qazının Yunanıstan və Albaniya vasitəsilə Adriatik dənizi ilə İtaliyanın cənubuna, oradan da Qərbi Avropaya nəqlini həyata keçirəcək. Qeyd edək ki, Trans-Adriatik qaz kəmərinin uzunluğu 871 kilometr, boru kəmərinin ilkin ötürücülük gücü ildə 10 milyard kubmetr olacaq. Azərbaycan qazının bu kəmərlər vasitəsilə Avropaya çatdırılması 2020-ci ilə nəzərdə tutulub. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hazırda Avropada, xüsusilə də Balkan ölkələrində “Cənub” qaz dəhlizini istiqamət götürən müxtəlif əlaqələndirici kəmərlərin, interkonnektorların tikintisi nəzərdə tutulur. Mövcud layihələr üzrə görülən tədbirlər, eləcə də perspektiv strukturların potensialı nikbin proqnozlar ehtiva edir. 2025-ci ilə qədər qaz hasilatının 40 milyard kubmetrə çatdırmaq üçün imkanlarının olduğu proqnozlaşdırılır. Bu, regionda və Avropa ölkələrinin enerji təhlükəsizliyində Azərbaycanın rolunu əhəmiyyətli dərəcədə önəmli edəcək, ölkəmizin xarici ticarət əlaqələrinin şaxələndirilməsinə, möhkəmləşməsinə şərait yaradacaq.

Azərbaycanın neft və neft məhsulları ixracında perspektiv istiqamətlər kimi TRASEKA, Şimal-Cənub Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi və Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti də xüsusi olaraq önəmsənilir. Bu layihələr Azərbaycanın qlobal nəqliyyat logistika mərkəzinə çevrilməsinə, xarici ticarət əlqələrin həm neft və həm də qeyri neft sektoru üzrə şaxələndirilməsinə səbəb olcaqdır.

Azərbaycanın okeana birbaşa çıxışının olmaması ölkəni bir sıra xidmət növləri üzrə ixracı genişləndirməyə vadar edir. Bu mənada Azərbaycanın nəqliyyat və logistika mərkəzinə çevrilməsi üçün geniş layihələr həyata keçirilir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xətti və Ələt beynəlxalq dəniz limanı başda olmaqla nəqliyyat infrastrukturunun modernləşdirilməsi Azərbaycanı Avropa və Asiya qitələri arasında əlverişli bir nəqliyyat həbına çevirir. Azərbaycan TRACECA xəttinin (4,577 km) üzərində yerləşir ki, bu da Avropa ilə Asiyayı birləşdirən Şimal-Cənub (6,978km), Transsib (9,200km) və Cənub dəhlizi (11,700km) ilə müqayisədə daha qısadır.

Üstəlik Türkiyədə Bosfor boğazından keçən Mərmərə layihəsi imkan verəcək ki, Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə üzərindən yüklər və sərnişin Avropa və Asiya arasında vaxt və məsafə baxımından sərfəli şərtlərlə daşınsın.[22.s 92]

TASİS proqramı çərcivəsində həyata keçirilən və təməli 1993-cü ildə 8 ölkə(Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan, Qazaxstan, Qırğızıstan, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistan) tərəfindən qoyulan TRASEKA(TRACECA–TRANSPORT CORRIDOR EUROPE CAUCASUS ASIA) layihəsi Avropadan Çinə və əksinə yüklərin daha qısa zaman kəsiyində və təhlükəsiz daşınmasını təmin edəcəkdir. Dəhlizin digər alternativ dəhlizlərə nisbətən cəlbediciliyinin artırılmasında, Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikalarının birgə layihəsi olan və hal-hazırda inşası davam etdirilən Bakı-Tiflis-Qars dəmir yolu xəttinin istifadəyə verilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mərkəzi Asiya ölkələrinin də bu marşrutu xüsusi ilə önəmsəyirlər. Belə ki, Bakı-Tiflis-Qars dəmir yolu və 2013-cü ildə istifadəyə verilmiş Bosfor boğazının altından keçən “Marmaray” sürətli dəmir yolu tuneli vasitəsilə Avroya birbaşa çıxış təmin ediləcək. Bu da Mərkəzi Asiya ölkələrinin məhsullarının Avropaya və əks istiqamətdə böyük həcmdə sənaye məhsullarının, istehlak mallarının daşınması baxımından son dərəcə əhəmiyyətli və perspektivlidir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu yolu ilə qatarların 2017-ci ildə işə düşəcəyi proqnozlaşdırılır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu istismara verildikdən sonra Çindən Avropaya yüklərin çatdırılması 12-15 gün təşkil edəcək və nəticədə dəniz daşımaçılığına nisbətən yüklərin mənzil başına çatdırılması müddəti 2 dəfədən çox qısalacaqdır. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun istifadəsi ilə əlqadar proqnozlaşdırılır ki, yük daşımalarının həcmi 5-ci istismar ilindən sonra 3 milyon ton, 8-ci istismar ilində 6-8 mln. ton, sonrakı dövrlərdə isə 10 mln. ton və daha çox olacaqdır.

Azərbaycanın neft və neft məhsullarının ixracında önəmli şaxələndirilmə istiqaməti kimi Şimal-Cənub dəhlizində cəzbedici hesab edilir. “Şimal-Cənub” beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi haqqında razılaşma Rusiya, İran və Hindistan arasında 2000-ci il sentyabrın 12-də Sankt-Peterburq şəhərində bağlanmışdır və hazırda Belarus Respublikası, Bolqarıstan Respublikası, Ermənistan Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası, Oman Sultanlığı, Tacikistan Respublikası, Suriya, Türkiyə Respublikası, Ukrayna, Azərbaycan layihənin iştirakçılarıdır. Dəhlizin yaradılmasında əsas məqsəd iştirakçı ölkələr arasında yük və sərnişin daşımalarının təşkilində nəqliyyat əlaqələrinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, üzv-ölkələrin dəmir yolu, avtomobil, dəniz, çay və hava nəqliyyatı xidmətlərinin beynəlxalq bazara çıxışının təmin edilməsi, beynəlxalq daşımaların həcmının artırılmasına yardım göstərilməsi, üzv-dövlətlərin ərazisi ilə tranzit yük və sərnişin daşımalarında vaxtın qısaltılması və tranzit daşımaların dəyərinin minimuma

endirilməsini təmin etmək üçün razılaşdırılmış nəqliyyat siyasətinin həyata keçirilməsi və dəhliz boyunca hərəkət edən nəqliyyat vasitələrinin təhlükəsizliyinin həyata keçirilməsi, xarici ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsidir. “Şimal-Cənub” dəhlizindən istifadə etməklə Hind okeanı hövzəsindən Avropaya yükləri daha tez və daha ucuz, təhlükəsiz şəkildə daşımaq mümkün olacaqdır. Dəhliz üzrə əsas daşımalar Rusiya ərazisində Buslovskaya-Sankt-Peterburq-Moskva-Ryazan-Koçetovka-Rtişevo-Saratov-Volqoqrad-Həştərhan istiqamətində dəmir yolu ilə buradan isə İrana qədər 3 əsas marşrut üzrə həyata keçirilir və daha sonra isə hər üç marşrut İran ərazisi ilə davam edərək Fars körfəzinə və Hindistana çatacaqdır.

1. Transxəzər marşrutu: Rusiya tərəfində marşrut Həştərhan, Olya və Mahaçqala, İran tərəfində isə Ənzəli, Əmirabad və Nouşəhr imanlarından keçir.
2. Şərq marşrutu: Qazaxıstan və Türkmənistandan keçməklə birbaşa dəmir yolu ilə İrana keçir.
3. Qərb marşrutu: Rusiya ərazisində Həştərhan və Mahaçqaladan keçməklə Azərbaycan ərazisi ilə Samurdan Astaraya, daha sonra inşası davam etdirilən Astara – Rəşt – Qəzvin yeni dəmir yolu vasitəsilə İran dəmir yollarına istiqamətlənəcəkdir.

Şimal-Cənub dəhlizinin istifadəsi nəticəsində İran körfəzi ölkələri ilə dəhlizin digər iştirakçı ölkələri ilə xarici ticarət əlaqələri, ticarət dövriyyəsi genişlənəcəkdir və dəhliz iqtisadi, maliyyə və vaxt baxımından da əlverişlidir, sərfəlidir. Azərbaycan da bu tranzitdən böyük həcimdə gəlir əldə edəcəyi proqnozlaşdırılır.

Azərbaycanın Neft strategiyasının məqsədi xarici sərmayədarların köməyi ilə neft-qaz sektorunun gücləndirilməsi, yataqların birgə istismar olunması, hasil ediləcək xam neftin dünya bazarlarına çıxarılması və əldə olunacaq böyük həcmli maliyyə vəsaitlərini iqtisadiyyatın digər sahələrinə yönəltmək yolu ilə sosial-siyasi dirçəlişə nail olunması olmuşdur. Azərbaycanın hazırkı yüksək və sürətli inkişafı neft strategiyasının və ölkə rəhbərliyimizin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi və siyasi fəaliyyətin nəticəsidir.

Hazırkı mərhələdə Azərbaycanın qarşısında duran əsas vəzifə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini sürətləndirmək, neft gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf tempini gələcək illərdə də qoruyub saxlamaq və onun ixrac imkanlarını genişləndirməkdir. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış İnkişaf Konsepsiya”sında ixrac yönümlü iqtisadi model əsas götürülmüşdür və nəzərdə tutulur ki, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi qeyri-neft ixracının artımına səbəb olacaqdır. Qeyri-neft sənayesinin sürətli inkişafı ilə yanaşı, innovasiya fəaliyyətinin təşviqi və

genişləndirilməsi ölkədə biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması üçün əlverişli zəmin yaradacaqdır.[23.s 92]

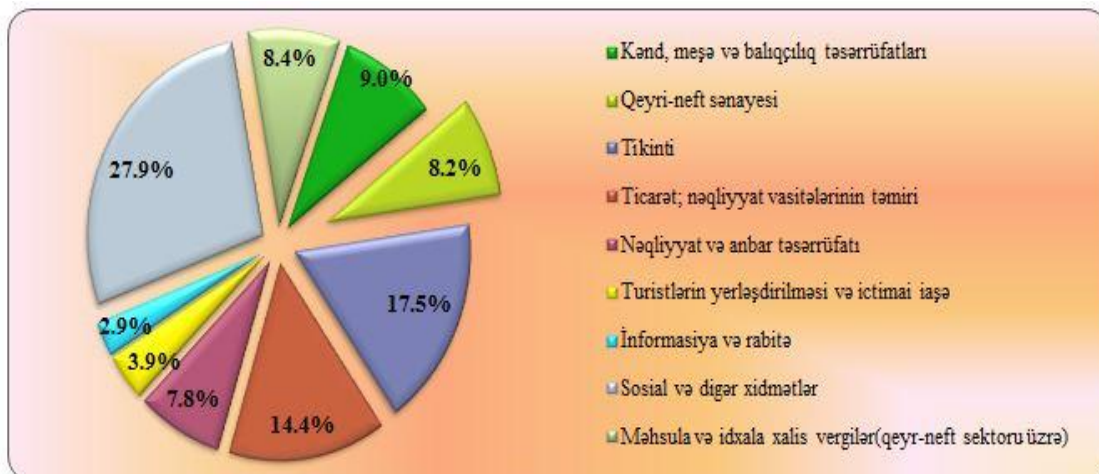
Bildiyimiz kimi, neft və qaz təbii resurs olaraq, tükənən resurslara aid olduğundan bu gün Azərbaycanın əsas problemi neft gəlirlərinin daha uzunmüddətli, çox gəlir gətirən layihələrə, sahələrə sərf edilməlidir. Çünki, əgər bu vəsaitlər aktivlərə və investisiyaya çevrilərsə, uzunmüddətli perspektivdə daha yüksək gəlir gətirə və xalqımızın xoşbəxt, firavan gələcəyinə xidmət etmiş olar. Həm də bildiyimiz kimi, dünya təcrübəsində də Azərbaycan kimi əsas gəlirləri neft-qaz ixracından asılı bir sıra dövlətlər də vardır ki, onlar da neftin ixracının iqtisadiyyatdakı rolunu qiymətləndirmək və müəyyənləşdirmək məqsədi ilə iqtisadi artıma nail olmaq üçün neftdən gələn gəlirləri digər sahələlərin inkişafına yönəldərək uzunmüddətli kompleks iqtisadi inkişafa və ölkə əhalisinin yüksək həyat standartına malik olmasına nail ola bilmişlər, iqtisadiyyatlarını diversifikasiya etdirmişlər. Amma təəssüflər olsun ki, neft-qaz resursları ilə zəngin olan əksər ölkələr təbiətin onlara verdiyi imkanlardan layiqincə yararlanmamışlar. İqtisadi ədəbiyyatlarda bu proses “Resurs lənəti” kimi qiymətləndirilərək akademik V.M. Polteroviç və onun həmkarları tərəfindən tədqiq edilmişdi. Tədqiqatlar göstərmişdir ki, ölkənin xammal ixracı üzrə oriantasiya olunması “Holland Sindromu” və “Xammal ixtisaslaşması tələsinə” kimi neqativ hallara səbəb ola bilər. Diqqət çəkən digər məqamlardan biri də neftin qiymətinin stabil və dayanıqlı olmamasıdır ki, bu da qiymətlərin enməsi dönməndə ixracın həcmnin artmasına baxmayaraq, neftdən gələn vəsaitlərin kəskin azalması ilə nəticələnir. Bu proses isə iqtisadiyyatı neft gəlirləri üzərində qurulmuş ölkələr üçün böyük zərbədir.

Respublikamızda 1999-cu ildə Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun yarandan bəri neftdən gələn gəlirlərin perspektiv, səmərəli idarə olunmasına yönəldilmiş layihələr, tədbirlər həyata keçirilmişdir və hazırda da bu işlər daha da sürətli vüsət almışdır. Qeyd edək ki, Azərbaycanın neft gəlirlərinin ən perspektivli və uzunmüddətli gəlir verəcəyi sahələr kimi turizm sahəsi, kənd təsərrüfatı, informasiya və rabitə, neft və kimya sənayesi, emal sənayesi, ölkəmizin nəqliyyat-logistika mərkəzi olmaq potensialı və. s yüksək dəyərləndirilir. Azərbaycanın yuxarıda qeyd etdiyimiz sahələrdən istənilən səviyyədə bəhrələnməsi üçün artıq yüksək səviyyəli infrastruktur, təbii imkanları, ixtisaslı kadrları və digər potensialları vardır. Respublika Prezidentimiz İlham Əliyev daha yüksək nəliyyətlər əldə olunması, davamlı inkişaf, modernizasiya, sahələrarası və sahələrdaxili diversifikasiya, səmərəliliyin yüksəldilməsi, diqqət və qayğının artması, nəzarətin yönəlməsi və.s məsələləri nəzərə alaraq, 2011-ci ili “Turizm ili”, 2013-cü ili Azərbaycan Respublikasında “İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT)” ili, 2014-cü ilin “Sənaye ili”, 2015-ci ili “Kənd təsərrüfatı” ili elan edilməsi ilə əlaqədar

sərəncam imzalamışdır. Məhz həmin illər adları çəkilən sektorlar üzrə genişmiqyaslı inkişaf müşahidə edilmişdir. Bundan başqa “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”, “2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüyn inkişafına dair Dövlət Proqramı”ları həyata keçirilməyə başlanmışdır və bu proqramlar birbaşa kənd təsərrüfatının inkişafına yönəlmiş təbirlərdir. Azərbaycanın təbii şəraiti turizm və kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracyönümlülüyü üçün çox əlverişlidir. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə 2014-cü ildə ölkəmizə gələn turistlərin 94,3%-i turizm məqsədi, 5,7%-i isə digər məqsədlər daşmışdır. Elə məhz göstərici də turizm sektorunun nə dərəcədə perspektivli olmasının əyani sübutudur. Respublikamızda turistlərin cəlbediciliyi məqsədləri ilə bu sahəyə neft gəlirləri hesabına investisiyalar cəlb edilməli, turizm xidmətləri və sənayesi əsaslı inkişaf etdirilməlidir. Belə olan halda turizmin əksər növləri üzrə yüksək turistik potensiala malik Azərbaycan həm daxili, həm də xarici turizm üçün cəlbedici olar. Respublikasında Turizmin İnkişafına dair “2002-2005”, “2010-2014”, “2008-2016”-ci illərə aid Dövlət proqramları həyata keçirilmişdir.

Həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət və görülmüş işlər nəticəsində, ölkəmizdə son 10 ildə ümumi daxili məhsul istehsalı real ifadədə 2.4 dəfə, o cümlədən sənaye 2.3 dəfə, kənd təsərrüfatı 1.4 dəfə, tikinti sektoru 3.1 dəfə, nəqliyyat sektoru 2.2 dəfə, rabitə və informasiya sektoru 5.5 dəfə artmışdır. 2006-2015-ci illər ərzində adambaşına ÜDM istehsalı üzrə 2.1 dəfə artım qeydə alınmış, qeyri-neft sektoru üzrə yaradılmış əlavə dəyər real ifadədə 2.3 dəfə artmışdır. 2015-ci ildə də ölkədə iqtisadi artım qeydə alınmış, qeyri-neft sahələrinin və regionların davamlı inkişafına nail olunmaqla iqtisadiyyatın şaxələnməsi sürətlənmiş, innovativ və biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüş, özəl sektorun inkişafı üçün əlverişli investisiya və rəqabət mühiti yaradılmışdır. İqtisadi və sosial tərəqqinin əsas göstəricisi olan ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsalı 2015-ci ildə əvvəlki illə müqayisədə 1.1 faiz artaraq 54.4 milyard manata çatmışdır. ÜDM-in hər nəfərə düşən həcmi 5703.7 manat (5558.7 ABŞ dolları) təşkil etmiş və 0.1 faiz azalmışdır. Ötən il ərzində malların istehsalında 28.4 milyard manat, xidmətlərin istehsalında isə 21.4 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmışdır. Hesabat ilində iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru 1.1 faiz artmış, onun ÜDM-də xüsusi çəkisi əvvəlki ildəki 61.3 faizdən 69.3 faizə yüksəlmişdir. Ümumi daxili məhsulun 30.7 faizi neft-qaz istehsalı və emalı sahələrinin payına düşmüşdür. Neft sektoru əvvəlki ilə nisbətən 1.2 faiz artmışdır. [24.s 92]

Qrafik 4. 2015-ci ildə qeyri-neft sektorunda yaradılmış əlavə dəyərin sahələr üzrə bölgüsü. mənbə:<http://economy.gov.az/images/pdf/hesabat-2015.pdf>

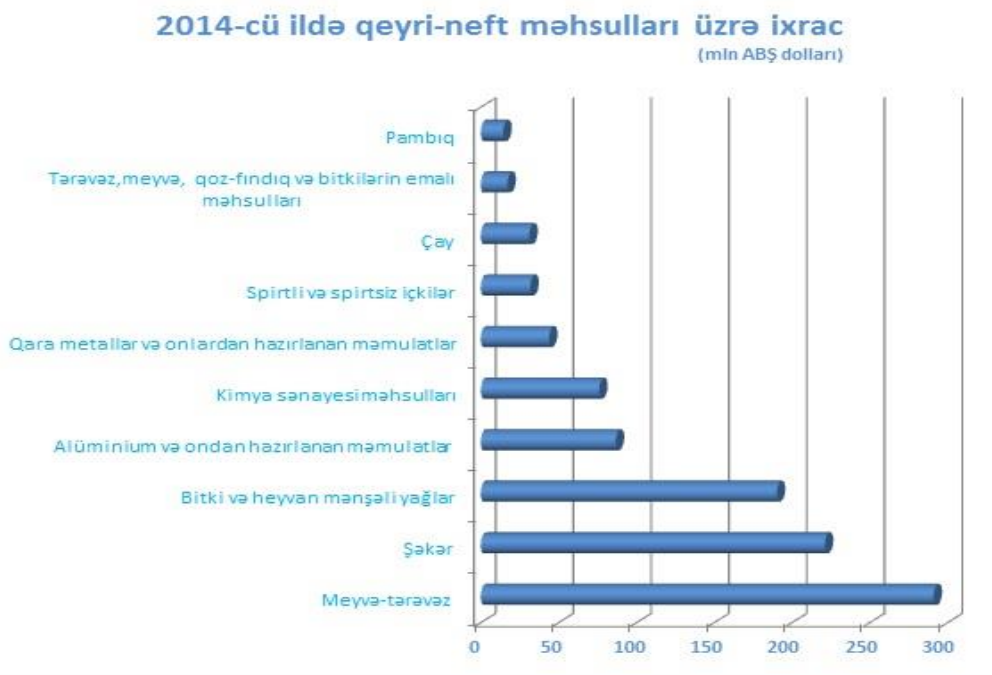

Qrafik 4-də gördüyümüz kimi 2015-ci ildə ən yüksək əlavə dəyər 27,9 sosial sahələrdə ən az əlavə dəyər isə turizmin yerləşdirilməsi informasiya və rabitə sahəsində 2,9% müşahidə edilmişdir. 2015-ci ilin yanvar-dekabr ayları ərzində ölkənin qeyri-neft sektorunda 37.7 milyard manatlıq əlavə dəyər yaradılmış və ümumilikdə onun 59.0%-dən çoxu sosial və digər xidmətlər, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri və tikinti sahələrinin payına düşmüşdür. Qeyri-neft sənayesi isə 7.7 milyard manat təşkil etmiş və ötən illə müqayisədə 8,4% yüksəlmişdir. 2015-ci il ərzində iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 16.0 mlrd. manat əsas kapitalla investisiya cəlb edilmişdir. Əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi sərmayələrin 44.9%-i neft sektorunun, 55.1%-i isə qeyri-neft sektorunun inkişafında sərf olunmuşdur. Bu vəsaitin 56.0%-ni daxili investisiyalara, 44.0%-ni isə xarici investisiyalara aiddir.

Hazırda neft gəlirlərinin istiqamətləndiyi perspektivli sahələrdən bir də Respublika Prezidentimiz İlham Əliyev daim vurğuladığı kimi “Neft kapitalını insan kapitalına çevrilməsi”nə yönləndirilməsidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2007-cı il 16 aprel tarixli 2090 nömrəli “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi barədə Sərəncam imzalamışdır və bu sərəncama Dövlət Proqramının Dövlət Neft Fondunun vəsaiti və qanunvericiliklə qadağan olunmayan digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilməsi qeyd edilmişdir. Bu proqramın maliyyələşdirilməsi məqsədilə 2008-2015-ci illər ərzində Dövlət Neft Fondu tərəfindən ümumilikdə 156 829,30 min manat, o cümlədən 2015-ci il üzrə 35 538,03 min manat məbləğində vəsait sərf olunub. Bu vəsait Dövlət proqramı çərçivəsində xarici ölkələrdə təhsil alanların yaşayış, təhsil haqqı, yol, sığorta və digər xərclərinin ödənilməsinə sərf edilmişdir. 01.01.2016-cı il tarixinə olan məlumatlara görə “2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici

ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət proqramı” çərçivəsində 3283 nəfər tələbə xaricdə təhsil alır. Həmin tələbələr gələcəkdə mükəmməl səviyyədə yiyələndikləri peşələrdə çalışaraq ölkəmizin iqtisadi tərəqqisini sürətləndirəcəklər.

Aşağıdakı diaqramda Azərbaycanın ən çox ixrac etdiyi 10 məhsul növünün ixrac dəyəri göstərilmişdir. Diaqram 3.

Mənbə: <http://www.azpromo.az/4/az/348#.VxZSYkhGSK8>

Diaqramda gördüyümüz kimi, qeyri-neft ixracının əsas strukturu 2014-ci ildə belə olmuşdur: kimya sənayesi məhsulları 76,12 mln. ABŞ dolları, pambıq 14,5 mln ABŞ dolları, qara metallar və onlardan hazırlanan məmulatlar 43,92 mln. ABŞ dolları, alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar 86,78 mln. ABŞ dolları, meyvə-tərəvəz 291,08 mln. ABŞ dolları, bitki və heyvan mənşəli yağlar 190,33 mln. ABŞ dolları, alkoqollu və alkoqolsuz içkilər 31,88 ABŞ dolları. əldə etmişdir. Diaqram 3-də verilmiş sahələr Azərbaycanın ixracı üçün da perspektivli olduğundan neft gəlirlərini həmin sahələrin inkişafına yönəldərək daha yüksək nəliyyətlər əldə etmək olar.

Onu da qeyd edək ki, son dövrlər ölkəmizdə yüksək gəlirli sahə kimi kənd təsərrüfatının və qida sənayesi üzrə süd məhsulları, meyvə-tərəvəz, üzümçülük, şəkər məhsulları, içkilər, heyvandarlıq, balıqçılıq, arıçılıq və arı məhsulları, üzvi yağlar, çay məhsulları, qoz-fındıq, taxıl, konservləşdirilmiş ərzaq məhsulları istehsalına dövlət tərəfindən xüsusi dəstək göstərilir. Turizm sektoru üzrə iş əsas inkişaf etməkdə olan subsektorlar kimi mədəni və irsi turizm, rekreasiya turizmi, biznes turizmi, eko-turizm, dini turizm, idman və macəra, dağ turizmi daha perspektivlidir.

Azərbaycanda neft gəlirlərinin yönəldilə biləcəyi və artan gəlirlər baxımından ən sürətlə böyüyən sahələrdən biri də İnformasiya Komunikasiya Texnologiyalarıdır. Neft gəlirlərinin yönəldilməsi üçün perspektivli olan digər sahəyə alternativ və bərpa olunan enerji istehsalı sektorunu da aid etmək olar. Azərbaycanın külək, günəş, biokütlə, geotermal mənbələrindən istifadə etdərək enerji istehsalı üçün böyük potensial imkanları var. Sənaye sahəsi Azərbaycanın ən gəlirli və şaxələndirilməyə ehtiyac duyulan sahələrdəndir. Neft gəlirlərinin tətbiqi sayəsində Azərbaycan iqtisadiyyatının sənayeləşdirilməsinə nail olmaq olar. Hazırda sənaye üzrə əsas inkişaf etməkdə olan subsektorlar yüngül sənaye, minerallar və mədən sənayesi, maşınqayırma və avadanlıq, kimya sənayesi hesab olunur.

Qeyd edək ki, Azərbaycanın gələcək inkişafında aşağıdakı iqtisadi amillərin rolu danılmazdır.

- Qeyri-neft sektorunun genişləndirilməsi hesabına davamlı iqtisadi inkişafa nail olunması;
- İqtisadiyyatın inkişaf istiqamətlərinin şaxələndirilməsinin genişləndirilməsi;
- Ölkənin ÜDM-nin tərkibində dövlət büdcəsinin formalaşdırılmasında təbii ehtiyatlar amilinin azaldılması və qeyri-neft amilinin üstünlüyününü təmin edilməsi;
- İqtisadiyyatda innovasiyaların tətbiqinin təmin edilməsi və beynəlxalq standartlara cavab verən güclü mexanizmlərinin yaradılması və s.

Neft sektorundan gələn gəlirlər hesabına Azərbaycanın Neft-qaz sektoru və neft-kimya sənayesi modernləşdirilməli, qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və inkişafı təmin edilməlidir, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi üçün lazımlı işlər görülməlidir, aqrar sektorun inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyinin təmini üçün tədbirlər görülməlidir, ticarət və xidmət üzrə fəaliyyət növləri genişləndirilməli və inkişaf etdirilməlidir, xarici ticarətin və investisiyaların strukturunun təkmilləşdirilməsi prosesləri təşkil edilməlidir.

3.2. Neft və neft məhsulları bazarının dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması.

Neft və neft məhsulları bazarının səmərəliliyini artırmaq üçün bazarın dövlət tənzimlənməsi labüddür. Azərbaycanın neft stragiyasını bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin formalarından biri olan strateji planlaşdırma kimi qəbul etmək olar. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi elə bir təsərrüfat

sistemidir ki, bu zaman dövlət bazarın ayrılmaz tərkib hissəsi olub kompleks hüquqi və sosial-iqtisadi vasitələrlə iqtisadi inkişafın effektivliyinin təmin edilməsi üçün şərait yaradır. Bazarın dövlət tənzimlənməsi dövlətin makroiqtisadi sabitliyi və iqtisadi inkişafı təmin etməsi üçün həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bazar mexanizmlərinin fəaliyyətinin labüd olduğu bir şəraitdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimləmə siyasəti əsasən xüsusi bölmənin gücü çatmadığı və küllü miqdarda investisiya, qayğı, diqqət, nəzarət tələb edən sahələrə yönəlmiş olur. Ölkəmizin inkişafında əvəzsiz rolu olan neft və neft məhsulları bazarının dövlət tənzimlənməsinin əsası 1994-cü ilin sentyabrın 20-də “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ilə qoyulmuşdur. Bildiyimiz kimi məhz bu sənədin imzalanması neft sektorunun inkişafını təmin edən küllü miqdarda xarici investisiyaların, sərmayələrin axınını təmin etmiş oldu və hazırda da neft-qaz sektoru həm yerli, həm də xarici investisiyalar hesabına dəstəklənir.

Dünya təcrübəsində neft və neft məhsullarının tənzimlənməsində bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət neft-qaz industriyasında mühüm funksiya olan elmi-texniki siyasətin təyinatı, normativ-hüquqi baza ilə təminat, fiskal koordinasiya, özəl sektorun energetik sahəyə cəlb edilməsi və digər bu kimi əhəmiyyətli məsələlər diqqət mərkəzində saxlanılır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində daxili bazarın tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istehsalın kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yüksəlməsinə səbəb olur. Neft məhsulları bazarının ixracyönümlü perspektivliyini genişləndirmək üçün dövlət tənzimlənmə tədbirləri tətbiq edilməli, sahələrdə stimullaşdırma sistemi formalaşdırılmalı, xarici ticarət fəaliyyəti beynəlxalq hüquq normalarına və dünya təcrübəsində qəbul olunmuş prinsiplərə uyğunlaşdırılaraq həyata keçirilməlidir.

Neft və neft məhsulları bazarının dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılmasının əsas elementləri kimi bu sahənin idarə sisteminin müasirləşməsi, neft-qaz hasilatı, emalı və nəqli prosesində dünya təcrübəsində sınaqdan keçmiş yeni texnika və texnologiyanın tətbiqi, yenidənqurma, təmir, bərpa işlərinin həyata keçirilməsi, emal prosesinin modernləşdirilməsi, nanotexnologiyalardan istifadə və digər məsələləri özündə əhatə edən layihə və proqramların yerinə yetirilməsi tədbirləri dəyərləndirilir. Neft və neft məhsulları bazarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə ölkəmizdə 1994-cü ildən bəri bir sıra normativ-hüquqi sənədlər imzalanmışdır. Onlara aşağıdakılar aiddir: 1994-cü il sentyabr ayının 20-də “Hasilatin Pay Bölgüsü” sazişi, 29 yanvar 1996-cı ildə “Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında Azərbaycan neftinin Rusiya Federasiyası ərazisindən tranziti haqqında” sərəncamı, 1996-cı il 8 mart tarixində “Karbonhidrogenləri nəqlətmənin bəzi mövcud Obyektlərinin (Vasitələrinin) təkmilləşdirilməsi və modernləşdirilməsi, yeni nəqlətmə Obyektlərinin (Vasitələrinin)

işlənib hazırlanması və bu cür Obyektlərin (Vasitələrin) köməyi ilə Karbohidrogenlərin Gürcüstan ərazisindən kənara nəql olunması haqqında” saziş, 18 noyabr 1999-cu ildə “İstanbul bəyannaməsi”, 29 dekabr 1999-cu ildə “Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəmərinin tikilməsi və istismara verilməsi tədbirləri haqqında” sərəncam, 15 may 2001-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Azəri-Çıraq-Günəşli” və Şahdəniz yataqlarının işlənməsi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri və “Şahdəniz” yatağından təbii qazın ixrac boru kəmərinin layihələrinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar təxirəsalınmaz tədbirlər haqqında sərəncam, 2001-ci il martın 12-də “Azərbaycanın təbii qazının Türkiyə Respublikasına tədarük edilməsinə dair Azərbaycan və Türkiyə Respublikaları arasında təbii qazın satışı və alışı haqqında müqavilə”, 2001-ci il sentyabrın 29-da “Təbii qazın Gürcüstan Respublikası ərazisindən tranziti, nəql edilməsi və satışına dair Azərbaycan və Gürcüstan Respublikaları arasında saziş”, 2012-ci il iyunun 26-da “Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında Trans-Anadolu təbii qaz boru kəməri sistemində dair” saziş, 30 iyun 2013-cü ildə isə TAP layihəsi üzrə beynəlxalq saziş, 29 oktyabr 2013-cü il tarixində “Azərbaycan təbii qazının dünya bazarına Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsilə nəqli ilə əlaqədar tədbirlər haqqında” sərəncam, 25 fevral 2014-cü il tarixli 287 sayılı Sərəncama əsasən “Cənub Qaz Dəhlizi” qapalı səhmdar cəmiyyəti təsis edilmişdir, 29 dekabr 1999-cu il tarixli 240 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu təsis edilmişdir, 2006-cı ilin dekabr ayının 6-da Dünya Bankı ilə Neft Fondu arasında “Vəsaitlərin idarə olunması və konsaltinq razılaşması” müqaviləsi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 sentyabr 2004-cü il tarixli 128 nömrəli Fərmanı ilə “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya” təsdiq edilmişdir, 23 sentyabr 2009-cu ildə “Neft-Qaz və Neftkimya Kompleksinin tikintisi layihəsinin reallaşdırılması məqsədi ilə dövlət qurumlarının nümayəndələrindən ibarət Komissiya yaradılması barədə” sərəncam, 14 fevral 2005-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005—2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Sərəncamı, 2 fevral 2009-cu ildə qüvvəyə minmiş “İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyətinə xüsusi iqtisadi rejimin tətbiqi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 30 may 1996-cı ildə qüvvəyə minmiş “Enerji resurslarından istifadə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 19 fevral 2015-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi ilə Malta Respublikasının Energetika və Səhiyyə Nazirliyi arasında Maltada neft və qaz sektoru çərçivəsində strateji əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumunun təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 23 sentyabr 2009-cu il tarixində “Neft, Qaz emalı və Neft-kimya Kompleksinin inşası ilə bağlı aidiyyəti dövlət qurumlarının nümayəndələrindən ibarət Komissiya yaradılması” ilə bağlı

prezidentin sərəncamı və s. Qeyd edək ki, təkcə “Əsrin müqaviləsi” imzalanandan bəri ARDNŞ və xarici neft şirkətləri arasında karbohidrogenlərin kəşfiyyatı, hasilatı və məhsulun pay bölgüsü prinsipi üzrə 26 saziş imzalanmışdır.

Azərbaycanın neft və neft məhsullarının həmçinin bütovlikdə energetika bazarının dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması zərurətdən irəli gələrək Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 18 aprel 2001-ci il tarixli 458 nömrəli Fərmanı ilə Yanacaq və Energetika Nazirliyi yaradılması təsdiq edilmişdi. Nazirliyin adı 6 dekabr 2004-cü ildə dəyişdirilmiş, Sənaye və Energetika Nazirliyi adlandırılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 oktyabr 2013-cü il 3 tarixli müvafiq Sərəncamı əsasında bu dövlət orqanı adı dəyişdirildi və Azərbaycanın Energetika Nazirliyi kimi təsdiq olundu. Strukturu Mərkəzi aparatdan, Dövlət Enerji Nəzarəti İdarəsindən və Dövlət Qaz Nəzarəti İdarəsindən ibarət olan Energetika Nazirliyinin Əsasnaməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 aprel 2014-cü il tarixli 149 sayılı Fərmanı ilə qanuni qüvvəyə minmişdir. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi neft, qaz, elektrik enerjisi, alternativ enerji mənbələri, enerji səmərəliliyi və digər bu kimi məsələlərin həlli enerji sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır. Ümumilikdə, ölkənin enerji siyasətinin həyata keçirilməsində Energetika Nazirliyinin yerinə yetirdiyi əsas missiya proqnozlaşdırma və nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi, habelə enerji balansının hazırlanmasıdır. Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi öz tənzimləyici fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri rəhbər tutur. Əsasnamə üzrə müəyyənləşmiş fəaliyyət istiqamətlərinə əsaslanaraq qeyd edək ki, Energetika Nazirliyi enerji sahəsində vahid dövlət siyasətinin formalaşdırılmasında iştirak etməklə, bu siyasətin həyata keçirilməsini, enerji resurslarından səmərəli istifadə ilə bağlı tədbirlərin görülməsini və bu sahədə dövlət maraqlarının qorunmasını, enerji sahəsində vahid elmi-texniki siyasətin təmin edilməsini, bu sahənin inkişafını, normayaratma fəaliyyətini yerinə yetirir, müvafiq sahədə fəaliyyət göstərən dövlət mülkiyyətində olan, səhmlərinin və ya əmlakının 2/3 hissəsindən çoxu birbaşa və dolayısı ilə dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətinin tənzimlənməsində əsas rol oynayır.

Neft və neft məhsulları bazarın səmərəliliyinin yüksədilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi energetika sahəsində xarici əməkdaşlıq üzrə qazanılmış nəliyyətlərin qorunması və daha da inkişafına çalışır.

Energetika Nazirliyi ilə Avropa İttifaqı, Belarus, Yunanıstan, Avstriya, Almaniya, İsveçrə, Koreya, Suriya, Sloveniya, Bolqarıstan, Rumıniya, Gürcüstan, Türkiyə, Ukrayna, Serbiya, Albaniya, Fransa, Malta, İraq hökumətləri arasında təbii qaz, neft, elektrik enerjisi sektorunda əməkdaşlığa dair 25-dən çox Anlaşma Memorandumu imzalanmış, beynəlxalq tədbirlərin keçirilməsinə dəstək nümayiş olunmuşdur. Hal-hazırda nazirlik tərəfindən ölkələr arasında enerji sahəsində əməkdaşlığın genişləndirilməsi məqsədilə aidiyyəti qanunvericilik aktlarının layihələri, o cümlədən, “Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Pakistan İslam Respublikası Hökuməti arasında enerji sahəsində əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu” layihəsi, “Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi ilə İndoneziya Respublikası Energetika və Mineral Ehtiyatlar Nazirliyi arasında energetika sahəsində əməkdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu” layihəsi, “Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Əlcəzair Xalq Demokratik Respublikasının Hökuməti arasında neft-qaz sahəsində əməkdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu” layihəsi, “Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Bəhreyn Krallığı Hökuməti arasında energetika sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu” layihəsi, “Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi ilə Oman Sultanlığı Neft və Qaz Nazirliyi arasında energetika sahəsində əməkdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu” layihəsi, “Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi ilə Gürcüstan Energetika Nazirliyi arasında elektroenergetika sahəsində əməkdaşlığa dair Anlaşma Memorandumu” layihəsi və “Türkmənistan Hökuməti, Azərbaycan Respublikası Hökuməti və Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında enerji sahəsində gələcək əməkdaşlığın inkişafına dair Anlaşma Memorandumu” layihəsi işlənilib hazırlanır.[25.s 92]

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında və sosial həyatında müstəsna əhəmiyyətə malik olan yanacaq-energetika kompleksinin daha da inkişaf etdirilməsi, əhalinin və iqtisadiyyatın enerji resursları ilə təminatının yaxşılaşdırılması və enerjidaşıyıcılardan istifadənin səmərəsinin artırılması məqsədi ilə 14 fevral 2005-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti “Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005—2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalamışdır və sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll olunması Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti və Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyinə tapşırılmışdır. Azərbaycanın Energetika Nazirliyinin 2015-ci il ərzində yanacaq-energetika kompleksində görülmüş işlər barədə hesabatında qeyd edilir ki, “Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı üzrə (2005-2015-ci illər) Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası, digər dövlət proqramlarının aidiyyəti bəndlərinin icrası yanacaq-energetika kompleksinin dayanıqlı inkişafını təmin etməyə şərait yaratmışdır. Azərbaycan artıq

nəinki özünün enerji təhlükəsizliyini təmin etmiş, eyni zamanda regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında əsas tərəfdaşlardan biri olmuş, ölkəmiz böyük nüfuz sahibinə və lider dövlətə çevrilmişdir. Neft və qaz sənayesi, Qaz təchizatı, Elektroenergetika sektoru və Yanacaq-energetika kompleksinin idarə olunması sahələrinin başlıca istiqamətlərini əhatə edən 69 tədbirdən ibarət “Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı”nın icrası uğurla yekunlaşdırılmışdır. Bu proqram çərçivəsində görülmüş işlərin təhlili göstərir ki, həyata keçirilən tədbirlər enerji resurslarının istehsalı, emalı, nəqli, saxlanması, uçotu və istehlakı sahəsində mütərəqqi texnologiyanın tətbiqinə əsaslanmış, energetika sektorunda sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılması, ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi, elektrik enerjisi və qaz istehlakında bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğunlaşdırılmış idarəetmə sisteminin tətbiqi istiqamətində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilmişdir. Energetika Nazirliyi tərəfindən növbəti illəri əhatə edən “Azərbaycan Respublikasının yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2015-2025-ci illər) üzrə Dövlət Proqramı”nın hazırlanması istiqamətində də müvafiq işlər reallaşdırılır.

Azərbaycanın neft və neft məhsulları bazasının dövlət tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Fərman və Sərəmanları, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin Qərarları, Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyinin normativ-hüquqi sənədləri, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qanunları əsasında aparılır. Neft məhsulları bazasının dövlət tənzimlənməsi nəticəsində məhsulların istehsalı və şaxələnməsi sürətlənir. Qeyd edək ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin “Neft-kimya sənayesində idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 2 aprel 2010-cu il tarixli sərəncamına əsasən, “Azərikimya” İstehsalat Birliyi kimi SOCAR-ın tərkibinə birləşdirildikdən sonra bu sahədə fəaliyyətin gücləndirilməsi, neft-qaz emalı və neft-kimya sənayesinin daha sıx inteqrasiyası, səmərəliyin, məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi şirkətin prioritet istiqamətlərindən biri olmuşdur .

SOCAR tərkibinə daxil olan müəssisə və təşkilatlarında vahid formada və beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun olaraq tənzimlənməsini həyata keçirir. SOCAR-ın 24 dekabr 2014-cü il tarixli əmri ilə “Azərneftyağ” neft emalı zavodunun 1 yanvar 2015-ci il tarixdən Heydər Əliyev adına Bakı Neft Emalı Zavoduna qoşulmaqla fəaliyyətinə xitam verilməsi qərara alınıb. “Azərneftyağ” zavodunun fəaliyyətinə xitam verərək Heydər Əliyev adına Bakı Neft Emalı zavoduna birləşdirməkdə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin (SOCAR) məqsədi iki zavodu bir mərkəzdən idarə etməkdir. SOCAR-ın tərkibinə neft-qaz emalını həyata keçirən “Azərikimya” İstehsalat Birliyi, Heydər Əliyev adına Bakı Neft Emalı Zavodu, Qaz Emalı Zavodu, Karbamid zavodu fəaliyyət göstərir. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan

Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin tapşırığına əsasən, ölkədə ekoloji durumun yaxşılaşdırılması məqsədilə “Avro-3”, “Avro-4” və “Avro-5” standartlarına keçidin sürətləndirilməsi üzrə tədbirlərin icrası ilə bağlı SOCAR-ın emal müəssisələrində bir sıra yenidənqurma tədbirləri həyata keçirilərək mövcud texnoloji qurğuların modernləşdirilməsi, istehsal gücünün artırılması və ekoloji mühitin yaxşılaşdırılması məqsədilə nəzərdə tutulmuş layihələrin icrası sürətləndirilərək bir neçə layihənin icrasına start verilmişdir.

Dünyanın xarici ticarət əlaqələrinin tənzimləyicisi hazırda 162 üzvü olan Ümum Dünya Ticarət Təşkilatıdır, ancaq, Azərbaycan təşkilatın üzvü deyil. Azərbaycan təşkilatda müşahidəçi statusa malikdir və 1997-ci ildən bəri üzvləmə ilə bağlı danışıqlar aparılır. Dünya neft və neft məhsulları bazarının tənzimləyici təşkilatı OPEK-dir. Azərbaycan Qaz İxrac edən Ölkələrin Forumunda və OPEC-in toplantısında müşahidəçi qismində iştirak edir. Neft İxrac edən ölkələr təşkilatı (OPEC) 1960-cı ildə global xam neft qiymətlərinin və neft əldə edilməsi həcmi üzrə fəalliyətlərin koordinasiyasının tənzimlənməsi məqsədilə yaradılıb. OPEK-in 2014-cü ilin hesabatlarına görə, hazırda bu təşkilatın təsdiq edilmiş neft ehtiyatları 1,206.00 milyard barel təşkil edir ki, bu da dünyanın təsdiq edilmiş neft ehtiyatlarının 81%-ni təşkil edir. OPEK-in təsdiq edilmiş neft ehtiyatlarının 66%-i Yaxın Şərqi payın düşür. OPEK-ə daxil olmayan dünya ölkələrinin təsdiq edilmiş neft ehtiyatları isə 19% yəni 286,9 milyon barel təşkil edir. 2014-ci ildə OPEK-in təsdiq edilmiş neft ehtiyatlarının 24,9%-i Venesuellanın, 22,1%-i Səudiyyə Ərəbistanının, 13,1%-i İranın, 11,9%-i İraqın, 8,4%-i Küveytin, 8,1%-i Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin, 4,0%-i Livianın, 3,1%-i Nigeriyanın, 2,1%-i Qatarın, 1,0%-i Əlcəzair, 0,7%-isə Anqola və Ekvadorun payına düşür. Qeyd edək ki, Hazırda dünyanın gündəlik neft hasilatı 97 milyon barel təşkil edir ki, bunun da üçdə biri OPEK-in payına düşür. Səudiyyə Ərəbistanı gündəlik neft hasilatını 12,5 milyon barel təşkil edir. Xatırladaq ki, OPEK-in məlumatlarına görə 2015 –ci ilin iyun ayında dünyada gündəlik neft hasilatına görə ardıcılıq belədir: [26.s 92]

1. Səudiyyə Ərəbistanı - 11.725.68 barel.
2. ABŞ - 11.104.51 barel.
3. Rusiya - 10.396.97 barel.
4. Çin - 4.372.45 barel.
5. Kanada - 3.856.44 barel.
6. İran - 3.589.39 barel.
7. BƏƏ - 3.213.19 barel.

8. İraq - 2.986.64 barel.

9. Meksika - 2.936.01 barel.

10. Küveyt - 2.796.79 barel.

22. Azərbaycan - 931.88 barel.

OPEK-in əsasnaməsinə əsasən, təşkilat üzv ölkələrin birgə neft siyasətini dəstəkləyir, onların fərdi və kollektiv maraqlarına xidmət edir, sabit gəlirlərin təminatının təmin edilməsinə çalışır, beynəlxalq bazarlarda neftin qiymətinə nəzarət edir, zərərli və lazımsız qiymət tərəddüdlərinin aradan qaldırılmasına çalışır, təşkilata daxil olmamasından asılı olmayaraq bütün neft ixrac edən ölkələrin stabil gəlir əldə etmələrinə şərait yaratmaq, neft təchizatçılarının və neft istehlak edən ölkələrin maraqlarını nəzərə alaraq neftin təchizatında müntəzəmliliyin təmini və iqtisadi səmərəliliyə nail olunmasını dəstəkləyir, neft hasilatın yönəlmiş investisiyaların rentabelliyyəsinə şərait yaradır və digər tənzimləmə tədbirlərini həyata keçirir. OPEK-in əsas qurucu üzvləri 1960-cı ildə təşkilatın yaradılması ilə bağlı imzalanmış Bağdad Konfransının iştirakçısı olan Venesuela, Səudiyyə Ərəbistanı, İran, İraq, Küveytdir. OPEK-ə oxşar maraqlara xidmət edən bütün ölkələr üzv ola bilər ancaq, üzvlüyə namizəd olan ölkə təşkilatın bütün üzvlərinin $\frac{3}{4}$ - səs çoxluğunu toplamaqla və əsas qurucu ölkələrin hamısının razılığı olduğu halda qəbul edilə bilər. Hazırda neft ticarəti üzrə dünya bazarının demək olar ki, yarı hissəsi OPEK-in nəzarəti altındadır və bu səbəbdən də adı çəkilən bu təşkilat qiymət və hasilat səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. OPEK təşkilatının tərkibinə 13 ölkə İran, İraq, Küveyt, Səudiyyə Ərəbistanı, Venesuela, Qətər, Liviya, BƏƏ, Əlcəzair, Nigeriya, Ekvador, İndoneziya və Anqola daxildir. Təşkilatın baş-qərargahı Vyana şəhərində yerləşir. Təşkilatın rəsmi dili ingilis dilidir. OPEK-in əsas funksiyalarına aşağıdakılar aiddir.

- İştirakçı ölkələrin neft siyasətinin koordinasiyası;
- Maraqların qorunması üçün effektiv və individual vasitələrin yaradılması;
- Dünya neft qiymətlərinin sabit olaraq qalmasını təmin etmək;
- OPEK üzvü olmayan neft ixrac edən ölkələrlə əməkdaşlıq.

OPEK-in dünya neft bazarındakı yeri və rolu onun dünya neft bazarında neftin tənzimləyicisi kimi xam neftin miqdarı və qiymətlərə təsir imkanları ilə müəyyən olunur. Təşkilat tərəfindən dünya bazarlarında neftin qiymətinin sabit saxlanması məqsədilə hasilat kvotası müəyyənləşdirilir. Daha sonra müəyyən olunmuş ümumi

kvotalar ölkələr arasında bölüşdürülür. Dünya neft bazarında qiymətlərin bir sıra növü vardır:

- OPEK üzvü olan ölkələrin hökumətləri tərəfindən müəyyən edilən rəsmi satış qiymətləri

- OPEK-ə daxil olmayan ixracatçıların rəsmi satış qiymətləri. Bu qiymətlər həmin ölkələr tərəfindən OPEK-in qiymət səviyyəsindən, bazarın vəziyyətindən, hasilat xərclərindən və s. asılı olaraq müəyyən olunur.

- Müxtəlif düsturlara görə hesablanan qiymətlər, o cümlədən “net-bek” qiymətləri

- Azad bazarda fəaliyyət göstərən və tələb-təklif nisbətinin təsiri altında formalaşan birdəfəlik sövdələşmə qiymətləri

- Birja sövdələşmə qiymətləri: Bu qiymətlər neft birjalarında birdəfəlik sövdələşmə qiymətləri, Bu da qısamüddətli dövr üçün xarakterikdir.

- Neft məhsullarının növbəti reallaşması ilə birlikdə idxal ölkələrində neft emalına aid kontraktların qiymətləri

- Əmtəə mübadiləsi razılaşmalarının qiymətləri.

Qeyd edək ki, sadalanan qiymət növlərinin əsasən ilk üçü daha çox istifadə olunur. Əgər bazarda qiymətlər OPEK-in hədəfindən aşağıdırsa qısa müddət ərzində istehsalı azaltmaq siyasəti həyata keçiriləcəkdir. Əgər qiymətlər yuxarıdırsa, proses tamamilə tərsinə çevriləcək, OPEK istehsalın artımını həyata keçirəcək. OPEK qiymətqoyma mexanizmi onun hədəf təyin etdiyi “qiymət-dəhlizinin” əldə edilməsinə xidmət edir. Lakin dünya neft bazarında 2014-cü ilin ortalarından başlayaraq neftin qiymətinin kəskin düşməsinə və hələ də aşağı səviyyədə təminən 30-45 dollar arasında tərəddüd etməsinə baxmayaraq, OPEK heç bir tədbir görmür və bunu bazarda mövqelərini itirməmək üçün əksinə mövqelərini möhkəmləndirmək məqsədi ilə etdiklərini bəyan edirlər. Təşkilatın struktur rəhbərləri hesab edirlər ki, ABŞ-in və digər OPEK-ə üzv olmayan ölkələrin təklifi artırması nəticəsində dünya neft bazarında tarazlıq pozulmuşdur belə olan halda bazara müdaxilə edilməməli və o özü-özünü tənzimləməlidir.

Xatırladaq ki, Azərbaycanın OPEK-ə üzv olaması ölkəmizin maraqlarına cavab vermir. Təşkilata üzvlük nəticəsində ölkə üzərində neftin istehsalının müəyyən səviyyədə saxlanması barədə öhdəliklərə əməl etməli olacaqdır. Nəticədə neft istehsalının azaldılması ölkənin iqtisadi inkişafına, imzalanmış sazişlərin tələblərinə və neft sektoruna investisiya yatırmış qərb şirkətlərinin maraqlarına da cavab verməyəcəkdir. Bir sıra neqativ, arzuolunmaz halların yaranmasına səbəb olacaqdır.

Ona görə də Azərbaycan bütün məsələləri nəzərə alaraq “Qazaxıstan təcrübəsindən” bəhrələnmişdir. Hazırda Azərbaycan OPEK-in müşahidəçi üzvüdür. Bu da Azərbaycana OPEK-in konfransında müşahidəçi qismində iştirak etmək və təşkilatın dünya neft bazarında apardığı siyasətlə daha yaxından tanış olmaq hüququ verir.

Neft və neft məhsulları bazarının dövlət tənzimlənməsinin səmərəli və məqsədə uyğun şəkildə həyata keçirilməsinin nəticəsidir ki, ölkəmizin enerji təhlükəsizliyi təmin olunmuş, neft-qaz hasilatının artırılmış, yeni neft və qaz yataqlarının kəşfiyyatı və mənimsənilməsi, karbohidrogen ehtiyatlarının hasilatı, nəqli, emalı yüksək səviyyədə həyata keçirilir, neft-qaz sahədə yeni texnologiyaların, müasir texniki avadanlıqların tətbiqi nəticəsində enerji ehtiyatların istehsal gücü artırılmışdır. Bütün görülmüş kompleks tədbirlər nəticəsində özünün enerji təhlükəsizliyini tam təmin etmiş Azərbaycan artıq Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında da strateji tərəfdaş missiyasını yerinə yetirmək məramı ilə mühüm addımlar atmaqdadır.

3.3. Neft və neft məhsulları ixracının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri və proqnozlaşdırılması.

Tarixdə ilk dəfə olaraq Azərbaycanın neft-qaz sərvətlərinin xalqa tam məxsusluğu reallaşmışdır. Dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra ölkədə “Əsrin müqaviləsi” ilə başlanan, uğurlu neft strategiyası həyata keçirilmişdir. Ötən illər ərzində neft strategiyasının reallaşması istiqamətində olduqca möhtəşəm və dəyərli işlər görülmüş, konkret olaraq dünyanın iqtisadi inkişaf etmiş ölkələrinin, transmilli neft korporasiyalarının milli neft sektoruna çoxmilyardlı investisiyalar cəlb edilmiş, neft-qaz kompleksinin infrastrukturunu yenidən qurulmuş və bu sahəyə yeni həyat verilmişdir, Xəzər neftinin ilkin partiyalarda xarici bazarlara çıxışı həyata keçirilmişdir, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri istifadəyə verilmişdir, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri layihəsi fəaliyyətə başlamışdır. Hazırda Cənub Qaz Dəhlizinin genişləndirilməsi istiqamətində işlər görülür. Bununla belə, struktur islahatları çərçivəsində energetik kompleksi kordinasiya edən Yanacaq Energetika Nazirliyi yaradılmış, SOCAR-ın strukturu yeni mobil düzümdə formalaşdırılmış, investisiya təminatlı müvafiq «Neft fondu» təsdiq olunmuşdur. Qarşıda isə sanbalı daha da artacaq işlərin görülməsi perspektivi dayanır.

Azərbaycan Respublikası da perspektivlik baxımından karbohidrogen təyinatlı enerji resurslarının bol olduğu ərazilərdəndir. 2014-cü ilin məlumatlarına görə

Azərbaycan karbohidrogen ehtiyatlarına görə dünyada 22-ci ölkədir. Ancaq yaddan çıxarmamaq lazımdır ki, neft və qaz tükənən təbii resurslardandır odur ki, gələcəkdə əsas enerji təchizatında onların payı yavaş-yavaş azalacaqdır. Qeyd edək ki, məhz bu səbəbdən və ekoloji səbəblərdən Elmi Texniki Tərəqqi əsrində yaşayan müasir insanlar daha qənaətcil nəqliyyat vasitələrindən alternativ bioenerji mənbələrindən istifadə etmək barədə düşünürlər. British Petroleum şirkəti proqnozlarına görə, alternativ yanacaq növlərindən dünya miqyasında 2010-cu ildə 5% istifadə olunurdusa, bu göstərici 2030-cu ildə 15%-ə çatacaqdır. Ancaq onu da xüsusi ilə qeyd edək ki, hasil olunan neftin əsas hissəsi daxili yanma mühərriklərində istifadə olunur və avtomobil sənayesi isə ilbəl daha da genişlənir bu da gündən-günə neftə olan tələbatın daha da arması deməkdir. Bu da onu göstərir ki, neft-qaz resursları hələ uzun müddət əsas enerji tələbatını ödəyən resurslar olaraq qalacaqdır. İldən ilə dünyada yeni neft-qaz yataqlarının kəşfinin şahidi oluruq ki, bu da müasir texnika və texnologiyanın nəliyyətlərindəndir. Hazırda “Kürsəngi-Qarabağlı”, “Balaxanı”, “Suraxanı”, “Pirsəhət”, “Padar”, “Zığ-Hövşan”, “Şahdəniz”, “Azəri-Çıraq-Günəşli”, “Bahar”, “Qum Dəniz”, “Abşeron”, “Şəfəq-Asiman”, “Ümid”, “Araz”, “Alov”, “Şərq” və digər yataqlarda hasilat işləri aparılır.

Neft və neft məhsulları ixracının tənzimlənməsinin Neft və neft məhsulları ixracının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin həyata keçirilməsi üçün sahəyə xüsusi diqqət yönəldilir. Neft və neft məhsulları ixracının təkmilləşdirilməsinin təşkili və yeni istiqamətlərin müəyyən edilməsi məqsədi ilə bu sektora yerli və xarici investisiyalar cəlb edilir, texniki məsələlərin müasirləşməsi və yeniləşməsinə çalışılır ki, bu da enerji resurslarının səmərəli, israfsız, ehtiyatlı hasilatına nail olmağa, yataqların ehtimal, olunmuş potensialının aşkarlanmasına yeni şərait yaradır. 2015-ci il ərzində iqtisadiyyatın və sosial sahələrin inkişafına bütün maliyyə mənbələri hesabına 16.0 mlrd. manat əsas kapitalla investisiya yönəldilmişdir. Əsas kapitalla yönəldilmiş ümumi sərmayələrin 44.9%-i neft sektorunun, 55.1%-i isə qeyri-neft sektorunun inkişafında istifadə edilmişdir. Bu vəsaitin 56.0%-ni daxili investisiyalar, 44.0%-ni isə xarici investisiyalar təşkil etmişdir. Ümumi vəsaitin 52,6% sənaye sahələrinin inkişafına yönəlmiş, bu da 8.4 milyard manat təşkil etmişdir. Sənayedə əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin 85,8% mədənçıxarma sənayesi, 4,8% emal sənayesi, 2,3% elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı sənayesinə, 7,0% isə su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sənayesinə yönəldilmişdir. 2015-ci ildə Sənayedə neft sektoruna yönəldilmiş əsas kapitalın həcmi 7,2 milyard manat, qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş əsas kapitalın həcmi isə 1,2 milyard manat təşkil etmişdir. 2015-ci ildə neft sənayesi 18.5 milyard manat təşkil etmişdir ki, istehsal ötən ilin eyni səviyəsində qalmışdır və emal sənayesində məhsul istehsalının strukturunda neft məhsullarının istehsalı 31,0% təşkil etmişdir.

Neft məhsulları ixracının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri kimi yataqların istisar şəraitinin yaxşılaşdırılması, neftvermənin artırılması məqsədilə yeni mütərəqqi üsulların tətbiqi və genişləndirilməsi istiqamətində atılan adımlardır. SOCAR-ın 01.01.2015-ci il tarixinə verdiyi məlumata görə, Azərbaycan Respublikası ərazisində 81 neft-qaz yatağı aşkar edilmişdir. Hazırda 61 yataqdan karbohidrogen hasil edilir, 20 yataq isə bu və ya digər səbəbdən işlənməyə cəlb olunmamış və yaxud işlənməsi dayandırılmışdır. İşlənmədə olan 41 yataq Azərbaycanın quru, 20 yataq isə dəniz ərazisindədir. SOCAR-ın istismar zonası 39 quruda və 18 Xəzər dənizində olmaqla 57 yataqdan ibarətdir. Bu yataqlarda 3-5 milyard ton neft, 3-4 trilyon m³ həcmində qaz ehtiyatı mövcudluğu geoloji baxımından təsdiqlənmişdir. Kəşf olunmuş neftin 24%-i, təbii qazın isə 15%-i qurunun payına düşür. Dənizdə karbohidrogen yataqlarının güman edilən sahəsi 21,4 min km², quru ərazilərində isə 43-45 min km²-dir. Bununla belə, qeyd olunmalıdır ki, ölkənin potensial neft ehtiyatlarının yarısından, təbii qaz ehtiyatlarının isə 3/4-dən çoxu hələ kəşf edilməmiş qalır. 01.01.2015-ci il tarixinə olan məlumatlara görə Respublika üzrə istismarda olmuş yataqlardan işlənmənin əvvəlindən 1883 mln. ton neft-kondensat və 711,1 mlrd.m³ qaz hasil olunmuşdur, o cümlədən, quruda yerləşən yataqlardan 970 mln. ton neft-kondensat, 138 mlrd. m³ qaz, dəniz yataqlarından 913 mln. ton neftkondensat, 573,1 mlrd. m³ qaz hasil edilmişdir. 2014-cü ildə işlənmədə olan yataqlarda lay təzyiqinin saxlanması və işlənmə obyektlərin neftveriminin artırılması məqsədilə laylara su ilə təsir prosesi yaxşılaşdırılması, neftvermənin artırılması məqsədilə yeni mütərəqqi üsulların tətbiqi və genişləndirilməsi istiqamətində bir sıra işlər həyata keçirilmişdir. Son illər aparılan qazma işlərinin nəticələrinin təhlili göstərir ki, yeni quyuların qazılıb istismara verilməsi yataqlar üzrə hasilatın sabitləşməsi və qismən artırılması istiqamətində həyata keçirilən əsas tədbirlərdən biridir. İstismar qazması hesabına işlənmədə olan obyektlərdə quyuların şəbəkəsi qismən bərpa edilir, texniki səbəbdən sıradan çıxmış köhnə quyular yeniləri ilə əvəz olunur və yatağın lazımı texnoloji rejimdə istismarı üçün şərait yaranır. Xəzər dənizinin dərin sahələrində kəşfiyyat və qazma işləri aparılması məqsədi ilə yeni, dünya standartlarına tam cavab verən DSS 38E yarım dalma üzən qazma qurğusunun qəbul olunmuş layihəsi üzrə tikinti işləri davam etdirilmişdir. Bundan başqa əsaslı təmir olunmuş Xəzər-6 özüqalxan üzən qazma qurğusu vasitəsi ilə Ağburun sahəsində axtarış – kəşfiyyat işləri aparılmışdır. SOCAR tərəfindən dəniz və quru sahələrində dərin neft və qaz quyularının qazılmasında uzun müddət istifadə olunmuş qazma qurğularının dünya standartlarına cavab verən müasir qazma qurğuları ilə əvəz olunması prosesi davam etdirilmişdir. 2014-cü ildə bu məqsədlə qazma işləri üçün Çin şirkətinin istehsalı olan 2 ədəd ZJ-50 DZM və 2 ədəd ZJ-40 CZ müasir qazma qurğusu, 3 dəst Qazma nasosu PZ-11 (PZL-11), 2 dəst Top Drayver PTD 500 ton və 2 dəst Top Drayver PTD 350 tonluq alınmışdır. Belə yeni qurğuların alınmasının

davamlı həyata keçirilməsi planlaşdırılır. Dəniz sahələrində də qazma işlərinin davamı üçün 2 ədəd ZJ-50 qurğusunun Günəşli sahəsində tikilməsi nəzərdə tutulan 7 və 17 sayılı özüllərin modulunda quraşdırılması işi aparılır. Eləcə də Bulla-dəniz sahəsindəki karbohidrogen ehtiyatlarının tam istismarının təmin olunması üçün 6 sayılı özüldən qazılacaq quyuların qazılmasının ZJ-70 tipli qazma qurğusu ilə həyata keçirilməsi üçün quraşdırma işləri aparılır. SOCAR tərəfindən 2013-cü ildən başlayaraq köhnəlmiş qazma qurğuları parkının dəyişdirilməsinə başlanmış və 2013-2014-cü illərdə ümumilikdə 8 ədəd (4 ədəd ZJ-50, 2 ədəd ZJ-70 və 2 ədəd ZJ-40) müasir qazma qurğusu alınmışdır. 2014-cü il ərzində «Azneft» İB üzrə 730 geoloji tədbir həyata keçirilmiş və bu tədbirlər hesabına 330,6 min ton əlavə neft hasil edilmişdir.[27.s 92] 2014-cü ildə ölkədə 42,0 mln ton neft və 29,6 mlrd kub metr qaz hasil olunmuşdur ki, bu hasil edilmiş neftin 95,9%-i keçici fond quyularının, 3,4%-i yeni quyuların, 0,7%-i isə fəaliyyətsiz fonddan alınan quyuların hesabına əldə edilmişdir. Hazırda yataqların işlənmə layihələrinin optimallaşdırılması və qalıq neft-qaz ehtiyatları baxımından perspektivli sahələrin intensiv işlənməyə cəlb edilməsi məqsədilə əlavə tədqiqatlar təşkil edilir, neftqaz ehtiyatları yenidən hesablanmış, yeni hidrotexniki qurğuların tikintisi hesabına infrastruktur müasirləşdirilir.

Qeyd edək ki, “8 Mart” yatağının karbohidrogen ehtiyatları yenidən hesablanmış, “Neft Daşları” yatağının ehtiyatlarının son hesabatı əsasında işlənmə layihəsi tərtib olunmuş, “Bibiheybət”, “Lökbatan-PutaQuşxana”, “Günəşli”, “Neft Daşları”, “Darvin küpəsi”, “Səngəçal-dəniz-Duvannı-dəniz-Xərə-Zirə adası”, “Ələt-dəniz”, “Bulla-dəniz” yataqlarının karbohidrogen ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi yekunlaşdırılmış, “Pirallahı” yatağının ehtiyatlarının hesablanması və dəniz akvatoriyasında yerləşən perspektiv strukturların ehtiyatlarının hesablanması işləri davam etdirilir. Neftqazçıxarma proseslərini texnoloji və iqtisadi cəhətdən optimallaşdırmaq məqsədilə elmi-tədqiqat, layihə-konstruktor işləri genişləndirilmiş, müasir texnika və texnologiyalar sınaqdan keçirilərək istehsalatda tətbiq olunmuşdur, o cümlədən, müxtəlif konstruksiyalı dərinlik nasosların, kimyəvi kompozisiyaların, nanotexnologiyaların, yeni təmir və istismar avadanlıqlarının tətbiqindən müsbət nəticələr alınmışdır.[28.s 92] Neft məhsulları ixracının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri kimi enerji resurslarının şaxələndirilməsi hazırda beynəlxalq təşkilatların əsas arenasında müzakirə olunan məsələdir. Azərbaycan şaxələndirmədə öz rolunu oynayır. Şaxələndirmə haqqında danışanda biz yalnız marşrutların deyil, həm mənbələrin, həm də təbii qaz, neft sənayesi məhsullarının şaxələndirilməsini nəzərdə tuturuq. Ölkəmiz dünya bazarına xam neft, təbii qaz, müxtəlif adda neft emalı və neft-kimya məhsulları ixrac edir. Hazırda respublikamızın qarşıya qoyduğu əsas məsələlərdən biri həm neft, həm də qeyri-neft sektorunda dünya bazarına ixrac olunan hazır məhsul tədarükünü şaxələndirmək,

genişləndirməkdir. Bu məqsədlə, neft-qaz emalı müəssisələrinin modernizasiyası, yeni, müasir avadanlıqlarla təchizi təmin edilir, istehsal gücü artırılır, yeni müəssisələr tikilir. Qeyd edək ki, SOCAR-ın Emal kompleksinin neft emalı zavodlarında 2014-cü ildə 6740,5 min ton xam neft emalı həyata keçirilmişdir. Bu emal olunmuş xammaldan 1238,3 min ton avtomobil benzini, 709,0 min ton reaktiv mühərrik yanacağı, 2264,9 min ton dizel yanacağı, 184,2 min ton maye qazlar, 262,9 min ton bitum, 260,1 min ton koks və sair məhsullar olmuşdur. 2014-cü ildə həyata keçirilmiş tədbirlərin nəticəsində neft emalının dərinliyi 93,2% olmuşdur. 2014-cü ildə istehsal olunmuş neft məhsullarının 65%-i daxili bazarın təminatına, qalan 35%-i isə ixraca yönəlmişdir. 2014-cü ildə istehsal olunmuş neft-kimya məhsullarının 9,6% respublika daxilinə, 90,4% isə ixrac edilmişdir. Qeyd edək ki, Heydər Əliyev adına Bakı neft emalı zavodunda bir sıra yenidənqurma tədbirləri həyata keçirilərək mövcud texnoloji qurğuların modernləşdirilməsi, istehsal gücünün artırılması və ekoloji mühitin yaxşılaşdırılması məqsədilə nəzərdə tutulmuş layihələrin icrası sürətləndirilərək bir neçə layihənin icrası həyata keçirilmişdir. Belə ki, 21 nömrəli ED-AVQ-6 qurğusunun məhsuldarlığının ildə 7,5 milyon tona çatdırılması, emissiyaların maksimum azaldılması və qurğunun daxili istilik potensialından daha səmərəli istifadə edilməsi məqsədilə İtaliyanın Foster Wheeler şirkəti tərəfindən hazırlanmış layihənin növbəti mərhələsinə start verilmişdir. Bundan başqa, ABŞ-nin UOP şirkəti tərəfindən zavodun 55 nömrəli katalitik krekinq qurğusunun məhsuldarlığının ildə 3 milyon tona çatdırılması üçün layihələndirmə işlərinə başlanılmış, həmçinin ekoloji mühitin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayan, mayeləşdirilmiş qazın və yüngül benzin faraksiyasının kükürlü birləşmələrdən təmizlənməsi üçün “Meroks” qurğularının tikintisi nəzərdə tutulur. 2014-cü ilin noyabryının 26-da 54 №-li Amin məhlulunun regenerasiyası qurğusu tikilibmişdir. 2018-2020-ci illərdə istifadəyə veriləcək Neft-Qaz və Neftkimya Kompleksinin istifadəsi, 2011-ci ilin dekabrında Sumqayıtda Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə təməli qoyulan Karbamid istehsalı zavodunun fəaliyyəti nəticəsində, Heydər Əliyev adına Neft Emalı Zavodunun beynəlxalq standartlara cavab verən modernizasiyası nəticəsində neft məhsulları ixarcının 2020-ci ildən etibarən əhəmiyyətli dərəcədə artacağı proqnozlaşdırılır. Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2011-ci il 21 dekabr tarixli 548 nömrəli Fərmanı ilə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı yaradılmışdır. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı ərazisində “SOCAR Polymer” zavodunun inşasına başlanılıb. Burada istehsal edilən məhsullar (polietilen və polipropilen) yerli kimya sənayesinin xammal təminatını həyata keçirəcək. Hazırda tikilməkdə olan Sumqayıt Sənaye Parkında əsas xammal kimi karbohidrogenlərdən də istifadə olunacaqdır.

Neft-qaz ixracının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsini istiqamətində görülən işlərdən biri də 2013-cü ildən tikilməyə başlanmış Xəzər dənizində yeni, müasir, üzən qazma qurğusunun tikinti layihəsidir. Son vaxtlar Xəzər dənizində işləyən şirkətlər kəşfiyyat və hasilat quyularının qazılması üçün üzən qurğuların çatışmazlığından şikayətlənirlər. Nəzərdə tutulan bütün işlərin yerinə yetirilməsi və yeni kəşfiyyat quyularının qazılması üçün mövcud qurğuların kifayət etməməsi səbəbindən işlərdə geriləmələr izlənilir. Bu layihə ən yeni və müasir qazma qurğularına olan tələbatı ödəyəcəkdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 dekabr 2012-ci il tarixli 803 sayılı Fərmanına əsasən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu Xəzər dənizində yeni müasir üzən qazma qurğusunun tikintisi layihəsini maliyyələşdirir. Layihə büdcəsinin maksimum həddi 1 116,7 milyon ABŞ dolları müəyyənləşdirilib və qazma qurğusunun tikintisinin 41 aya yekunlaşdırılacağı nəzərdə planlaşdırılır. Layihənin başlanmasından 2016-cı ilin üçüncü rübünədək ümumilikdə layihəyə 718,6 milyon ABŞ dolları sərf edilmişdir.

Neft və neft məhsulları ixracının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərindən biri də iqtisadiyyatın digər sahələrində olduğu kimi, neft və qaz sektorunda özəlləşdirmə və milli sahibkarlığın inkişafı mərkəzi yerlərdən birini tutur. Baxmayaraq ki, 2000-ci ilədək hasiledici sənaye sahələri özəlləşdirmə prosesindən kənarda qalmışdır. Lakin, Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən 2001-ci ildən başlayaraq neft sənayesində özəlləşdirilmə prosesinin həyata keçirilməsi prinsipləri müəyyənləşdirilmiş və təsdiq edilmişdir.

Məlumat üçün qeyd edək ki, dünya iqtisadi sistemində neft sənayesi müxtəlif ölkələrdə, müxtəlif mülkiyyət formalarında mövcud olmuşdur. Azərbaycanda bu, ilk dövrlərdə sahibkarların sərəncamında, sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra isə milliləşdirilərək dövlət mülkiyyətinə çevrilmiş, 2001-ci ildən isə yenidən özəlləşdirilərək ayrı-ayrı sahibkarlara verilməsi nəzərdə tutulur. Azərbaycanda neft sənayesində sahibkarlıq və biznesi inkişaf etdirmək üçün dövlət öz sahibkarlarına və biznesmenlərinə əlverişli şərait yaratmalıdır. Neft sənayesində özəlləşdirmə prosesinin səmərəli və tez bir zamanda həyata keçirmək üçün ilk öncə, fəaliyyətsiz, aşağı hasilatlı quyuları sahibkarlara verilməlidir. Bunun üçün müvafiq normativ, hüquqi aktlar işlənib hazırlanmaqdadır. Bu sənədlərdə Azərbaycan vətəndaşlarının, onun sahibkarlarının mənafeləri nəzərə alınır və heç şübhəsiz ki, belə prinsipin tətbiqi neftqazçıxarma sənayesində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafında mühüm rol oynayacaqdır.[29.s 92] Neft və neft məhsulları ixracının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsası olan milli sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədar Energetika Nazirliyi tərəfindən neft, qaz məhsullarının satışına xüsusi razılıq (lisenziya), ixrac nəzarətinə düşən və Energetika Nazirliyinin səlahiyyətinə aid olan malların (işlər, xidmətlər, əqli fəaliyyətin nəticələri) ixracı, idxalı, təkrar ixracı, təkrar idxalı və

tranziti üçün xüsusi icazənin verilməsi, qiymətli daşların hasilatı, qızılın və digər qiymətli metalların, neftin, neft məhsullarının və təbii qazın hasilatı və emalı, neft və neft məhsulları tullantılarının emalı vasitələrinin dövrüyyəsinə dair xüsusi icazənin, eləcə də ixrac məqsədli neft-qaz fəaliyyəti üçün podratçılara və subpodratçılara xüsusi iqtisadi rejimin tətbiqi haqqında Şəhadətnamə verilməsi işlərini təşkil etmişdir. 2015-ci ildə Energetika Nazirliyi tərəfindən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2005-ci il 15 dekabr tarixli, 230 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “İxrac nəzarətinə düşən mallar üzrə xüsusi icazənin verilməsi Qaydaları”na uyğun olaraq 480 hüquqi şəxsə ixrac nəzarətinə düşən malların idxalına, 63 hüquqi şəxsə ixrac nəzarətinə düşən malların ixracına və 5 hüquqi şəxsə ixrac nəzarətinə düşən malların tranzitinə xüsusi icazə verilmişdir. Dövlət-sahibkar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, biznes mühitinə dair qanunvericiliyin və inzibati prosedurların təkmilləşdirilməsi, regionlarda sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi mexanizmlərinin səmərəliliyinin artırılması, sahibkarların maarifləndirilməsi və onların işgüzar əlaqələrinin inkişafı istiqamətində davam etdirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 2015-ci ildə özəl sektorun payı Ümumi Daxili Məhsulun həcmində 81,2 faiz təşkil etmiş, özəl sektorda məşğulluqda isə 75 faizə çatmışdır.

Qeyd edək ki, Dünya Bankının 189 ölkənin biznes mühitinin qiymətləndirildiyi “Doing Business 2016” hesabatında Azərbaycan 63-cü pillədə qiymətləndirilmişdir. Sözügedən hesabatda “Biznesə başlama”, “Tikinti üçün icazələrin alınması” və “Kiçik investorların maraqlarının qorunması” göstəriciləri üzrə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində ölkəmizdə aparılan islahatlar xüsusi vurğulanmış və beləliklə Azərbaycan “Doing Business 2016” hesabatında dünyada 3 və daha çox islahat aparan 24 ölkədən biri kimi dəyərləndirilmişdir. Bu da ölkəmizdə özəl sektorun inkişafı üçün münbit şəraitin olmasından xəbər verir. “Standard and Poors” Beynəlxalq Reyting Agentliyi 2015-ci ildə Azərbaycanın mövcud uzunmüddətli müstəqil kredit reytingini “BBB” səviyyəsində təsdiqləmiş, reyting üzrə proqnozunu isə “sabit” saxlamışdır. “Standard and Poors” tərəfindən Azərbaycana əvvəllər daha münbit iqtisadi şəraitdə verilmiş investisiya səviyyəli “BBB”də saxlaması qlobal iqtisadi artımın azalması, Azərbaycanın da daxil olduğu regionda mürəkkəb iqtisadi vəziyyət, xammal məhsullarının, o cümlədən neft və neft məhsullarının qiymətlərinin kəskin şəkildə aşağı düşməsi fonunda ölkə iqtisadiyyatının öz dayanıqlığını qoruyaraq sabit inkişaf kursunu davam etdirdiyinin sübutu kimi dəyərləndirmək olar. Buradan da müşahidə edirik ki, reyting qiymətləndirmələrində Azərbaycan investisiya mühiti normal olan və həmçinin maliyyə dayanıqlığı yüksək qiymətləndirilən ölkə olaraq səciyyələndirilir və bu hətta xarici investorları ölkəyə çağırışı kimi də qiymətləndirilə bilər.

Neft və neft məhsulları ixracının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri və proqnozlaşdırılmasında respublikamızın mövqelərini möhkəmləndirmək məqsədi ilə, Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi tam gücü ilə fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Respublikasının yanacaq-energetika kompleksinin inkişaf etdirilməsi və xarici dövlətlərlə ikitərəfli əməkdaşlığın genişləndirilməsi məqsədilə 2015-ci ildə nazirliyin rəhbərliyi tərəfindən dünyanın müxtəlif dövlətlərinin nümayəndə heyətləri, o cümlədən müxtəlif xarici şirkətlərin rəsmi şəxsləri ilə yüksək səviyyəli görüşlər keçirilmiş və müzakirələr aparılmışdır. Belə ki, 2015-ci il ərzində nazirlik Yunanıstan, Çexiya, İtaliya, Argentina, Əlcəzair, Polşa, İndoneziya, Fransa, ABŞ, Pakistan, Kosta-Rika, Yaponiya, Latviyadan olan nümayəndə heyətlərini qəbul etmiş, “Statoil ASA”, “ExonMobil”, “QMS Qruppa” şirkətlərinin nümayəndə heyətləri, xarici ölkələrin ölkəmizdəki səfirləri ilə görüşlər keçirilmiş və müzakirələr aparılmışdır. Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi tərəfindən “Azərbaycan 2020: Gələcəyə Baxış” İnkişaf Konsepsiyasında nəzərdə tutulan hədəflərə nail olmaq məqsədilə Energetika Nazirliyinin “2015-2020-ci illər üzrə Strateji Planı” və müvafiq hədəflər və fəaliyyət istiqamətləri üzrə 2015-ci il üçün qəbul edilmiş Tədbirlər Planının icrası təmin edilmişdir.[30.s 92]

Neft və neft məhsulları ixracının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri və proqnozlaşdırılmasında Avropa İttifaqının (Aİ) Qara Dəniz və Xəzər Dənizi hövzəsi ölkələri və onların qonşuları arasında beynəlxalq enerji əməkdaşlığı proqramı olan INOGATE proqramının da əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Azərbaycan 1996-cı ildən bəri Avropa İttifaqı tərəfindən maliyyələşdirilən və uzun müddətdən bəri davam edən enerji sahəsində texniki yardım proqramlarından biri kimi İNOGATE-in tərəfdaş ölkəsidir və bu proqram üzrə həyata keçirilmiş 69 layihənin 33-dən yaralanmışdır. Proqram çərçivəsində Azərbaycanın enerji sektorunun müxtəlif sahələrində həyata keçirdiyi tədbirlərə dəstəklənir. Proqram üzrə Aİ prinsipləri əsasında enerji təhlükəsizliyi möhkəmləndirilir, enerji layihələrinə investisiyalar yönəldilir. İNOGATE proqramının səlahiyyətlərinin genişləndirilməsində 2004-cü ildə Azərbaycanda keçirilən Nazirlər Konfransında qəbul edilmiş “Bakı təşəbbüsü” mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. İştirakçı dövlətlər bu görüşdə regional enerji bazarının inkişafına dəstək, enerji daşıyıcılarının dayanıqlı və təhlükəsiz nəqli, yeni enerji infrastrukturalarının yaradılmasına investisiyaların cəlb olunması, enerji səmərəliliyi siyasəti və proqramının yerinə yetirilməsi, həmçinin onların enerji bazarlarının Aİ bazarına inteqrasiyası məsələlərində tədricən müvəffəqiyyət əldə edilməsində ümumi maraqların olduğu müəyyən edilmişdir. İNOGATE Proqramının inkişafında digər mühüm addım 2006-cı ilin noyabr ayında keçirilmiş Nazirlər Konfransı hesab olunur. Konfransın yekun sənədi kimi Astana Bəyannaməsi imzalanmış, Proqramın bundan sonrakı istiqamətləri müvafiq Yol Xəritəsi üzrə təsdiq

edilmişdir. Sənəddə aidiyyəti ölkələr arasında enerji əməkdaşlığının inkişafı, enerji bazarının liberallaşdırılması məqsədilə qanunvericilik bazasının, tənzimləyici və institusional sistemin uyğunlaşdırılması, enerji nəqli şəbəkələrinin təhlükəsizliyinin və etibarlılığının möhkəmləndirilməsi məsələləri dəstəklənir. Enerji səmərəliliyi, enerjiyə qənaət və bərpa olunan enerji mənbələrinə, enerji daşıyıcılarının hasilatı, nəqli və istifadəsinin ekoloji aspektlərinə diqqət verilir. Bu məsələlərin həlli yolu ilə dayanıqlı inkişaf siyasətinin həyata keçirilməsi, ümumi maraq kəsb edən enerji layihələrinin investisiya təminatına dəstək verilməsi planlaşdırılır. Azərbaycanın da iştirakçısı olduğu İNOGATE proqramı çərçivəsində 2011-2015-ci illərdə müxtəlif layihələr icra edilmişdir. Hazırda bu Proqram üzrə əməkdaşlıq çərçivəsində Azərbaycanda energetika sektorunun uzunmüddətli (strateji) və effektiv inkişafının prioritet istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və müvafiq proqramların hazırlanması ilə bağlı işlər görülməsi proqnozlaşdırılır.

Azərbaycan bu gün həm etibarlı neft təchizatçısı, həm də zəngin alternativ təbii qaz mənbəyi kimi dünyada əhəmiyyətli mövqeyə malikdir. Ölkəmizdə enerji resurslarının axtarışı, hasilatı, emalı və dünya bazarına çıxarılması, təchizat marşrutlarının diversifikasiyası, regionda təhlükəsizliyin təminatı məqsədi ilə həyata keçirilən irimiqyaslı layihələr qlobal enerji prosesinin başlıca yenilikləri sırasında əhəmiyyətli mövqeyə malikdir. İqtisadiyyatın modernizasiyası, onun məqsəd və vəzifələrinin səmərəli həyata keçirilməsi məqsədilə ölkədə dövlət başçısının 2012-ci il 29 dekabr tarixli fərmanı ilə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası müəyyənləşdirilmişdir və bu Konsepsiyada ölkəmiz üçün ixracyönümlü iqtisadi model əsas götürülmüş, iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi, qeyri-neft ixracının artımı və s. qarşıya məqsəd qoyulmuşdur. Son illər dünya bazarında neftin qiymətinin kəskin şəkildə, 3-4 dəfə aşağı düşməsi milli iqtisadiyyatında neft həlledici rol oynayan Azərbaycan kimi ölkələrin sosial-iqtisadi həyatına təsirsiz ötürməmiş, lakin dayanıqlı inkişaf modeli mürəkkəb qlobal situasiyada da ölkəmizin müxtəlif sahələr üzrə inkişafını, enerji dövləti kimi öz həlledici mövqeyini qoruyub saxlamasını təmin etmiş, eyni zamanda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafına, ölkəmizdə biznes mühitinin daha da yaxşılaşmasına xidmət edən genişmiqyaslı islahatlar həyata keçirilməsinə təkan vermişdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.

Azərbaycanın neft strategiyasının reallaşması nəticəsində ölkəmizin ictimai-siyasi və iqtisadi həyatına yeni bir dinamizm baş vermiş, bu strategiya xalqımızın rifahının yüksəlişini təmin edən stimullaşdırıcı komponentə çevrilmişdir. Neft strategiyası çərçivəsində görülmüş kompleks tədbirlər nəticəsində ölkəmiz davamlı iqtisadi inkişafa nail olmuşdur. Azərbaycan özünün enerji təhlükəsizliyini tam təmin etmişdir və artıq Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında da strateji tərəfdaş missiyasını yerinə yetirmək məramı ilə mühüm addımlar atmaqdadır. Azərbaycan neft ixarc edən ölkə statusundan qaz ixrac edən ölkə statusuna qədər yüksəlmiş və bununla da Avropanın enerji təhlükəsizliyinin əsas təminatçılarından birinə çevrilməkdədir. Neft strategiyası ölkəmizin xarici ticarət əlaqələrinin də genişlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Hazırda reallaşdırılmaqda olan Cənub Qaz Dəhlizi çərçivəsində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan TANAP və TAP layihələri Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrinin Cənubi Avropa, Şərqi Avropa və Mərkəzi Avropaya doğru genişlənməsinə səbəb olacaqdır. Azərbaycanın geniş neft-qaz potensialına malik olması ölkəmizin geoiqtisadi və geosiyasi nüfuzuna da müsbət təsir etmişdir və ölkəmiz Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsi, İNOQEYTS proqramı, TRASEKA, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizləri kimi beynəlxalq layihələrin əsas iştirakçılarına çevrilmişdir. Qeyd edək ki, bu layihələr ölkələrin xarici ticarət əlaqələrinin daha da qloballaşmasına, qarşılıqlı inteqrasiya münasibətlərinin inkişafına öz müsbət töhfəsini verəcəkdir.

“Azərbaycanın neft strategiyası və onun xarici ticarət əlaqələrinə təsiri” mövzusu üzrə aparılan tədqiqat araşdırmasının nəticəsində aşağıdakı təkliflər edilmişdir:

1. Azərbaycanın neft strategiyasının iqtisadiyyatımızın inkişafındakı rolunu nəzərə alaraq bu sektorun dövlət tənzimləmə tədbirləri təkmilləşdirilməlidir.
2. Neft və neft məhsullarının perspektiv inkişaf meyilləri müəyyənləşdirilməli və təkmilləşdirilməlidir.
3. Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi, ixracyönümlü sahələrin inkişafı, neft və qeyri-neft məhsulları istehsalının rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi məqsədi ilə yeni layihələr işlənib hazırlanmalıdır.
4. Neft və qaz emalı proseslərində innovasiyaların tətbiqi təmin edilməli və beynəlxalq standartlara cavab verən güclü yeni texnoloji üsullardan yararlanılmalıdır. Beləliklə, xarici ticarət əlaqələrində neft məhsulları ixracının müxtəlif çeşidliliyinə nail olunmalıdır.
5. Azərbaycanın qarşısında duran əsas vəzifə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini sürətləndirmək, neft gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq qeyri-neft

sektorunun yüksək inkişaf tempini gələcək illərdə də qoruyub saxlamaq və onun ixrac imkanlarını genişləndirməkdir.

6. Neft strategiyasının məntiqi nəticəsi olaraq, neft və qaz gəlirlərindən düzgün və səmərəli istifadə edilməlidir, həmin gəlirlər gələcəkdə daha uzunmüddətli çox gəlir gətirən layihələrə, sahələrə sərf edilməlidir. Neft gəlirlərinin yönələcəyi perspektiv sahələr kimi kənd təsərrüfatı, turizm, yüngül sənaye, minerallar və mədən sənayesi, maşınqayırma və avadanlıq, kimya sənayesi daha da önəmsənilməlidir.
7. Neft-qaz hasilatı bir sıra ekoloji problemlərə ətraf mühitin çirklənməsinə səbəb olmuşdur. Bunları nəzərə alaraq, ekoloji təhlükəsizlik məsələlərini önəmsəyərək, ölkəmiz də dünya təcrübəsindən yararlanaraq “Yaşıl iqtisadiyyat”a keçməlidir. Ölkəmiz neft gəlirlərinin bir hissəsini əlverişli iqlim potensialından yararlanaraq, ekoloji baxımından zərərsiz olan alternativ enerji istehsalının genişləndirməsinə yönəltməlidir.

Neft sektorundan gələn gəlirlər hesabına Azərbaycanın Neft-qaz sektoru və neft-kimya sənayesi modernləşdirilməli, qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və inkişafı təmin edilməlidir, alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə imkanlarının genişləndirilməsi üçün lazımlı işlər görülməlidir, aqrar sektorun inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyinin təmini üçün tədbirlər görülməlidir, ticarət və xidmət üzrə fəaliyyət növləri genişləndirilməli və inkişaf etdirilməlidir, xarici ticarətin və investisiyaların strukturunun təkmilləşdirilməsi prosesləri təşkil edilməlidir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.

1. E.M.Hacıadə, T.Ə.Paşayev “Neft qaz sənayesində yeni bazar mexanizmlərinin formalaşdırılması istiqamətləri” Bakı-Elm-2000 səh 30;31
2. E.M Hacıadə; Z.S Abdullayev “Neft təsərrüfatının iqtisadi strukturun modernizasiyası” Bakı-Elm-2003; səh 50-55
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu <http://www.oilfund.az>
4. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun Hesabat arxivi
5. <http://economy.gov.az> Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi
6. E.M Hacıadə Z.S Abdullayev “Neft təsərrüfatının iqtisadi strukturun modernizasiyası” Bakı-Elm-2003; səh-162;
7. Qubad İbadoğlu, Kamil Əlsəğərov ,Qalib Bayramov “Azərbaycanda neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması” (Azərbaycanda gəlirlərin idarə olunmasına dair siyasət sənədi) səh-9;
8. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu <http://www.oilfund.az>
9. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 12 sentyabr tarixli 579 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondunun illik gəlir və xərclər proqramının (büdcəsinin) tərtibi və icrası qaydaları
10. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu <http://www.oilfund.az>
11. 2015-ci ilin yanvar-dekabr ayları üçün Azərbaycan Respublikasının Tədiyyə balası hesabatı
12. 2015-ci ilin yanvar-dekabr ayları üçün Azərbaycan Respublikasının Tədiyyə balası hesabatı http://cbar.az/assets/1186/final_method.pdf
- 13.E.M Hacıadə; Z.S Abdullayev “Neft təsərrüfatının iqtisadi strukturun modernizasiyası” Bakı-Elm-2003; səh-25
14. Musayeva C.Q. Neft gəlirlərinin səmərəli istifadə edilməsinin modelləşdirilməsi. İ.ü.f.d. dissertasiyasının Avtoreferatı. BDU, Bakı, 2013.səh-27;
- 15.Neft ixrac edən ölkələrin internet saytı <http://opec.org>
16. Sitatın mənbəsi:
<http://daily.rbc.ru/photoreport/23/01/2015/54c14b7b9a7947ef54346585>
17. <http://www.lukoil.ru/materials/doc/Books/Guides/25062013.pdf>
18. Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin İnternet saytı <http://www.socar.az>
19. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi
http://www.stat.gov.az/source/trade/az/f_trade/f_trade_IV.pdf
20. Maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti haqqında hesabat Bakı-2014
<http://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/illik-hesabat2014az.pdf>

21. Vüsal Qasımlı “İqtisadi Modernizasiya” Bakı-2014 səh-33
22. Vüsal Qasımlı “İqtisadi Modernizasiya” Bakı-2014 səh-57
23. “Azərbaycan - 2020: Gələcəyə Baxış İnkişaf Konsepsiyası” səh-11
24. “2015-ci il üzrə Fəaliyyət haqqında hesabat” Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin <http://economy.gov.az/images/pdf/hesabat-2015.pdf>
25. Yanacaq-energetika kompleksində görülmüş işlər barədə 2015-ci il üzrə hesabat http://www.minenergy.gov.az/db/Hesabat/Ililik_Hesabat_2015_1.pdf
26. Neft ixrac edən ölkələrin internet saytı <http://opec.org>
27. SOCAR- in 2014-cü il üzrə davamlı inkişaf haqqında hesabatı <http://www.socar.az>
28. SOCAR- in 2014-cü il üzrə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti haqqında hesabatı
29. E.M Hacızadə Z.S Abdullayev “Neft təsərrüfatının iqtisadi strukturun modernizasiyası” Bakı-Elm-2003; səh-134;
30. Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi www.minenergy.gov.az
31. OPEC-Annual Statistic Bulletin 2016
32. Əhmədov M. “Azərbaycan: Yeni neft erası və beynəlxalq siyasət” Bakı-2013
33. Nəsirov E. “Azərbaycan nefti və beynəlxalq müqavilələr” Bakı, Respublika Xatirə Kitabı Nəşriyyatı-2014
34. BP Statistical Review of World Energy, 2016 March
35. Key World Energy Statistics 2016
36. Z.Abdullayev, G.Yüzbaşova. Azərbaycanın neft-qaz strategiyası. Bakı, 2006
37. Натиг Алиев “Нефть и нефтяной фактор в экономике Азербайджана в XXI веке” Баку-2010
38. И.Г.Алиев Каспийская нефть Азербайджана. Москва Известия -2003
39. Брагинский О.Б. Нефтегазовый комплекс мира. М.: Нефть и газ, 2006
40. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin rəsmi internet saytı www.customs.az
41. Bioenerji, Alternativ və Bərpa Olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyinin rəsmi internet saytı, <http://area.gov.az/renewable-energy/bioenergy/>
42. Qubad İbadoğlu, Kamil Əlsəgərov, Qalib Bayramov Azərbaycanda neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması, Azərbaycanda gəlirlərin idarə olunmasına dair siyasət sənədi 2013
43. Arif Şəkəraliyev, Qoşqar Şəkəraliyev “Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər” Bakı-Turxan Nəşriyyatı-2016
44. Dünya Bankının internet saytı <http://www.worldbank.org/en/country/azerbaijan/news/al>

Резюме.

Магистерская диссертация на тему «Нефтяная стратегия Азербайджана и ее влияние на внешнеторговые отношения» состоит из вступления, трех глав, итога, предложения и списка использованной литературы.

В диссертации исследованы проблемы «влияния нефтяной стратегии Азербайджана и ее внешнеторговых связей». Основная цель исследования состоит в том, чтобы определить роль нефтяной стратегии в развитии экономики страны. В диссертационной работе была исследована нормативно-правовая база государственного регулирования нефти и нефтепродуктов. Роль современного развития нефтяных проектов были реализованы и оценены. В рамках диссертационной работы анализируется влияние нефтяной стратегии Азербайджана на внешнеторговые отношения, динамика развития, пути расширения внешнеэкономических связей, направление нефтяных доходов в перспективные отрасли. Были проанализированы основные экспортные и импортные тенденции страны.

В целях обеспечения в будущем стабильности доходов страны необходимо развитие других отраслей экономики. Одной из основных поставленных целей является эффективное использование ограниченных ресурсов, сохранение важности доходов, поступающих от нефти и газа, для будущих поколений.

Summary.

Master dissertation on “The oil strategy of Azerbaijan and its impact on trade relations” consists of introduction, three chapters, conclusion and recommendation and literature review used.

In this dissertation was explained the theoretical basis of the study of oil strategy, socio-economic fundamentals of the oil industry and oil production, the essence as well as the role of the formation of the oil potential of Azerbaijan's economy. An explanation of the following issues is reflected in the leading role of the oil strategy of deepening the economic reforms carried out in the country, also the analysis of possible options for the transportation of Azerbaijani oil to the world markets, the dynamics of economic development of Azerbaijan's oil revenues and its assessment.

There was researched distribution oil revenues among the areas of the national economy and using principles. So that, were analyzed directing the directions of the oil revenues to the promising areas of the national economy. The main objectives determined are to efficiently use limited resources and to maintain the importance of revenues coming from oil and gas for the next generations too.

Vəliyeva Könül Nazim qızının “Azərbaycanın
neft strategiyası və onun xarici ticarət əlaqələrinə
təsiri” mövzusunda magistr dissertasiyasının

R E F E R A T I.

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycanın neft strategiyasının təməli 1994-cü il sentyabrın 20-sində dünyanın 11 transmilli neft şirkətinin iştirakı ilə çağdaş tariximizə "Əsrin müqaviləsi" adı ilə düşmüş neft müqaviləsinin imzalanması ilə qoyulmuşdur. Azərbaycanın neft strategiyası neft-qaz sənayesinin inkişafı üçün planlaşdırılmış məqsəd və strategiyanın həyata keçirilməsinə istiqamətlənərək, dünya iqtisadiyyatında ölkəmizin mövqeyinin tanıtılmış, xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına və genişlənməsinə töhfə vermişdir. Azərbaycanın neft strategiyasının özəyi, əsası olan “Əsrin müqaviləsi”nin reallaşdırılması ölkəmizin inkişafına töhfə verəcək yeni bir yol, istiqamətin açdı. Neft strategiyası çərçivəsində reallaşdırılan ardıcıl tədbirlər, mühüm infrastruktur layihələri, neft sektorunun sürətli inkişafı, ölkəmizin dinamik sosial-iqtisadi inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Milli Neft Strategiyasının uğurla reallaşması şəraitində karbohidrogen ehtiyatlarının xarici şirkətlərlə birgə istismarı və ixracı ildən ilə genişlənir və bunun sayəsində dövlətimizin valyuta daxil olmaları sürətlə artmaqdadır. Ölkəyə neft gəlirlərinin axını ilə əlaqədar olaraq, milli iqtisadiyyatın infrastrukturunun yenilənməsi, ayrı-ayrı sahələrin modernizasiyası prosesləri intensivləşdirilmiş, neft sektorunun inkişaf edərək ölkəmizi sürətli inkişafa aparan lokomotivə çevirmişdir. Bu imkandan bəhrələnməklə, Azərbaycan Respublikası regionun ən sabit və dinamik inkişaf edən ölkəsinə çevrilmişdir. Neft sektorundan gələn gəlirlər ölkəmizin həm neft, həm də qeyri-neft sektorunun inkişaf etməsi üçün geniş imkanlar yaratmışdır.

Azərbaycanın həyata keçirmiş olduğu neft strategiyası ölkəmizin xarici ticarət mövqelərinin şaxələnməsinə, ölkəmizin geoiqtisadi nüfuzunun artmasına şərait yaratmışdır. Hazırda Azərbaycan dünyanın 165 ölkəsi ilə ticarət əməkdaşlığı edir. Azərbaycan qonşu ölkələrdən Türkiyə və Gürcüstanın neft və qaz təminatında əhəmiyyətli rol oynayır. Hazırda Azərbaycan Avropanın enerji təhlükəsizliyini təmin edəcək layihələr üzərində çalışır. «Şahdəniz» yatağında nəhəng qaz potensialı sayəsində ölkəmizin neft-qaz strategiyasına növbəti konturlar gətirmiş, iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsində yeni istiqamətin açılmasına səbəb olmuşdur. Neft və qaz amili artıq iqtisadiyyatın inkişafında əsas “vasitəyə” çevrilmişdir. Bu baxımdan seçdiyimiz mövzu günün aktual məsələlərdəndir.

Problemin öyrənilməsi səviyyəsi. Təmali Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan bu strategiyanın gerçəkləşməsi və beynəlxalq neft şirkətləri ilə sazişlərin imzalanması sayəsində ölkənin neft ehtiyatlarının istismarına çoxmilyardlı xarici investisiyalar cəlb edildi. Azərbaycan dünya miqyasında tanınmağa başladı, ölkəmizin beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə güclü təkan verildi. Neft strategiyası çərcivəsində imzalanmış beynəlxalq sazişlər ölkəmizin təhlükəsizliyinin təmin olunmasına, iqtisadiyyatın sürətli inkişafına, sosial-iqtisadi tərəqqiyə səbəb olmuşdur. Azərbaycan regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatçısına, beynəlxalq layihələrin iştirakçısına, Cənubi Qafqaz regionunun ən zəngin və qüdrətli ölkəsinə çevrilmişdir. Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşmasında neft amilinin rolunu yüksək qiymətləndirən ölkəmizin bir sıra alimləri də bu problemi tədqiq etmişdirlər. Azərbaycanın alimlərindən X.B.Yusifzadə, E.M.Rüstəmov, Ə.N.Əlixanov, S.A.Orucov, Ə.B.Süleymanov, B.Ə.Hacıyev, Z.S.Abdullayev, G.Z.Yüzbaşovanın, T.Ə.Paşayev və başqalarının elmi araşdırmaları mühüm yer tutur.

Müasir qloballaşma şəraitində Azərbaycanın neft strategiyasını inkişafı xarici ticarət əlaqələrimiz genişlənməsinə, şaxələndirilməsinə, ticarət dövriyyəsinin artmasına, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiya etməsinə şərait yaradır. Bu sahənin inkişaf qanunauyğunluqlarının dərk edilməsi və bu yolda qarşıya çıxan problemlərin həlli yollarının axtarılması, göstərilən istiqamətdə elmi araşdırmaların davam etdirilməsi zərurətini yaradır. Hazırda Azərbaycanın təbii qaz hasilatının artması və ixrac perspektivləri “Yeni Neft Strategiyası”nın xarici ticarət əlaqələrinin, iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində məqsədyönlü, effektiv və çevik strategiyanın ölkəmizin gələcək inkişafında oynaya biləcəyi həlledici rol mövzunun seçilməsini şərtləndirmiş və bu problemin tədqiq olunması zərurətini müəyyən etmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın əsas məqsədi neft strategiyasının ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rolunu müəyyənləşdirmək, neft layihələrinin həyata keçirilməsinin hüquqi təminatı, neft layihələrinin həyata keçirilməsinin sosial-iqtisadi inkişafa təsiri, neft və neft məhsulların ixracının xarici ticarət əlaqələrinə təsiri ilə bağlı mövcud vəziyyətin öyrənilməsi və onun təkmilləşdirilməsi yollarının aşkar edilməsi, milli inkişaf istiqamətlərinin və üsullarının araşdırılması və bütün bunların konseptual qiymətləndirilməsi əsasında, milli iqtisadi mənafeələr, baxımından konkret təklif və tövsiyələrin hazırlanması tədqiqat işinin əsas məqsədlərindəndir.

Neft stratefiyasının vəzifəsi isə xarici ticarət əlaqələrinə təsirinin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi, strategiyanın həyata keçirilməsinin məqsədinin inkişaf qanunauyğunluqlarının nəzəri-metodoloji təhlilinin həyata keçirilməsi, neft və neft məhsullarının ixrac perspektivlərini təhlili, neft və neft məhsulları ixracının

tənzimlənməsi, neft və neft məhsullar ixracının tənzimlənmənin təkmilləşdirilməsi, neft gəlirlərinin perspektiv sahələrə yönəldilməsi, neft və neft məhsullar ixracının istiqamətləri və proqnozlaşdırılması və s aiddir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın obyektı Azərbaycanın neft strategiyasının mahiyyəti və ölkə iqtisadiyyatının inkişafında onun rolunun müəyyən edilməsidir. Tədqiqatın predmeti neft və neft məhsullarının xarici ticarət əlaqələrinə təsirinin təhlili və qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. İqtisadiyyat elmi sahəsində tanınmış alimlərin elmi əsərləri, prezidentin fərman və sərəncamları, problemlə bağlı mövcud ideyalar, beynəlxalq neft sazişləri və müqavilələr eləcə də digər qanunvericilik aktları dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji əsasını təşkil edir. Tədqiqat prosesində müqaisəli təhlil və ümumiləşdirmə, sistemli-struktur və sistemli-funksional, analiz və sintez, induksiya və deduksiya və s. kimi metodlar və prinsiplərdən geniş istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatda informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, qanunlar, müvafiq dövlət qurumlarının siyasət və hesabat sənədləri, Energetika Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dövlət Neft Fondunun, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin, Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin, və digər qurum və şirkətlərin rəsmi elektron-məlumat bazaları, həmçinin müxtəlif elmi jurnalların və dövri mətbuatın məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Neft strategiyasının mahiyyəti və əhəmiyyəti açıqlamışdır. Dissertasiyanın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- Tədqiqatda Azərbaycanın neft strategiyasının mahiyyəti və iqtisadi inkişafda rolu araşdırılmışdır;
- neft layihələrinin uğurları sistemləşdirilmişdir;
- neft layihələrinin həyata keçirilməsinin normativ-hüquqi bazası araşdırılaraq sistemləşdirilmişdir;
- Xarici ticarət əlaqələrində neft və neft məhsullarının rolu araşdırılmışdır.
- neft məhsulları bazarının şaxələndirilmə istiqaməti, ixrac perspektivləri dəyərləndirilmişdir;

- Neft gəlirlərinin azalması və dünya neft bazarında qiymətlərin düşməsi ilə əlaqədar müqaisəli təhlillər aparılmışdır;
- Neft və neft məhsulları ixracının tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri araşdırılmışdır;
- neft sənayesinin şaxələndirilməsi məsələləri tədqiq edilmiş və bu istiqamətdə əhəmiyyətli təkliflər işlənmişdir;
- Neft gəlirlərinin perspektiv sahələrə qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi istiqamətləri dəyərləndirilmiş, əhəmiyyətli təkliflər irəli sürülmüşdür və s.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Neft strategiyasının əhəmiyyəti elmi əsaslandırılmışdır. Neft strategiyasının xarici ticarət əlaqələrinə təsiri araşdırılmış, müqaisəli təhlillər aparılmış, xarici ticarətdə neft və neft məhsullarının rolu dəyərləndirilmiş və praktiki əhəmiyyətli konkret təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Dissertasiya işindəki araşdırma, təhlil və tövsiyələrdən müasir şəraitdə yeni neft strategiyasının işlənməsində, bu mövzuda növbəti araşdırmaların aparılmasında istifadə oluna bilər.

Dissertasiyanın strukturu. Magistr dissertasiyası giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflər, habelə istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından, резюме, summary ibarət olmaqla 94 səhifə həcmindədir. Dissertasiyada 13 cədvəl, 3 diaqram, 4 qrafik, 1 şəkildən istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın birinci fəsilində, Azərbaycanın neft strategiyasının mahiyyəti araşdırılmış, 1994-cü ildə imzalanmış “Əsrin müqaviləsi”nin ölkəmizin neft strategiyasının inkişafındakı rolu dəyərləndirilmiş, neft layihələrinin kəyata keçirilməsinin ölkəmizin iqtisadi və sosial inkişafına təsiri qiymətləndirilmiş, neft layihələrinin normativ-hüquqi bazası arşdırılmış və sistemləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın ikinci fəsilində, neft strategiyasının müasir vəziyyəti və onun xarici ticarət əlaqələrinə təsiri araşdırılmış, Azərbaycanın xarici ticarət əlaqələrində neft və neft məhsullarının rolunun artması müqayisəli təhlil edilmiş, ölkəmizin xarici ticarət əlaqələrinin şaxələnmə istiqamətləri araşdırılmışdır, neft sənayesinin inkişaf istiqamətləri təhlil edilmiş, SOCAR-ın yeni layihələri dəyərləndirilmişdir. Cədvəl və diaqramlar qurularaq müqayisəli təhlil aparılmışdır.

Dissertasiyanın üçüncü fəsilində, Azərbaycanın neft strategiyası və onun xarici ticarət əlaqələrinə təsirinin təkmilləşdirilməsi istiqaməti araşdırılmış, bu istiqamətdə xarici ölkə təcrübəsi araşdırılmış, neft və neft məhsullarının ixracının perspektivləri qiymətləndirilmiş, neft gəlirlərinin perspektiv sahələrə yönəldilməsi, ölkə gəlirlərinin

stabilliyinin və artasının təmin edilməsi üçün əhəmiyyətli təkliflər irəli sürülmüşdür. Azərbaycan Dövlət Neft Fondunun ölkəmizin iqtisadi və sosial inkişafındakı rolu dəyərləndirilmişdir, neft və neft məhsullarını bazarının dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyinin artırılması məqsədi ilə görülən işlər araşdırılmış, neft gəlirlərinin ixracyönümlü sahələrə yönəldilməsi məsələsi, yeni neft strategiyasının proqnozlaşdırılma istiqamətləri, neft məhsulları ixracının genişləndirilməsi istiqamətləri araşdırılaraq təhlil edilmişdir, nəticə və təkliflər verilmişdir.